

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ODSJEK ZA POVIJEST

**U POTRAZI ZA SAVEZNICIMA: JUGOSLAVENSKA VANJSKA POLITIKA OD
1929. GODINE DO 1941. GODINE**

Diplomski rad

MENTOR: dr. sc. IVICA ŠUTE

STUDENT: IVANA BERTOL

DATUM PREDAJE: 27.09.2018.

SAŽETAK

Međuratni period svakako predstavlja jedno od najturbulentnijih razdoblja svjetske povijesti. Posljedice razornog Prvog svjetskog rata, Oktobarska revolucija, Velika ekonomska kriza i pojava radikalnih totalitarističkih sustava samo su neke od asocijacija na to dinamično razdoblje. Međuratni period donio je i Kraljevstvu Srba Hrvata i Slovenaca odnosno Kraljevini Jugoslaviji brojne izazove, kako u unutrašnjoj, tako i u vanjskoj politici. Od samog nastanka Kraljevstvo SHS bilo je okruženo brojnim vanjskopolitičkim neprijateljima, nezadovoljnim ishodom Prvog svjetskog rata koji su samo čekali da ugrabe dio teritorija te mlade države. Zemlja je trebala ishoditi diplomatsko priznanje od ostatka svijeta, ali i pronaći jake saveznike. Dvadesetih godina 20. st. Zapadne zemlje od kojih prvenstveno Francuska te Mala Antanta činile su se kao jaka uzdanica jugoslavenske države, no ekonomska kriza sve je to promijenila. Najednom je Francuska počela gubiti svoj politički i ekonomski utjecaj, Mala Antatna nestankom habsburške opasnosti prestajala je biti relevantan faktor, a dolaskom nacista Njemačka je doživljavala svoj gospodarski preporod. Kako se odnos snaga u Europi mijenjao, mijenjala se i jugoslavenska vanjskopolitička orijentacija. Uz čvrstu podršku vodećih političara u zemlji najveći neprijatelji poput Bugarske, Italije i Mađarske, počeli su se smatrati važnim saveznicima, a irelevantna Njemačka postajala je najvažniji jugoslavenski gospodarski partner. Novi vanjskopolitički kurs značio je i nove saveznike u Drugom svjetskom ratu zbog kojih je Jugoslavija bila prisiljena pristupiti Trojnom paktu. To je značilo potpuni zaokret u jugoslavenskoj vanjskoj politici u usporedbi sa dvadesetim godinama 20. st. budući da su na suprotnim stranama u ratu ovaj puta bile Velika Britanija i Francuska.

SUMMARY

The Interwar period, without a doubt, symbolized one of the most turbulent periods of World History. The aftermath of the devastating First World War, the October Revolution, the Great Depression and the emergence of radical totalitarian systems are just one of many references to that dynamic period. The Interwar period brought many challenges to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes that is, the Kingdom of Yugoslavia, both to its domestic and foreign policy. From its creation, the Kingdom of SHS was surrounded by various foreign policy enemies, unsatisfied with the outcome of World War I, waiting for the chance to take a part of that young country's territory. The country not only had to obtain diplomatic recognition from the rest of the world but also find strong allies. In the 1920s, Western countries, primarily France and the Little Entente seemed like strong allies of the Yugoslav state, but the Great Depression changed everything. France suddenly started to lose its political and economic power, the Little Entente stopped being a relevant factor with the end of the Habsburg danger, and the Nazis brought Germany its economic revival. Just as the balance of power in Europe was changing, so did the Yugoslav political orientation. With a strong support of the leading politicians in the country, their biggest enemies like Bulgaria, Italy and Hungary started to become important allies, and irrelevant Germany was becoming the most important Yugoslav economic ally. The new diplomatic policy meant new allies in the Second World War which led to Yugoslavia having to join the Tripartite Pact. That implied a complete turn in the Yugoslav foreign policy compared to the 1920s since this time, both Great Britain and France were on the other side too.

SADRŽAJ

1. UVOD	6
2. TEORIJSKO-METODOLOŠKA PARADIGMA.....	10
2. 1. Vanjska politika i diplomacija.....	10
2. 2. Koncept kolektivne sigurnosti i Liga naroda.....	12
2.3. Sistem savezništva i prožimanje politike i ekonomije.....	14
2.4 Teorija <i>politike popuštanja</i>	16
3. PROBLEMI MEĐURATNE EUROPE	18
3.1. Nestabilnost versajskog mirovnog poretka.....	18
3. 2. Kapitalizam u krizi	21
3. 3. Odgovor na krizu: ekonomski protekcionizam	23
3. 4. Ekonomska kriza postaje politička: pobjeda revizionističke Europe	26
3. 5. Uzroci <i>politike popuštanja</i>	29
3.6. Velika Britanija i Francuska u defanzivi	33
4. EKONOMSKI ŽIVOT I VANJSKA POLITIKA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE OD 1929. DO 1941. G.	38
4.1 „Uvod u tridesete“: glavna obilježja jugoslavenske vanjske politike od 1918. do 1929. g.	38
4. 2. Ekonomska kriza u Jugoslaviji	40
4. 2.1 Potencijalna rješenja za krizu.....	42
4.2.2. Njemačka u prvom planu	45
4. 3. Jugoslavenski sistem savezništva: Francuska, Mala Antanta i Balkanski sporazum ...	47
4.3.1 Savezništvo s Francuskom	47
4.3.2. Jugoslavenski sistem saveza: Mala Antanta i Balkanski savez	48
4.4. Uloga kralja Aleksandra u promjeni kursa jugoslavenske vanjske politike	51
4.5. Promjena na vrhu: Knez Pavle i Milan Stojadinović	55
4.6. Put ka neutralnosti	57
4.6.1. Sporazum o vječnom prijateljstvu	58

4. 6. 2. Talijanski izazov	59
4. 6. 3. Revizionistička Mađarska	62
4.7. Politika popuštanja i Jugoslavija	65
4. 8. Kraj Stojadinovićeve ere i vanjska politika u vrijeme Dragiše Cvetkovića	71
4. 9. Drugi svjetski rat i Jugoslavija	75
4. 9. 1. Diplomatsko priznanje Sovjetske Rusije	77
4. 9. 2. Iskušenje jugoslavenske neutralnosti	79
5. ZAKLJUČAK	82
6. BIBLIOGRAFIJA	88
6. 1. Izvori	88
6.2. Elektronički izvori	88
6.3. Literatura	88

1.UVOD

U svojim memoarima Milan Stojadinović napisao je kako je potrebno riješiti sve probleme koje zemlja ima u vanjskopolitičkom životu i tek se onda posvetiti unutrašnjoj politici.¹ Dok je pisao tu rečenicu Stojadinović nije živio u nikakvoj zabludi. Vanjska politika u međuratnom razdoblju svakako je zauzimala važno mjesto u političkom životu svake države i bila važan faktor njezine stabilnosti ili pak nesigurnosti. Zbog toga se ovaj diplomski rad bavi isključivo vanjskom politikom jugoslavenske države, a pritom isključuje događaje i okolnosti u unutrašnjoj politici zemlje. Ono što je za ovaj rad važno jest činjenica da on ne gleda na vanjsku politiku samo iz jugoslavenske perspektive, već uključuje i događaje u međuratnoj Europi koji su bitno utjecali na zbivanja u zemlji. Dakle on polazi od teze da je europska vanjska politika utjecala na jugoslavensku, a ne obrnuto, da je jugoslavenska unutrašnja politika utjecala na njezinu vanjsku. Naravno moguće je da je politička nestabilnost Jugoslavije i njezin neuspješan eksperiment s parlamentarizmom djelomično utjecao na jugoslavensku vanjsku politiku, ali ne bio i od presudne važnosti. Zbog toga će se kroz ovaj diplomski rad nastojati dokazati kako su upravo događaji u međunarodnim odnosima međuratnog razdoblja poput Velike ekonomske krize, uspona Hitlera na vlast u Njemačkoj, remilitarizacija Porajnja, *politika popuštanja* Velike Britanije i Francuske ključni faktori koji su utjecali na ponašanje vodećih jugoslavenskih političara i smjer jugoslavenske vanjske politike. Upravo su oni bili motiv Kraljevini Jugoslavije da napusti tradicionalne saveznike i pronade nove.

Kao početna godina u ovom radu uzima se 1929. g. odnosno ona u kojoj je započela svjetska Ekonomska kriza. Iako je ona u Jugoslaviji te na prostoru Istočne i Jugoistočne Europe započela znatno ranije, još 1926. g. kada je konkurencija iz Sjeverne i Južne Amerike te Australije dovela do agrarne krize i pada vrijednosti cijena žitarica, ipak je slom burze u New Yorku bio faktor koji je pokrenuo ekonomsku i političku kataklizmu u cijelom svijetu. Ta godina uvelike je ključna i za politički život Jugoslavije, budući da je kralj Aleksandar suspendirao Ustav, dokinuo parlamentarni život u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca te proglasio diktaturu. To je uz brojne promjene u unutrašnjoj politici značilo da će jedini relevantan faktor u jugoslavenskom vanjskopolitičkom životu biti samo kralj Aleksandar.

¹Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata* (Rijeka: „Otokar Keršovani“, 1970), 410.

Ovaj rad završava pučem Dušana Simovića 27. ožujka 1941. g. i kasnijim napadom Njemačke na Jugoslaviju budući da je tim događajima Kraljevina Jugoslavija ili Prva Jugoslavija prestala postojati i bila podijeljena između kolaboracionističkih sila Njemačke i Italije. Kako u nastavku zbivanja Jugoslavija više nije bila jedinstvena država te njezin politički vrh djeluje u egzilu, bilo je najlogičnije u ovaj rad ne uključiti zbivanja Drugog svjetskog rata na teritoriju bivše države, Narodnooslobodilački pokret, Ustašku Nezavisnu Državu Hrvatsku i druge kolaboracionističke tvorevine. Isto tako Drugi svjetski rat u Jugoslaviji obiluje događajima i vanjskopolitičkim kontroverzama koje su jednostavno preširoke za ovakvu vrstu rada.

Glavni fokus ovog diplomskog rada, odnosno ključno pitanje jest istražiti kako se Jugoslavija nosila sa promjenama u međunarodnom životu 30-ih godina prošlog stoljeća. Te promjene prije svega se odnose na razaranje Europe koja je stvorena mirom u Versaillesu, na gubitak primata Francuske na Starom kontinentu te političko i ekonomsko jačanje Njemačke. Treba ispitati razloge zbog kojih je Jugoslavija napustila postojeći sistem savezništva sa Francuskom i Malom Antantom te se odlučila okrenuti položaju neutralnosti te sklopiti sporazume sa revizionističkim zemljama poput Njemačke, Italije i Bugarske. Usredotočujući se na Veliku gospodarsku krizu u zemlji i svijetu, treba vidjeti koliki je zapravo ona bila motiv i faktor u promjeni jugoslavenske vanjske politike. Kroz djelovanja jugoslavenskih političkih lidera poput kralja Aleksandra, namjesnika Pavla i premijera Milana Stojadinovića u ovom radu će se proučiti kolika je bila njihova uloga u vanjskoj politici. Postavlja se pitanje da li su oni bili aktivni sudionici ili su tu politiku bili prisiljeni provoditi uslijed nestabilnih političkih okolnosti na Starom Kontinentu. Također treba vidjeti da li je promjena vanjskopolitičkog kursa Jugoslavije započela još za života kralja Aleksandra ili je atentat na kralja Aleksandra bio prijeloman trenutak i prekid kontinuiteta sa njegovom politikom. Uz osobnu dimenziju ovaj rad se prvenstveno fokusira na političku i ekonomsku povijest Jugoslavije i Europe 30-ih godina prošlog stoljeća.

Što se tiče same strukture rada nakon uvoda i teorijsko-metodološke razine prvo poglavlje u radu bazira se na europski kontekst i međunarodne okolnosti u razdoblju od 1929. do 1941. g. Rad započinje sa Velikom ekonomskom krizom 1929. g., objašnjavanjem njezinih uzroka i posljedica na koje se nastavlja financijska kriza 1931. g. koja je teško pogodila europski kontinent. Nakon slabljenja krize pisat će se o ekonomskom jačanju Njemačke i slaboj Francuskoj, sankcijama Italiji zbog rata u Etiopiji te zbivanjima u Srednjoj i

Jugoistočnoj Europi koja su utjecala na ekonomski i politički život Jugoslavije. U nastavku se obrađuju politički događaji uzrokovani ekonomskom krizom, a to su dolazak Hitlera na vlast u Njemačkoj, njegov revizionizam i potezi kojima se ruši mirovni poredak uspostavljen 1919. g. u Parizu, politika popuštanja Velike Britanije i Francuske i na kraju Drugi svjetski rat. Nakon toga u novom se poglavlju rad dotiče ekonomske nerazvijenosti Jugoslavije i motivima zbog kojih je ona odlučila potpisati trgovinski sporazum sa Njemačkom 1934. g. Vidjet ćemo kojim je smjerom išla jugoslavenska ekonomska politika i koliki je ona bila faktor za promjenu vanjskopolitičkog kursa same zemlje. Sa političke razine ovaj rad će se baviti sistemom saveza i vanjskopolitičkim položajem u kojemu se Jugoslavija nalazila početkom 30-ih godina prošlog stoljeća. U kratkim crtama u radu će se objasniti kakvi su savezi Mala Antanta i Balkanski sporazum. Nakon toga objašnjava se djelovanje kralja Aleksandra i njegovo ubojstvo u Marseilleu na koje su Velika Britanija i Francuska reagirale mlako. Kroz *politiku popuštanja* tih istih zemalja nastojat će se objasniti pomicanje Jugoslavije od Male Antante i Francuske ka neutralnosti i poboljšanju odnosa sa dotad ljutim protivnicama. Biti će i te kako vidljivo da je držanje Zapadnih zemalja prema Etiopiji, ponovnoj remilitarizaciji Porajnja od strane Njemačke, Španjolskom građanskom ratu, Anschlussu Austrije i način na koji su tretirale Čehoslovačku biti i te kakav motiv malim zemljama da preispitaju svoju politiku lojalnosti versajskom mirovnom poretku, Ligi naroda i savezništvu sa Velikom Britanijom i Francuskom. Posebno mjesto u ovom radu zbog toga će se posvetiti nastojanjima Kraljevine Jugoslavije da poboljša odnose sa opasnim susjedama poput Italije, Bugarske i Mađarske. Izbijanjem Drugog svjetskog rata obradit će se i ključni jugoslavenski vanjskopolitički problem, a to je da li se ona treba svrstati na stranu zemalja Osovine, dakle Njemačke i Italije, ili da se priključi Velikoj Britaniji. Ipak prilično logičnu odluku i otezanje s pristupanjem u Trojni pakt svakako je bilo motivirano osobnim stajalištem kneza Pavla i njegovom probritanskom i prozapadnom orijentacijom. Posljednje poglavlje o ratu dotiče se i diplomatskog priznanja Sovjetskog Saveza od strane Jugoslavije kako bi se postigla protuteža zemljama Osovine.

Izvori i literatura koji se bave ovom problematikom mnogobrojni su zbog čega je ova tema i te kako zahvalna za pisanje diplomskog rada. Međutim kako se većina izvora nalazi u Arhivu Jugoslavije u Beogradu i u arhivu ministarstva vanjskih poslova u Beogradu rad će se prvenstveno bazirati na već postojećoj literaturi. Od izvorne građe u radu su korištene novine poput beogradske *Politike* i *Jutarnjeg lista*, knjiga Milana Stojadinovića *Ni rat ni Pakt* te ona

Svetozara Pribićevića *Diktatura kralja Aleksandra*. Popis literature znatno je duži i može se kategorizirati u par skupina. Knjige Radovana Vukadinovića i Kennetha Waltza bave se teorijom vanjske politike i bile su iznimno korisne u objašnjavanju ključnih koncepata i pisanju teorijske razine ovog diplomskog rada. Za političku povijest međuratne Europe iznimno su bile važni pregledi poput knjige *Nemirni mir* Rene Lovrenčića, *Do pakla i natrag. Europa 1914.-1919.* Iana Kershawa te *Diplomacija* Henryja Kissingera. Iako te knjige u sebi sadrže sve potrebne podatke vezane uz najvažnije događaje međuratnog razdoblja, one nisu samo čista kronologija već i tematski obrađuju pojedine probleme što ih čini iznimno vrijednim štivom. Uz njih treba istaknuti i knjigu Marka Mazowera *Mračni kontinent* te Robertsovu *Povijest Europe* koje povijest međuraća obrađuju na jedan sasvim drugačiji način. Naime one se dotiču posebnih tema i problema putem kojih nastoje objasniti pojedine fenomene europske povijesti 20. stoljeća. Za ekonomsku povijest korištene su knjige Ivana Berenda *Ekonomska povijest Europe dvadesetog stoljeća: Ekonomski režimi od laissez-fairea do globalizacije* te *Moderna vremena* Paula Johnsona. Dok su pregledi hrvatske povijesti poput onog Ivana Goldsteina *Hrvatska 1918.-2008.*, *Povijest Jugoslavije* Hrvoja Matkovića ili *Jugoslavija između dva rata* služili isključivo za pisanje uvoda za pojedina poglavlja, za detaljniju obradu istraživačkog pitanja ponajprije su pomogle one Bogdana Krizmana *Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941: diplomatski pregled* te *Jugoslavija u krizi: 1934.-1941.* Jacoba Hoptnera. Iako se i tematski i vremenski sadržaji tih knjiga u velikoj mjeri preklapaju sa ovim diplomski radom valja istaknuti da su te knjige, iako i dalje neiscrпно vrelo, publicirane prije više od 40-tak godina. Razlog toga jest da u današnjoj historiografiji period međuratne Jugoslavije i njezina vanjska politika nije toliko atraktivna tema kao primjerice zbivanja u poslijeratnoj Jugoslaviji kojemu je posvećena većina radova. Uz Krizmana i Hoptnera tu su još knjige Vuka Vinavera *Jugoslavija i Mađarska* u dva sveska, zatim dr. Milana Vanku *Mala Antanta* te ona Enesa Milaka *Jugoslavija i Italija: 1931-1937.* koje obrađuju odnose Jugoslavije sa pojedinim državama, bilo da je riječ o dotadašnjim saveznicama ili pak opasnim susjedama. Drugi svezak knjige Ljube Bobana, *Maček i politika HSS-a 1928.-1941.* te knjiga *Sporazum Cvetković-Maček* prvenstveno se fokusiraju na hrvatsko pitanje i djelovanje Hrvatske seljačke stranke, ali sadrže i obilje podataka o vanjskoj politici Jugoslavije nakon izbijanja Drugog svjetskog rata. Iako i te kako korisna, glavna literatura vezana uz vanjsku politiku međuratne Jugoslavije zastarjela je, pisana kronološki te sadrži velike odlomke sa doslovno implementiranom izvornom građom u rad. Zbog toga knjige Krizmana, Hoptnera, Vinavera ili Milaka ne mogu biti završno postignuće na ovu temu

koja se može obrađivati više problematski, bez doslovnog navođenja izvora i u širem kontekstu, kako teorijskom, tako i prostornom.

Posebnost ovog diplomskog rada leži u tome da on u odnosu na prethodne radove i knjige na istu tematiku donosi teorijsku razinu koja se može implicirati na međuratno razdoblje. U teorijskom dijelu rada objašnjeni su ključni koncepti poput vanjske politike i diplomacije, koncept savezništva, ali i što je to sustav kolektivne sigurnosti koji je vezan uz Ligu naroda i karakterističan za međuratnu Europu. Isto tako s teorijske razine objašnjena je *politika popuštanja* i navedene njezine glavne karakteristike poput straha od rata i straha od boljševizma i Sovjetskog Saveza. Drugo što ovaj diplomski rad čini potpunijim svakako je povezivanje ekonomske i političke povijesti budući da su te dvije sfere nakon izbijanja ekonomske krize bile jednostavno isprepletene i nemoguće je jednu proučavati bez da se ne dotakne druga. Treću posebnost ovog rada čine gore navedena istraživačka pitanja koja vanjsku politiku ne opisuju samo kroz suhoparno prepričavanje i kronologiju već se daje odgovor na konkretna pitanja i probleme koji su mučili Jugoslaviju i njezine političke lidere u međuratnom razdoblju. U radu se propituje njezin sistem savezništva, iznosi širi vanjskopolitički okvir koji obuhvaća najvažnije trenutke u čitavoj međuratnoj Europi kroz koje se djelomično objašnjava i cjelokupna vanjska politika Jugoslavije. Naime s jedne strane nastojat će se dokazati kako su upravo događaji u Europi utjecali na vanjsku politiku Jugoslavije, a s druge će se ona gledati i kroz prizmu njezinih glavnih političkih lidera. Isto tako ovaj rad će pokazati kako je Jugoslavija kroz čitav period 30-ih godina u vanjskoj politici bila u potrazi za saveznicima te je nastojala uspostaviti bolje odnose sa svim svojim susjedima kako bi zadržala svoj suverenitet i poboljšala vanjskopolitički položaj.

2. TEORIJSKO-METODOLOŠKA PARADIGMA

Prije nego se dotaknemo jugoslavenske vanjske politike potrebno je objasniti ključne koncepte koji se koriste u ovom diplomskom radu. To se ponajprije odnosi na pojmove poput vanjske politike i diplomacije, pitanje savezništva, na koncept kolektivne sigurnosti i Lige naroda te politiku popuštanja ili *appeasementa*.

2. 1. Vanjska politika i diplomacija

Treba naglasiti kako vanjska politika i diplomacija nisu istovjetni pojmovi te ih kao takve treba znati razlikovati. Vanjska politika uzima različite definicije. Za Josepha Frankela,

engleskog teoretičara vanjske politike, ona podrazumijeva odluke i akcije koje se vežu na odnose jedne zemlje s drugima. Pritom su odluke sve akcije koje stvaraju kreatori vanjske politike, a akcije neposredne operacije koje se događaju u njihovom neposrednom okruženju.² Za američke znanstvenike poput Lerche i Saida, vanjska politika je akcija kojom se ostvaruju određeni ciljevi.³ Neki marksistički autori definirali su vanjsku politiku kao ukupno djelovanje koje je usmjereno na formiranje određenih odnosa među klasama u okvirima države što znači da se događaji u unutrašnjoj politici poistovjećuju sa onima u vanjskoj politici čime se gubi njezina specifičnost i posebnost. U jugoslavenskom slučaju i te kako će biti vidljivo da takva teorija nije primjenjiva na njezinu vanjsku politiku. Za Jamesa Rosenaua vanjska politika je tok akcija kojime izabrani politički lideri neke države djeluju kako bi sačuvali ili mijenjali situaciju u međunarodnim odnosima sukladno njihovim ciljevima ili ciljevima prethodnika. Naravno da je ta teorija vezana ponajprije za najjače međunarodne aktere koji su u mogućnosti mijenjati, na temelju političke ili ekonomske snage, aktualnu situaciju u svijetu. Prema američkom znanstveniku Charlesu F. Hermannu vanjska politika sastoji se od aktera autoritativnih predstavnika država ili njihovih diplomata koji utječu na ponašanje vanjskih međunarodnih aktera izvan kruga njihove politike. Pod međunarodnim akterima podrazumijevaju se pojedinci koji djeluju u okviru vanjske politike ili pak agenti pojedinih međunarodnih organizacija.⁴ Naš najpoznatiji teoretičar međunarodnih odnosa, Radovan Vukadinović, vanjsku politiku definira kao organiziranu aktivnost države kojom ona nastoji „maksimalizirati svoje vrijednosti i interese u odnosu prema drugim državama.“⁵ Ovo su samo neke od mnogih definicija vanjske politike, ali sve izuzev marksističke podudaraju se u jednom. Vanjska politika kreirana je od strane političke elite neke države sukladno njihovim ciljevima ili međunarodnim okolnostima. Takva definicija svakako je primjenjiva i na jugoslavensku vanjsku politiku u međuratnom razdoblju. Ona je također bila kreirana sukladno promjenama u međunarodnoj politici kao što su jačanje Njemačke ili pak gubitak primata Francuske, od strane vodećih političkih ličnosti kao što su kralj Aleksandar, njegov zamjenik knez Pavle ili pak premijer i ministar vanjskih poslova Milan Stojadinović.

² Radovan Vukadinović, „Osnovni okviri istraživanja vanjske politike,“ *Politička misao* 1-2 (1980): 170-171.

³ Ibid.

⁴ Ibid 172-173.

⁵ Ibid 174.

Za razliku od vanjske politike, diplomacija označuje rješavanje svih međunarodnih sporova na miroljubiv način odnosno putem pregovora. Ona podrazumijeva uži pojam odnosno sastavni je dio vanjske politike kojom se nastoji prekinuti ratni sukob, pregovara o savezima ili stvaranju novih zajednica te kojom se pregovara oko regulacije naoružanja.⁶ Za vodećeg predstavnika realističke političke teorije Hansa Morgenthaua diplomacija je „formuliranje i provođenje vanjske politike.“⁷ Dok je stvaranje vanjske politike decentralizirano i na nju utječe niz nepredvidivih okolnosti te razni domaći i strani faktori, diplomatska aktivnost je izravno pod kontrolom središta koje odlučuje o svim fazama i pravcima njezine primjene.⁸ U dugom 19. st. kada se kao glavni vanjskopolitički koncept razvio sistem ravnoteže snaga, diplomacija je uz vojsku i policiju postala temelj stabilnosti svake države.⁹ Kako se vjerovalo da politika nije za običan puk, diplomati su bili malobrojna obrazovana elite, a politika se definirala u zatvorenim kabinetima, daleko od očiju javnosti. U interesu diplomatskog djelovanja nisu bila ni gospodarska pitanja koja su u tom vremenu smatrana potpuno irelevantna.¹⁰

2. 2. Koncept kolektivne sigurnosti i Liga naroda

Prvi svjetski rat uništio je sustav ravnoteže snaga i doveo na političku scenu neka nova lica sa drugačijim idejama i zamislima. Prvi od njih bio je američki predsjednik Thomas Woodrow Wilson koji je vjerovao kako je Prvi svjetski rat posljedica dotad loše uređenih međunarodnih odnosa. Smatrao je kako treba postojati mir bez pobjednika te stvoriti nove odnose u međunarodnoj zajednici gdje bi sve zemlje trebale biti spremne da zajedno organiziraju zaštitu.¹¹ Europa je raspadom velikih carstava, Ruskog, Njemačkog, Osmanskog i Austro-Ugarske postala mješavina različitih naroda i narodnosti bez vlastitih država. Zbog toga je Wilson vjerovao kako svim narodima treba dati pravo na samoodređenje. Tako su na kraju rata stvorene Jugoslavija, Čehoslovačka, Poljska upravo zbog Wilsonove ideje o samoodređenju naroda. Utemeljena je i nova međunarodna zajednica, Liga naroda, čiji je glavni zadatak bio da se svi sporovi rješavaju mirnim putem kako bi se spriječilo ponavljanje

⁶ Radovan Vukadinović, *Politika i Diplomacija* (Zagreb: Politička kultura, 2004), 8.

⁷ Ibid 81.

⁸ Ibid 82.

⁹ Ibid 18,21.

¹⁰ Ibid 21-22.

¹¹ Ibid 23.

sukoba kao što je to Prvi svjetski rat.¹² Nakon završetka Velikog rata počela se razvijati se i teorija vanjske politike kao zasebna znanstvena disciplina.¹³

Za razliku od sistema ravnoteže snaga u 19. st. koji je polazio od premise da sve zemlje moraju biti podjednake jakosti kako bi se sačuvao mir, sistem kolektivne sigurnosti počiva na nekim sasvim drugim temeljima. Naime prema realističkoj teoriji Hansa Morgenthaua sustav kolektivne sigurnosti mora raspolagati nadmoćnim oružanim snagama kako bi se zastrašio bilo koji potencijalni agresor koji predstavlja opasnost za održivost sistema. Drugo, sve države koje posjeduju dovoljno jako naoružanje moraju zajednički usvojiti koncept kolektivne sigurnosti. Treće, sve navedene države moraju biti voljne svoje političke interese podrediti obrani zajedničkog dobra. Kako bi sustav kolektivne sigurnosti uopće bio održiv trebaju biti zadovoljene sve tri stavke.¹⁴ Ono što je postavljeno u teoriji, nije bilo vidljivo u praksi međuratnog razdoblja. Naime Liga naroda nikada nije posjedovala vlastitu vojsku kako bi zaštitila bilo koju članicu od potencijalnog agresora. Najmoćnija europska sila tridesetih godina 20. st., nacistička Njemačka, nije težila očuvanju mira, već rušenju versajskog mirovnog sporazuma, bilo to i pod cijenu ratnog sukoba. Velika Britanija i Francuska pak nisu zaštitile male države od agresivnih fašističkih sila budući da su pod svaku cijenu željele izbjeći ratni sukob.

Radovan Vukadinović također govori o obilježjima sustava kolektivne sigurnosti. Naime on polazi od ideje kako broj država koje teže miru u velikoj mjeri mora premašiti broj onih koje su agresivne i konfliktne. Zbog toga taj sistem i dvadesete godine prošlog stoljeća karakteriziraju pokušaji da se ograniči ili pak potpuno eliminiira primjena sile u međunarodnim političkim odnosima.¹⁵ Vrhunac takvih pomalo naivnih i preoptimističnih ideja predstavljao je Briand-Kelloggov pakt iz 1928. g. koji je naziv dobio prema francuskom ministru vanjskih poslova Briandu i američkom predstavniku Kelloggu koji su potpisali dotični sporazum. On je podrazumijevao kako je primjena sile u međunarodnim odnosima potpuno neprihvatljiva i mora se posve izbaciti. Briand- Kelloggov pakt potpisale su i države poput Njemačke, Italije, Japana i Rusije, no vrlo brzo se pokazalo kako je on samo mrtvo

¹² Vukadinović, *Politika i Diplomacija*, 24-25.

¹³ Kenneth N. Waltz, *Čovjek država i rat: teorijska analiza*, prev. Damir Grubiša (Zagreb: Barbat: Institut za međunarodne odnose, 1998), 9.

¹⁴ Gordan Struić, „ Kolektivna sigurnost i njezini mehanizmi u paktu Lige naroda,“ *Pravni vjesnik* 33 (2017): 199.

¹⁵ Radovan Vukadinović, *Međunarodni politički odnosi* (Zagreb: Politička kultura, 2004), 164.

slovo na papiru.¹⁶ Drugo obilježje sustava kolektivne sigurnost svakako je udruživanje svih raspoloživih snaga i država protiv agresora ili svih onih koji bi nasilnim putem nastojali ugroziti to načelo. Rat kao sredstvo tako je dopušten u slučajevima samoobrane ili pak kršenja odredaba načela koje zastupa Liga naroda.¹⁷ Unatoč uspjesima u rješavanju pojedinih sporova poput onog Grčke i Bugarske 1925. g. ili pak Perua i Kolumbije 1932. g.,¹⁸ Liga naroda se na kraju pokazala nedoraslom zadatku. Na agresivne vanjskopolitičke poteze kao što su japanska agresija na Kinu, talijanska epizoda u Etiopiji ili pak Hitlerova politika nakon dolaska na vlast u Njemačkoj, Liga je ili proglasila djelomične ekonomske sankcije ili uopće nije reagirala. U Austrijskom i Čehoslovačkom slučaju 1938. g. pokazalo se kako ona nije bila ni sposobna da zaštiti male narode od poteza velikih sila. Konačno Drugi svjetski rat bio je dokaz kako je načelo kolektivne sigurnosti pod vodstvom Lige naroda doživjelo neuspjeh.¹⁹

2.3. Sistem savezništva i prožimanje politike i ekonomije

Glavni akteri ili subjekti u međunarodnim odnosima svakako su nacionalne države, međunarodne organizacije, ali i čovjek pojedinac koji svojim djelovanje predstavlja faktor u provođenju vanjske politike.²⁰ Države u svojoj djelatnosti u vanjskopolitičkom životu mogu djelovati same, ili u savezima sa nekim drugim državama. Iako su savezi među državama stari gotovo onoliko koliko one same postoje, u moderno vrijeme države se prije svega povezuju na temelju sličnog političkog i društveno-ekonomskog uređenja. Najbolji primjer toga predstavlja *Čelični pakt* između Italije i nacističke Njemačke sklopljen krajem tridesetih godina prošlog stoljeća. Obje države su u svojoj srži bile fašističke i imale sličnu društvenu strukturu.²¹ Stari termin alijansa ili savez u moderno doba zamjenjuje se pojmovima poput „ugovor o uzajamnoj pomoći“, „ugovor o prijateljstvu, suradnji i uzajamnoj pomoći“ ili pak „ugovor o osiguranju uzajamne sigurnosti.“²² Kroz ovaj rad svakako će biti vidljivo kako međuratno razdoblje vrvi takvi sporazumima i ugovorima čija je glavna namjera osiguranje kompromisa ili prijateljstva između dviju ili više država. Dužina trajanja saveza ovisi o

¹⁶ Rene Lovrenčić, *Nemirni mir: svijet 1918.-1939.* (Zagreb: Mala zvona, 2011.), 77.

¹⁷ Struić, „Kolektivna sigurnost i njezini mehanizmi u paktu Lige naroda,“ 206.

¹⁸ Ibid 207.

¹⁹ Vukadinović, *Međunarodni politički odnosi*, 164.

²⁰ Ibid 141.

²¹ Ibid 168.

²² Ibid 169.

stupnju političkog, ekonomskog, vojnog ili ideološkog jedinstva članica.²³ Naime savezništvo Jugoslavije sa Malom Antantom i Francuskom iako je trajalo sve do kasnih tridesetih godina bilo je čvrsto samo do onog trenutka u kojem su članice imale nekakve političke, ekonomske ili pak vojne koristi. Jačanjem Njemačke i povlačenjem Francuske s Balkana Mala Antanta je gubila na svojoj snazi i značaju dok nije bila posve uništena potpunom okupacijom Češke i Moravske u ožujku 1939. g. S obzirom na ciljeve saveza mogu postojati istovjetni ili pak različiti ciljevi, ali zajednička sredstva. Za postojanje saveza važno je da postoje određeni zajednički interesi, određen skup suradnje koja se razlikuje vremenski ili po opsegu trajanja.²⁴ Uspjeh ili neuspjeh nekog saveza određuje postojanje istovjetnih ciljeva ili pak mogućnost da se postigne kompromis ili sporazum po pitanju više različitih interesa ili ciljeva nekih država.²⁵

Prožimanje politike i ekonomije jedno je od glavnih karakteristika međuratnog razdoblja. U uvodu je već objašnjeno kako je 1929. g. namjerno uzeta, ne toliko zbog činjenice da je te godine kralj Aleksandar proglasio diktaturu u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, već zbog toga da je u rujnu te iste godine izbila Velika ekonomska kriza. Ona je uvelike definirala događaje međuratnog razdoblja, dovela je do jačanja fašističkih snaga u Europi i svijetu te započela rušenje versajskog mirovnog poretka i sustava kolektivne sigurnosti na čelu s Ligmom naroda. Ekonomska moć neke zemlje svakako definira njezin politički život odnosno utječe na njezinu unutarnju i vanjsku politiku te određuje njezin položaj u međunarodnoj zajednici. Osim što se ekonomija i politika moraju sagledati zajednički, putem ekonomije mogu se postići određeni vanjskopolitički ciljeve neke zemlje. Oni mogu biti posve ekonomski poput uvoza sirovina i izvoza gotovih proizvoda, zatim politički koji predstavljaju suradnju velikih i malih država ili vojni. Nacistička Njemačka u 30-im godinama zapravo je bila dobar primjer kako se putem trgovinskih ugovora u srednjoistočnoj Europi i na Balkanu može postići čvrsta politička suradnja i savezništvo sa malim državama. Tako je Njemačka na svoju stranu privukla Bugarsku, Mađarsku, ali i Jugoslaviju netom prije njezina raspada. Vojni ciljevi podrazumijevaju osiguranje prava za držanje vojnih baza ili osiguranje određenih vojnih interesa u odnosima između malih i velikih država. Država putem ekonomije može djelovati jačanjem svoje ekonomske snage i razvoja, primjenjivanjem ekonomskih instrumenata koje

²³ Vukadinović, *Međunarodni politički odnosi*, 169

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid 170.

ima na raspolaganju, pružanjem ekonomske pomoći saveznicima ili pak ograničavanjem utjecaja svojih neprijatelja putem određenih ekonomskih instrumenata.²⁶ Ekonomsko ratovanje zapravo predstavlja usmjeravanje svih onih sredstava kojima bi se mogla oslabiti protivnička strana, u mirno doba ili u vrijeme ratnog sukoba. Znatno češće mirnodobne blokade podrazumijevaju visoke carine na uvoz izvana, uvozne kvote, bojkot robe, embargo na izvoz sirovina i robe dotične zemlje, odbijanje davanja kredita ili ekonomske pomoći te manipulaciju nacionalnom valutom.²⁷

2.4 Teorija politike popuštanja

Međuratno razdoblje ponekad se naziva zlatnim dobom diplomatske aktivnosti. Zbog kroničnog straha od rata među Zapadnim silama razvila se široka diplomatska aktivnost i želja za uspostavljanjem široke palete savezništva sa manjim državama kako bi se sačuvao mir. Takvim nastojanjima nažalost nisu bile od pomoći agresivne političke struje koje su se razvijale u Sovjetskom Savezu, Njemačkoj i Italiji. One su sve tri države organizirale totalitaristički i proglasile zatvorenim diktaturama. U vanjskopolitičkom životu karakterizirala ih je jaka agresivnost što čega su bile konstantna prijetnja svjetskom miru. Ipak najblaža od sve tri države svakako je bio Sovjetski Savez koji se nakon dolaska Staljina na ključnu poziciji nastojao posvetiti izgradnji socijalizma u svojoj zemlji. Svoju miroljubiviju vanjsku politiku SSSR je potvrdio i stupanjem u Ligu naroda 1934. g. No zapadnim političkim liderima ta činjenica nije bila od velike važnosti budući da je za njih Sovjetski Savez i dalje smatran najvećom prijetnjom svjetskom miru. Od tuda sežu korijeni *politike popuštanja* prema fašističkim zemljama od strane Velike Britanije, a onda i Francuske koja je bila sastavni dio europske vanjske politike 30-ih godina prošlog stoljeća. Naime Chamberlain je kao član britanskog konzervativnog establišmenta vjerovao kako ne treba Sovjetski Savez uključiti u nikakav antifašistički tabor budući da je Kominternu kao vodeća komunistička organizacija na čelu s tom zemljom glavni čimbenik međunarodne nestabilnosti.²⁸ Zbog toga je Chamberlain vjerovao kako se s Hitlerom može nagoditi te kako svjetski mir može biti

²⁶ Vukadinović, *Međunarodni politički odnosi*, 199.

²⁷ Ibid 205.

²⁸ Vukadinović, *Politika i Diplomacija*, 34-35.

očuvan. Nakon Münchenske konferencije krajem 1938. g. on je iskreno vjerovao kako su njegovi potezi spriječili ratni sukob.²⁹

U teoriji *politiku popuštanja* ili *appeasementa* definiramo kao „strategiju diplomatske koncesije kako bi se smirio potencijalni agresor.“ Glavnim ciljem takve politike smatra se postizanje međunarodne sigurnosti i održavanje mira.³⁰ U historiografskoj znanosti bavljenje *politikom popuštanja* bilo je osobito popularno nakon završetka Drugog svjetskog rata.³¹ Dok je za jednu skupinu povjesničara ona smatrana opravdanom i jedinom mogućom solucijom za probleme međuratnog razdoblja, drugi ju vide kao promašenu i neposredni uzrok Drugog svjetskog rata.

Prva skupina povjesničara polazi od pretpostavke kako je *popuštanje* bio jedini diplomatski način da se smiri nacistička Njemačka. Velika Britanija, kao glavni akter takve politike, bila je pod dojmom tragedije Prvog svjetskog rata, brojnih ljudskih patnji te gubitka ekonomskih resursa. Zbog toga je britanski kabinet 15. kolovoza 1919. g. uspostavio desetogodišnje pravilo prema kojemu Velika Britanija u narednih deset godina ne smije biti uvučena u nikakav svjetski sukob. Uz to pravilo pritom se ograničavalo i naoružavanje zemlje. Nakon relativnog gospodarskog i društvenog oporavka u 20-im godinama prošlog stoljeća uslijedila je Velika gospodarska kriza. Ona je također bila faktor *politike popuštanja* iz razloga jer Zapadne zemlje više nisu mogle ulagati veće novčane svote u naoružavanje država i dizati bilo kakve poreze u vojne svrhe. Takav potez svakako bi predstavljao udarac za krhko gospodarstvo Francuske i Velike Britanije. S druge strane totalitaristički nastrojene države poput Njemačke i Italije u kojima je pojedinac ili mala skupina ljudi kontrolirala svu vlast lako je mogla usmjeravati svoje resurse i gospodarstvo na način na koji ona to želi.

Dok jedni opravdaju *politiku popuštanja* zbog unutrašnjopolitičkih razloga i struktura Zapadnih zemalja, druga skupina političara i povjesničara uključujući Winstona Churchilla, Francka Owena, Michaela Foota i Petera Howarda smatra ju potpunim promašajem. Oni vjeruju kako je britanski premijer Chamberlain jednostavno propustio priliku da ponovno

²⁹ Vukadinović, *Politika i Diplomacija*, 34-35.

³⁰ Stephen R. Rock, *Appeasement in International Politics* (Lexington: University of Kentucky Press, 2000), 10-15

³¹ Ralph B. A. Dimuccio, „The Study of Appeasement in International Relation: Polemics, Paradigms and Problems,“ *Journals of Peace Research* 35 (1998): 247.

naoruža i ojača zemlju te se suprotstavi agresivnoj njemačkoj politici.³² Naime teoretičar i povjesničar Morgenthau *appeasement* je definirao kao „ korumpiranu politiku kompromisa koja je učinjena zbog pogrešnog shvaćanja politike imperijalizma kao politike za status quo.“ Umjesto agresivne, onaj koji zastupa politiku popuštanja u imperijalističkoj politici vidi racionalne i ograničene ciljeve koji se moraju ostvariti putem kompromisa. Dakle sve ono što je Hitler zahtijevao u međuratnom periodu bilo je racionalno zbog toga jer je Njemačka oštećena Pariškim sporazumom 1919. g. Miritelji, kako ih naziva Morgenthau, zapravo ne shvaćaju kako su zahtjevi posljednja karika u lancu na kraju koje stoji rušenje statusa quo.³³ Neki autori pak smatraju kako *politika popuštanja* umanjuje želju miritelja za borbom i potiče i jače zahtjeve agresora. Dakle ona diskreditira Zapadne zemlje i daje prednost Njemačkoj.³⁴ Za razliku od realističke teorije, utilitaristi vide politiku popuštanja na način da onaj koji popušta upoznaje se sa zahtjevima agresora, a da pritom ne traži nikakve ustupke za sebe. To znači da on radi protivno svojim interesima i interesima države u kojoj djeluje.³⁵ Teorija polazi od pretpostavke kako jedna grupa ima pozitivno mišljenje o drugoj grupi zbog čega ju simpatizira.³⁶ To bi značilo kako su prvaci politike popuštanja činili takvo nešto upravo iz razloga jer su simpatizirali nacističku Njemačku i Adolfa Hitlera.

3. PROBLEMI MEĐURATNE EUROPE

3.1. Nestabilnost versajskog mirovnog poretka

Novi svjetski poredak koji je stvoren na mirovnoj konferenciji u Parizu 1918./1919. g. od samih svojih početaka počivao je na nestabilnim temeljima. Zemlje pobjednice u Prvom svjetskom ratu Velika Britanija, Francuska, Sjedinjene Američke Države, Italija i Japan, bile su nesložne oko toga kako bi svijet u mirnom periodu trebao izgledati.³⁷ Američki predsjednik Thomas Woodrow Wilson bio je idealist koji je smatrao kako treba izgraditi sustav kolektivne sigurnosti koji bi jamčila svjetska organizacija čiji bi glavni cilj bio da spriječi ponavljanje

³²<https://medium.com/study-of-history/chamberlain-s-policy-of-appeasement-revisited-cdc6ced7e187> (27.02.2018.)

³³ Dimuccio, „ The Study of Appeasement in International Relation: Polemics, Paradigms and Problems,“ 247

³⁴ https://justwars.org/2009/07/30/the-art-of-appeasement/#_ftn7 (20.05.2018.)

³⁵ ³⁵ Dimuccio, „ The Study of Appeasement in International Relation: Polemics, Paradigms and Problems,“ 247

³⁶ Ibid 248.

³⁷ Lovrenčić, *Nemirni mir: svijet 1918.-1939.*, 67.

sukoba kao što je to bio Prvi svjetski rat.³⁸ No od samih svojih početaka Liga naroda bila je oslabljena činjenicom da Sjedinjene Američke Države uslijed svoje izolacionističke politike nikada nisu pristupile organizaciji, da poražene zemlje poput Njemačke, Bugarske, Austrije i Mađarske nisu na početku primljene u njezin sastav te da je boljševička Rusija bila potpuno izolirana od međunarodnih tokova.³⁹ To je značilo da Liga ne može efikasno obavljati svoju zadaću i predstavljati međunarodnu zajednicu budući da je velik dio zemalja izostavljen iz njezine organizacije.

Drugo važno načelo koje je zastupao američki predsjednik po završetku Prvog svjetskog rata bilo je načelo samoodređenja naroda. Prema njemu bi na ruševinama starih carstava u Europi, prije svega Njemačkog, Ruskog, Turskog i Austro-Ugarske Monarhije trebale nastati nove samostalne nacionalne države. No primjena načela samoodređenja naroda bila je osobito problematična za područje Srednje, Jugoistočne i Istočne Europe gdje je etnički sastav stanovništva bio iznimno šarolik. Kako bi se očuvala teritorijalna funkcionalnost novonastalih država i kako bi se uzele u obzir želje saveznica pobjednica u ratu na tom području načelo samoodređenja u velikom broju slučajeva bilo je nepoštivano. To je dovelo do nastanka velikog nezadovoljstva u brojnim zemljama te do problema koji su vezani uz pitanja manjina budući da su stvaranjem nacionalnih država brojne etničke skupine ostale izvan matične zemlje.

Francuska i Velika Britanija koje su za razliku od SAD-a pretrpjele velike materijalne i ljudske gubitke u ratu versajskom mirovnom konferencijom prije svega su željele kazniti Njemačku. Odredbe Versajskog mirovnog ugovora koji je sklopljen 28. 06. 1919. g. u Dvorani ogledala u Parizu za Nijemce su bile iznimno teške. One su podrazumijevale ratnu odštetu koju je Njemačka trebala plaćati, gubitak teritorija i velik broj etničkih Nijemaca izvan matične zemlje, zabranu naoružavanja i ograničavanje kopnene vojske na svega 100 000 ljudi što je osobito bio težak udarac za militaristički germanski duh. Odredba koja je najviše pogodila poraženu Njemačku bila je svakako ta da je ona proglašena glavnim krivcem za rat.⁴⁰ Slične posljedice snosila je i Mađarska koja je mirovnim ugovorom u Trianonu 4. 06. 1920. g. izgubila 2/3 svoga teritorija što je za velik broj Mađara značilo život izvan

³⁸ Vukadinović, *Politika i Diplomacija*, 24.

³⁹ Ibid 25.

⁴⁰ Lovrenčić, *Nemirni mir: svijet 1918.-1939.*, 71-72.

domovine.⁴¹ Za vanjskopolitički položaj Jugoslavije bilo je od osobite važnosti da je nezadovoljna mirovnom konferencijom bila i Italija koja nije dobila velike dijelove jadranske obale obećane Tajnim londonskim ugovorom iz siječnja 1915. g. Kako je 1. 12. 1918. g. došlo do stvaranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, na pobjedničkoj strani našli su se i Hrvati i Slovenci iz bivših područja Austro-Ugarske.⁴² Zbog toga zemlje pobjednice poštujući načelo samoodređenja naroda i činjenicu da se taj teritorij našao u sastavu države saveznice, nisu ispoštovale obećano u ugovoru. Rapallskim ugovorom 12. 11. 1920. g. koji je potpisan između Kraljevstva SHS i Italije, talijanska država dobila je samo dio onoga što joj je obećano.⁴³

Ranjivost Lige naroda i postojanje nezadovoljnih zemalja završetkom Mirovne konferencije u Parizu poput Njemačke, Italije, Bugarske ili Mađarske, s političke strane, biti će veliki problem za stabilnost međuratnog poretka u Europi. Kako je vrijeme odmicalo vlast u tim zemljama preuzimale su radikalnije nacionalističke grupe koje su bile neprijateljski nastrojene prema mirovnom poretku koji je stvoren u Parizu. Sve one težiti će prvo njegovoj reviziji, a onda i rušenju. S druge strane Velika Britanija i Francuska pokazale su se preslabima da se odupru agresivnoj vanjskoj politici Njemačke i Italije zbog čega će se u 30-im godinama prošlog stoljeća okrenuti *politici popuštanja*. Naravno njihova slabost nije bila motivirana samo političkim i gospodarskim problemima koji su ih mučili nakon završetka Prvog svjetskog rata, već je dodatni udarac Zapadnim zemljama, ali i čitavom versajskom mirovnom sistemu zadala Velika ekonomska kriza. Ona je izbila u rujnu 1929. g. u Sjedinjenim Američkim državama te se u narednim godinama prelila u Europu. Kriza je dovela do potpunog kolapsa europskog bankarskog sustava, ali i krajnje političke nestabilnosti. Da citiramo Iana Kershawa u svojoj knjizi uslijedile su teške tridesete ili „Put u pakao.“⁴⁴

⁴¹ Piotr S. Wandycz, *Cijena slobode: povijest Srednjoistočne Europe od srednjeg vijeka do danas*, prev. Marko Majerović (Zagreb: Srednja Europa, 2004), 254.

⁴² Jacob B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, prev. Oto Livac (Rijeka: Otokar Keršovani, 1973), 56.

⁴³ Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941: diplomatsko- historijski pregled* (Zagreb: Školska knjiga, 1975), 29.

⁴⁴ Ian Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.*, prev. Vuk Perišić (Zagreb: Fraktura, 2017), 212.

3. 2. Kapitalizam u krizi

Prvi svjetski rat dokinuo je politički i ekonomski sustav dugog 19. stoljeća. Dvije glavne odrednice tog sistema, načelo slobodne trgovine ili *laissez-faire* te zlatni standard, nestale su uslijed prekomjernog trošenja financijskih sredstava u ratne svrhe od strane zaraćenih zemalja. Velika Britanija i Francuska bitno su smanjile svoje novčane rezerve te financirale rat putem kredita iz SAD-a, a Njemačka je to činila tiskanjem velike količine novca bez pokrića što je bio uzrok njezine hiperinflacije 1923. g.⁴⁵ Nakon završetka rata vrlo je teško bilo vratiti normalno funkcioniranje ekonomskog sustava u Europi. Glavni problemi s kojima su se nosile zemlje sudionice rata bili su njihova prezaduženost, ratna razaranja industrije i poljoprivrede, gubitak stanovništva, zatvaranje u nacionalne ekonomije te uvođenje visokih carina uslijed protekcionističke politike.⁴⁶ Svi ti faktori uzrokovali su spor i ograničen oporavak europskog gospodarstva 20-ih godina 20. st.⁴⁷ Uz pomoć kredita koji su nakon Ruhrske krize 1923. g. počeli stizati iz SAD-a Europa se polako počela oporavljati od katastrofe rata.⁴⁸ Unatoč političkoj izolaciji, SAD su nakon rata izašle kao najjača ekonomska sila kojoj je bila potrebna snažna i obnovljena Europa kao važan trgovinski partner.⁴⁹ U razdoblju od 1925. do 1928. g. svjetska ekonomija doživjela je blagi oporavak, osobito u industrijaliziranim i urbaniziranim područjima Sjeverne i Zapadne Europe. Rasle su ekonomije Njemačke, Francuske, Beneluxa i Velike Britanije.⁵⁰ Glavni pokušaji povratka Europe na staro vidljivi su u ograničavanju carina te u ponovnom povratku na zlatni standard. Velika Britanija svoju je valutu vezala za zlato u svibnju 1925. g,⁵¹ a isto to uradile su Njemačka, Francuska, Švicarska i brojne druge zemlje, dok je zanimljivo posljednja to učinila Jugoslavija 1931. g.⁵²

No kasnih 20-ih godina počeli su se nadzirati znaci da se kapitalizam nalazi u krizi. Različite su interpretacije oko toga kada gospodarska kriza stvarno započinje, odnosno da li

⁴⁵ Mark Mazower, *Mračni kontinent: europsko dvadeseto stoljeće*, prev. Evelin Toth Mucciacciaro (Zagreb: Prometej, 2004), 110.

⁴⁶ Ivan T. Berend, *Ekonomika povijest Europe dvadesetog stoljeća. Ekonomski režimi od laissez-fairea do globalizacije*, prev. Luka Marković (Zagreb: Mate, 2010), 55.

⁴⁷ Berend, *Ekonomika povijest Europe dvadesetog stoljeća*, 56.

⁴⁸ Mazower, *Mračni kontinent: europsko dvadeseto stoljeće*, 113.

⁴⁹ Ibid 110.

⁵⁰ Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.*, 163-164

⁵¹ Berend, *Ekonomika povijest Europe dvadesetog stoljeća*, 56.

⁵² Mazower, *Mračni kontinent: europsko dvadeseto stoljeće*, 114

se kao početna godina uzima 1926., ili pak 1929. kada dolazi do sloma burze u New Yorku, odnosno 1930. g. kada se kriza širi na čitavo svjetsko gospodarstvo. Činjenica je da se prvi znaci krize u Europi pojavljuju još 1926. g. kada je uslijed uvoza poljoprivrednih proizvoda iz SAD-a, Kanade, Australije i Latinske Amerike po nižoj cijeni došlo do velike konkurencije i stvaranja viškova u europskoj poljoprivredi. Cijena poljoprivrednih proizvoda pala je za preko 30%, a najteže su bile pogođene siromašnije agrarne zemlje Srednje. Istočne i Jugoistočne Europe.⁵³ Zbog neuspješnih agrarnih reformi i niza nerentabilnih posjeda seljačko stanovništvo nije se moglo nositi sa konkurencijom izvana te se znatno ranije našlo u velikim dugovima i krizi.⁵⁴ Rasprave oko točnog početka krize prate i one oko njezinih točnih uzroka. Neki smatraju da iako su se zemlje putem ograničavanja carina pokušale vratiti načelu slobodne trgovine, u većini slučajeva ti pokušaji završili su neuspješno. I dalje su postojale carinske stope na uvoznu robu te protekcionistička ekonomska politika nacionalnih država. Još neki od razloga kraha svjetskog gospodarstva su promašeni američki krediti inozemstvu, umjetno održavan zlatni standard, ograničeni rast svjetskog gospodarstva i trgovine te inflacija.⁵⁵ Isto tako 1928. g. na američkoj burzi špekulacije dionicama doživjele su vrhunac. Dvije loše naznake u ekonomiji svakako su bile golemo povećanje u trgovanju dionicama i brzinski sklepani investicijski fondovi što je značilo da je cijena dionica na američkoj burzi bila znatno viša od njezine stvarne vrijednosti.⁵⁶ Te iste godine gospodarska stagnacija dovela je do zaustavljanja američkih kredita koji su bili važna baza za ekonomski razvoj Njemačke i Europe.⁵⁷

Svi ti razlozi doveli su do sloma američke burze na Wall Streetu u New Yorku 24. 10. 1929. g. Nagli pad cijena dionica koji je trajao tjednima,⁵⁸ pratio je financijski slom i zatvaranje banaka. Došlo je do smanjenja industrijske proizvodnje, otpuštanja radnika i velike nezaposlenosti.⁵⁹ Slika dugih redova pred pučkim kuhinjama u gradovima, tužna i pognuta lica nezaposlenih muškaraca i bijeda na ulicama samo su neki od podsjetnika pravog obujma

⁵³ Berend, *Ekonomska povijest Europe dvadesetog stoljeća*, 61.

⁵⁴ Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.*, 170.

⁵⁵ Paul Johnson, *Moderna vremena: povijest svijeta od 1920-tih do 2000.*, prev. Zlatan Mrakužić (Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga, 2007), 243, 247-249.

⁵⁶ Ibid 250.

⁵⁷ Berend, *Ekonomska povijest Europe dvadesetog stoljeća*, 61.

⁵⁸ Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.*, 212.

⁵⁹ Mazower, *Mračni kontinent: europsko dvadeseto stoljeće*, 116.

krize.⁶⁰ Ono što je započelo 1929. g. u SAD-u uslijed globalne ekonomske povezanosti i međusobne ovisnosti prelilo se godinu dana kasnije u Europu. Gotovo sve europske zemlje, izuzev izoliranog Sovjetskog Saveza, doživjele su veliki pad svog bruto domaćeg proizvoda. Tako se primjerice u Jugoslaviji on strmoglavio gotovo 17%, a u Poljskoj čak 25 %.⁶¹ Za ekonomiju Srednje i Istočne Europe od osobite važnosti bio je bankrot bečke banke *Vienna Creditanstalt* 1931. g., središnjice carstva Rotschild i centar golemih ulaganja u to područje. Austrija je nakon toga doživjela težak financijski slom.⁶² Osobito su patile siromašne i agrarne europske zemlje poput Poljske, Rumunjske, Bugarske i Jugoslavije budući da su cijene poljoprivrednih proizvoda strmoglavo padale, a seljaci se sve više zaduživali.⁶³ Krizom je najteže bila pogođena Weimarska Njemačka čija je obnova bila financirana putem američkih kredita, a sada su ti isti krediti stigli na naplatu. Nakon sloma jedne od tri vodeće njemačke banke, *Darmstädter – und Nationalbank*, gotovo su sve banke u zemlji zatvorene te Weimarska Republika više ne samo da nije mogla plaćati reparacije, već i vraćati nagomilane kredite.⁶⁴ Njemački kancelar Brüning uspio je na konferenciji u Lausanni 1932. g. ishoditi moratorij na reparacijske obveze svoje zemlje tako što je Weimarska Republika tada platila svoju posljednju i umanjenu ratu. No unatoč toj koncesiji zemlja se nalazila u teškoj ekonomskoj situaciji.⁶⁵

3. 3. Odgovor na krizu: ekonomski protekcionizam

Većina zemalja pokušala je riješiti problem ekonomske krize putem zatvaranja u nacionalne ekonomije. Iskustvo Prvog svjetskog rata pokazalo je kako nacionalna samodostatnost može dovesti do uklanjanja ekonomskih prepreka i biti model za nerazvijene zemlje Europe. Vjerovalo se kako upravo ekonomski protekcionizam i uvođenje visokih carina, iako ne koristi međunarodnoj trgovini, može dovesti do razvoja siromašnih zemalja.⁶⁶ Drugi razlog za takvo rješenje krize bio je taj da je jedna potpuno ekonomski izolirana zemlja, Sovjetska Rusija, u samo nekoliko godina od nerazvijene agrarne države postala industrijska

⁶⁰ Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.*, 214.

⁶¹ Ibid 213.

⁶² Berend, *Ekonomska povijest Europe dvadesetog stoljeća*, 62.

⁶³ Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.*, 215.

⁶⁴ Berend, *Ekonomska povijest Europe dvadesetog stoljeća*, 62.

⁶⁵ Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.*, 224.

⁶⁶ Berend, *Ekonomska povijest Europe dvadesetog stoljeća*, 44.

sila u razvoju.⁶⁷ Staljinovom politikom nasilne industrijalizacije krajem 20-ih i početkom 30-ih godina prošlog stoljeća, koja je doduše išla na štetu seljaštva i životnog standarda stanovništva, došlo je do deagrarijacije zemlje, gradnje ogromnih industrijskih kompleksa i čitavih novih gradova poput Magnitogorska te pune zaposlenosti. Dok je Europa bilježila porast broja nezaposlenog stanovništva, u SSSR-u je postojao čak manjak radne snage.⁶⁸ Zbog toga su se brojni zapadnjaci divili ekonomskom čudu koje je polučila Sovjetska država te smatrali da bi se kapitalističke države trebale ugledati u njezin model.⁶⁹ Primjerice u Sjedinjenim Američkim Državama neki intelektualci poput povjesničara Charlesa Bearda išli su tako daleko da su predlagali uvođenje petogodišnjeg plana po uzoru na Sovjetski Savez.⁷⁰ Treba napomenuti kako oni pritom nisu znali da sovjetsko ekonomsko čudo uvelike počiva na prisilnom radu stanovništva u logorima i niskom životnom standardu ljudi u zemlji.⁷¹

Ekonomski protekcionizam i zatvaranje u nacionalne ekonomije u SAD-u i europskim zemljama najprije je vidljivo putem povećanja carina na uvoznu robu. Nacionalne politike vodile su se logikom da će se ograničavanjem uvoza potaknuti domaća poljoprivredna i industrijska proizvodnja. Zemlje su nastojale putem samodostatnosti spasiti posrnulu ekonomiju, ali su zapravo tim potezima dovele do smanjenja trgovinske razmjene i produbljivanja krize. Tako se primjerice izvoz u međunarodnoj trgovini smanjio sa 26 na 9 milijardi u periodu od 1928. do 1935. g. dok je uvoz pao sa 32 na 12 milijardi dolara. Smoot-Hawleyjeva carina koju su u lipnju 1930. g. uvele SAD znatno je povećala carinsku tarifu na uvoznu robu i još dublje bacila europski kontinent u krizu. Taj potez pratila je Velika Britanija putem povećanja carina u rujnu 1931. g. za 50% zakonom o abnormalnom uvozu, a isto su učinile Francuska i Njemačka. Francuska je otišla korak dalje i uvela kvote na uvoz, a njezin primjer slijedilo je još 19 europskih država.⁷² Zbog sloma monetarnog sustava i kraha međunarodne trgovine određen broj zemalja, osobito u Srednjoj i Istočnoj Europi uveo je klirinški sustav naplate uvoza i izvoza. Jednostavno rečeno to je podrazumijevalo da uvoz zemlje bude određen njezinim izvozom, a sva plaćanja nalazila su se u rukama središnjih banaka. U takvom sustavu robne razmjene prednjačila je nacistička Njemačka, a prvi klirinški

⁶⁷ Mazower, *Mračni kontinent: europsko dvadeseto stoljeće*, 119.

⁶⁸ Ibid 124.

⁶⁹ Ibid 126-127.

⁷⁰ Paul Johnson, *Moderna vremena*, 262.

⁷¹ Mazower, *Mračni kontinent: europsko dvadeseto stoljeće*, 126-127.

⁷² Berend, *Ekonomska povijest Europe dvadesetog stoljeća*, 63.

sporazum potpisan je u siječnju 1932. g. između Jugoslavije i Austrije.⁷³ Kako su međunarodne sporazume zamijenili lokalni, između 1934. i 1939. g. stvoren je ekonomski blok Srednje i Istočne Europe, pod vodstvom Njemačke, temeljen na bilateralnim sporazumima.⁷⁴

Većina zemalja uslijed krize bila je prisiljena napustiti zlatni standard i devalvirati svoju valutu. Velika Britanija to je učinila znatno ranije od Francuske, već 1931. g.⁷⁵ Napuštanje zlatnog standarda, jeftini krediti i ulaganja većih novčanih sredstava u stanogradnju doveli su do polaganog izlaska Velike Britanije iz krize već krajem 1933. g. Iako je u Francusku gospodarska kriza došla znatno kasnije, zbog političke nestabilnosti i odbijanja vladajuće elite da devalvira nacionalnu valutu sve do 1935. g., ona se zadržala mnogo dulje nego u drugim europskim zemljama Zapadne Europe. Tek devalvacijom valute, mjerama štednje i ulaganjem u program javnih radova zemlja je doživjela oporavak u 2/2 30-ih godina 20. st.⁷⁶

Zatvaranje zemalja u nacionalne ekonomije vidljivo je u kontroli deviza, ali i monopolu države nad trgovinom. Tako su primjerice u Čehoslovačkoj i Bugarskoj osnovana društva koja su u svojim rukama imale kontrolu uvoza žitarica. U Jugoslaviji je takvu funkciju obnašalo Privilegirano akcionarsko društvo odnosno Prizad.⁷⁷ Politički vrh sve više miješao se i u financijski sustav vlastite zemlje. Tako su se putem intervencionizma i financijske injekcije vlada spašavala poduzeća i banke pred bankrotom, preuzimali poljoprivredni dugovi te stvarala nova radna mjesta putem javnih radova.⁷⁸ Dobar primjer državnog intervencionizma svakako je Francuska u kojoj je vlada kontrolirala cijene nekih proizvoda, davala porezne olakšice poduzećima te postala dioničar pojedinih tvrtki. Program javnih radova u zemlji je između 1935 i 1939. g. iznosio oko 3 milijarde franaka.⁷⁹ Jugoslavenska vlada kako bi oslobodila 654 tisuća gospodarstava nagomilanih seljačkih dugova uspostavila je Privilegiranu agrarnu banku koja je na sebe vezala seljačke dugove.⁸⁰ Državni intervencionizam u nekim je slučajevima prešao u državno planiranje kao primjerice u

⁷³ Berend, *Ekonomska povijest Europe dvadesetog stoljeća*, 64-65.

⁷⁴ Ibid 66.

⁷⁵ Ibid 63.

⁷⁶ Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.*, 231-235.

⁷⁷ Berend, *Ekonomska povijest Europe dvadesetog stoljeća*, 65-66.

⁷⁸ Ibid 67.

⁷⁹ Ibid 68-69.

⁸⁰ Ibid 65-66.

Poljskoj ili Mađarskoj gdje su 1936. odnosno 1938. g. uspostavljeni šestogodišnji to jest petogodišnji plan.⁸¹ Ekonomski nacionalizam i samodostatnost također se pokazao kao rješenje kojemu su rado pribjegavale vlade Srednje i Istočne Europe. One su određivale tečajevne stranih valuta, miješale se u proizvodnju, uvoz i izvoz te kontrolirale cjelokupnu državnu trgovinsku razmjenu.⁸² Takva taktika svakako je polučila određen ekonomski oporavak, ali u izrazito nekonkurentskoj okolini. Naime iako je nezaposlenost padala, a poljoprivreda se oporavljala, životni standard i plaće ostale su iznimno niske, a selo bez ikakve mogućnosti daljnjeg razvoja. Kriza je donekle prebrođena, ali problem nerazvijenosti i dalje je ostao.⁸³

3. 4. Ekonomska kriza postaje politička: pobjeda revizionističke Europe

U prethodnom poglavlju navedeno je kako je upravo Weimarska Njemačka bila jedna od zemalja koja je najteže pogođena ekonomskom krizom. Na njemačko nezadovoljstvo zbog uvjeta pariškog mirovnog sporazuma, nestabilnosti parlamentarizma i stalnih izmjena vlada vezala se i ekonomska katastrofa. Ranih tridesetih godina 20. st. u zemlji su održavani stalni prijevremeni parlamentarni izbori u kojima su najveću podršku birača dobivale lijeva i desna radikalna opcija, odnosno KPD ili Komunistička Partija Njemačke i NSDAP to jest Nationalsocijalistička Njemačka Radnička Partija. Socijalisti i stranke centra u uvjetima gospodarske krize sve su više gubile podršku. U sukobu dvije radikalne opcije, pobjedu je odnijela ona desna, NSDAP Adolfa Hitlera budući da je imala podršku predsjednika republike, proslavljenog njemačkog generala iz Prvog svjetskog rata, Paula von Hindenburga te skupine konzervativnih bogatih industrijalaca. Svi oni bojali su se kako bi pobjeda komunističke stranke u Njemačkoj mogla značiti uspostavu socijalističkog poretka po uzoru na Sovjetski Savez ili ponavljanje nemira koji su se zbili neposredno nakon završetka Prvog svjetskog rata. Hitler je postao kancelar krajem siječnja 1933. g., a u relativno kratkom roku od 6 mjeseci uspio se riješiti ljevičarske oporbe i potpuno zavladatai državom. Njegov NSDAP proglašen je 14. 07. 1933. g. jedinom zakonitom i dopuštenom strankom u državi.⁸⁴ Glavni čimbenici njegova uspjeha svakako su bili ekonomska kriza, sukob na njemačkoj ljevici

⁸¹ Berend, *Ekonomska povijest Europe dvadesetog stoljeća*, 68-69.

⁸² Mazower, *Mračni kontinent: europsko dvadeseto stoljeće*, 129.

⁸³ Ibid 129-131.

⁸⁴ Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.*, 228-229.

između socijaldemokrata i komunista te rasplamsali antisemitizam.⁸⁵ Hitlerov uspon na vlast i uspostava jednostranačke države u svega nekoliko mjeseci još je impresivniji uspjeh kada pogledamo da je drugom fašističkom vođu Mussoliniju u Italiji za to trebalo nekoliko godina.⁸⁶ Iako je došao na vlast 1924. g., tek 1926. g. Mussolini je uklonio svu političku opoziciju, otkazao izbore te počeo vladati samostalno putem dekreta.⁸⁷

Još impresivnije od brzog političkog uspona radikalne desnice i Adolfa Hitlera na vlast u Njemačkoj bio je njezin ekonomski oporavak. Olakotna okolnost za naciste bila je činjenica da je gospodarska kriza u zemlji 1933. g. bila na vrhuncu te da njezina ekonomija nije mogla spasti na niže grane. Kako je Hitler prije svega bio demagog i političar on je državna gospodarska pitanja odlučio prepustiti stručnjacima. Kako bi se riješio problem visoke nezaposlenosti u zemlji Hitler je uz pomoć krupnih industrijalaca koji bili uz njega uložio velika financijska sredstva u otvaranje novih radnih mjesta. Velikim javnim radovima koji su tražili golemu radnu snagu, poreznim olakšicama, određivanjem cijena poljoprivrednih proizvoda te protekcionističkom politikom njemačka ekonomija doživjela je stabilizaciju. Iznimno sposoban ekonomski stručnjak, predsjednik Reichsbanke i kasniji ministar gospodarstva, Hjalmar Schacht uspio je stabilizirati državne dugove putem kontrole prometa stranih valuta. Od sredine 30-ih godina 20. st. Njemačka je prekršila gotovo sva načela Pariškog sporazuma ulaganjem golemih novčanih sredstava u ratnu industriju. Upravo su ta ogromna ulaganja omogućila zemlji daljnji gospodarski razvoj i postizanje pune zaposlenosti.⁸⁸

Politički i ekonomski snažna Njemačka predvođena Hitlerom koji je bio rušilački nastrojen prema Versajskom mirovnom poretku, postajala je prijetnja za glavne tvorce tog sistema, Veliku Britaniju i Francusku. Liga naroda kao organizacija koja je trebala biti glavni čuvar svjetskog mira nakon japanske okupacije Mandžurije 1931. g. pokazala je kako je nemoćna da riješi opasniju krizu koja je prijetila svjetskom miru. Hitler je 14. 10. 1933. g. dao do znanja da Njemačka napušta Konferenciju o razoružanju koja se bez rezultata održavala još od 1932. g., a početkom 1934. g. obznanio je kako Njemačka napušta Ligu naroda. To je

⁸⁵ John M. Roberts, *Povijest Europe*, prev. Nedeljka Batinović i Vida Kostrenčić-Lukić (Zagreb: AGM, 2002), 565.

⁸⁶ Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.*, 147.

⁸⁷ Roberts, *Povijest Europe*, 558.

⁸⁸ Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.*, 239-240.

bio prvi znak da nacistička Njemačka ne planira poštivati svjetski mirovni poredak koji je uspostavljen nakon završetka Prvog svjetskog rata.⁸⁹ U ožujku 1935. g. Hitler je dao do znanja Europi i svijetu da se Njemačka ponovno naoružava. Ponovno je uveo opću vojnu obvezu u zemlji, a Hermana Göringa imenovao ministrom zrakoplovstva. To je značilo direktno kršenje Pariškog mirovnog sporazuma čije su odredbe ograničile broj njemačke kopnene vojske na 100 000 ljudi, a zabranile posjedovanje zrakoplova koji bi se mogli koristiti u ratne svrhe. Takvi potezi uznemirili su Veliku Britaniju i Francusku, ali i Italiju koja je osobito bila zainteresirana za pitanje Austrije.⁹⁰ Zemlje pobjednice mogle su odabrati dva puta, ili onaj u kojem će se zajedničkim snagama suprotstaviti Hitleru, ili onaj u kojem će mu popustiti.

Suprotstavljanje Hitlerovoj politici trajalo je relativno kratko. Zemlje pobjednice Prvog svjetskog rata, Velika Britanija, Francuska i Italija, sastale su se u travnju 1935. u Stresi u Sjevernoj Italiji kako bi raspravljale o trenutnoj vanjskopolitičkoj situaciji i potezima Njemačke. Zemlje su dogovorile zajedničko djelovanje i kao glavni cilj navele očuvanje versajskog mirovnog poretka. Isto tako obznanjeno je kako će države-potpisnice jamčiti teritorijalni integritet i nezavisnost Austrije koju je Italija smatrala svojom utjecajnom sferom. Nakon ubojstva konzervativnog austrijskog kancelara i *Duceova* osobnog prijatelja⁹¹ Dolffusa od strane austrijskih nacista u ljeto 1934. g.⁹² odnosi između Mussolinija i Hitlera spali su na najnižu točku i bili gotovo neprijateljski. To je svakako omogućilo suradnju između tri zemlje u Stresi, ali ubrzo su uslijedili Mussolinijevi potezi koji će to zauvijek promijeniti.

Fašistička Italija u svojoj vanjskoj politici oduvijek je sanjala o obnovi stare slave odnosno nekadašnjeg rimskog imperija. Nepoštivanje tajnog londonskog ugovora od strane saveznika na Pariškoj mirovnoj konferenciji značilo je da Italija neće dobiti ogromne dijelove istočnojadranske obale koji su joj bili obećani 1915. g.⁹³ To je značio velik udarac za talijanski *irredentistički pokret* odnosno za one koji su željeli da svi Talijani žive u talijanskoj državi. Kako je Kraljevina SHS, odnosno u 30-im godinama Kraljevina Jugoslavija, bila francuski saveznik, pripadnica Lige naroda, članica regionalnih sporazuma Male Antante i

⁸⁹ Henry Kissinger, *Diplomacija*, prev. Jasna Grubić i Vesna Tomić (Zagreb: Golden marketing, 2000), 259.

⁹⁰ Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.*, 269.

⁹¹ Lovrenčić, *Nemirni mir: svijet 1918.-1939.*, 194.

⁹² Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.*, 258.

⁹³ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 56.

Balkanskog pakta, bilo je nemoguće ostvariti talijanske pretenzije za jadranskom obalom na njezin račun. Zbog toga se Mussolini ranih 30-ih godina okreće prema Africi i Etiopiji⁹⁴ protiv koje je talijanska vojska doživjela sramotan poraz kod Aduca 1896.g.⁹⁵ I Velika Britanija, a osobito Francuska bile su zadovoljne činjenicom da Mussolini svoje apetite nastoji zadovoljiti izvan Europe te čak postoje zapisi kako je francuski premijer Laval prilikom potpisivanja Rimskog sporazuma 7. 01. 1935. g. sa Italijom već znao i podržao talijanske planove u Africi.⁹⁶ Mussolini je napao Etiopiju u listopadu 1935. g., isprva uz blagonaklonost Velike Britanije i Francuske, a u tom ratu služio se brutalnim metodama pa je na slabo naoružanu etiopsku vojsku i civilno stanovništvo poslao avione, koristio bojne otrove i tešku artiljeriju.⁹⁷ Za Mussolinija potpuno neočekivano, Liga naroda odlučila je djelovati te nametnula gospodarske sankcije Italiji radi agresije na jednu njezinu članicu. To je prije svega bila posljedica pritiska britanske javnosti na vladajuću elitu. Nakon što su sankcije izglasane u tajnosti i daleko od očiju javnosti Francuska i Velika Britanija izglasale su Hoare-Lavalov plan. Prema njemu britanski ministar vanjskih poslova Hoare i francuski premijer Laval nastojali su osigurati podršku Mussolinija protiv Njemačke nudeći mu dio Etiopije. No kako je plan procurio u tisak Hoare je bio prinuđen dati ostavku. Na njegovo mjesto došao je Anthony Eden koji je podupro Ligu naroda i gospodarske sankcije. Unatoč tome Italija je pokorila Etiopiju u svibnju 1936. g., ali pritom izgubila povjerenju u svoje saveznice iz Strese.⁹⁸ S druge strane Liga naroda nije dosljedno provodila sankcije te se još jednom pokazala nemoćnom da zaštiti male zemlje od agresije velikih zbog čega je potpuno izgubila svoj kredibilitet kod manjih zemalja pa tako i Jugoslavije. Na kraju su sankcije Italiji ukinute 15. 07. 1936. g.⁹⁹

3. 5. Uzroci politike popuštanja

Period 1935./1936. g svakako označuje početak *politike popuštanja* Velike Britanije i oslabljene Francuske prema Njemačkoj. Tri su glavna razloga zbog kojih su se zemlje pobjednice rata odlučile na takvu politiku. Prvi je svakako činjenica da su sjećanja na Prvi svjetski rat, svega 15-20 godina kasnije, bila itekako živa u glavama stanovništva tih zemalja,

⁹⁴ Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.*, 270.

⁹⁵ Lovrenčić, *Nemirni mir: svijet 1918.-1939.*, 201.

⁹⁶ <https://www.jstor.org/stable/4323317> (16.07.2018.)

⁹⁷ Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.*, 270.

⁹⁸ Kissinger, *Diplomacija*, 266-267.

⁹⁹ Ibid.

ali i njihovih vodećih političara. I Velika Britanija i Francuska vjerovale su da će upravo kroz popustljivu politiku prema Njemačkoj biti ispravljene nepravde koje joj je nanio Pariški mirovni sporazum. Upravo su teški uvjeti sporazumi i njemačko nezadovoljstvo njime smatrane glavnom prijetnjom očuvanja svjetskog mira. Jedan od najvećih stručnjaka za vanjsku politiku i diplomaciju 20. st., Henry Kissinger, napisao je u knjizi *Diplomacija* kako je Hitler svoje najveće vanjskopolitičke uspjehe u ostvario upravo u razdoblju od 1933. do 1938. g. kada je tvrdio kako Njemačka kao žrtva mirovnog sporazuma u Parizu samo nastoji ispraviti pogreške te vratiti područja koja joj s pravom pridaju.¹⁰⁰ Zbog toga su Velika Britanija i Francuska vrlo olako prošle preko ponovnog naoružavanja zemlje, remilitarizacije Porajnja, *Anschlusa* Austrije i na kraju komadanja Čehoslovačke. Međutim kada je u ožujku 1939. g. Hitler anektirao ostatak Češke i Moravske nestala je njegova krinka moralizatora, odnosno čovjeka koji samo ispravlja nepravdu. U očima Zapadnih zemalja on je konačno postao agresor.¹⁰¹

Drugo objašnjene zbog čega dolazi do *politike popuštanja* svakako su antiboljševistička stajališta Velike Britanije i Francuske. Oktobarskom revolucijom u studenom 1917. g. na vlast u Rusiji dolazi skupina revolucija predvođena Lenjinom čiji je glavni cilj bio uspostava besklasnog društva. Padom carizma u Rusiji je uslijedio krvavi građanski rat koji je potrajao sve do 1922. g., a svi pokušaji da se socijalistička revolucija po završetku Prvog svjetskog rata proširi na Istočnu i Srednju Europu završili su neuspješno. Nakon tih neuspjeha i osobito nakon dolaska J. V. Staljina na vlast SSSR se okrenuo unutrašnjoj politici i projektu „izgradnje socijalizma u jednoj zemlji“ čime je bilo potpuno izolirano od vanjskopolitičkih događaja kasnih 20-ih godina prošlog stoljeća.¹⁰² No za zapadni svijet Sovjetski Savez bio je potpuna nepoznanica, zatvoreno i izolirano društvo koje samo može biti prijetnja kolektivnoj sigurnosti. Hitler, koji je i sam mrzio komuniste i Sovjetski Savez, dobro je znao iskoristiti taj strah kod Zapada. Sve agresivne vanjskopolitičke poteze nastojao je opravdati stvaranjem jake Njemačke koja bi služila kao „zaštita od boljševičke opasnosti na istoku.“¹⁰³ Stajališta vodećih zapadnih političara bila su motivirana

¹⁰⁰ Kissinger, *Diplomacija*, 257.

¹⁰¹ Ibid 257.

¹⁰² Roberts, *Povijest Europe*, 533-536.

¹⁰³ Ibid 565.

činjenicom kako su Staljin i Sovjetski Savez veća prijateljstva za svjetski mir od Hitlera i njegove Njemačke.

Ipak Francuska koja je 1935. g. bila pogođena teškom ekonomskom krizom odlučila je zbog straha od jake Njemačke i povećanja svog vanjskopolitičkog utjecaja sklopiti sporazum o uzajamnoj pomoći sa SSSR-om. Par mjeseci kasnije isto je učinila i Čehoslovačka koja je bila svjestna realne opasnosti koja joj prijete od nacističke Njemačke.¹⁰⁴ Taj sporazum poslužio je nacistima kao dobar argument protiv francuske i čehoslovačke politike. Hitler je tvrdio kako se njegova zemlja nalazi u opasnom okruženju i kako Čehoslovačka postaje poligon za sovjetske avione i baza potencijalnog napada na Njemačku. Snažna kampanja protiv sporazuma razvila se i u medijima.¹⁰⁵ Zbog reakcije Njemačke, ali i francuskog nepovjerenja i straha od Sovjetskog Saveza ti sporazumi nikada nisu u potpunosti zaživjeli. Naime Francuska se bojala da će bilo kakav čvršći sporazum sa SSSR-om odbiti Veliku Britaniju, uznemiriti njezine istočnoeuropske saveznice ili čak isprovocirati rat s Njemačkom. U slučaju da i Njemačka napadne Čehoslovačku ili Francusku, upravo bi istočnoeuropske zemlje trebale dopustiti prelazak sovjetskih postrojbi preko njihova teritorija, a teško je vjerovati da bi one na to pristale.¹⁰⁶

Mlaka reakcija Francuske i njezino odbijanje potpisivanja bilo kakve vojne konvencije sa SSSR-om, sve je više zemlju vezala za politiku Velike Britanije i taktiku njezina konzervativnog premijera Nevillea Chamberlaina kako prema Njemačkoj treba biti popustljiv.¹⁰⁷ Staljin je zbog toga sve više sa nepovjerenjem gledao na politiku Zapadnih zemalja, bojeći se istovremeno da se one ne urote s Njemačkom i napadnu SSSR.¹⁰⁸ Paranoja i strah od Zapada bio je pojačan 1937. g. što su potvrđivale i velike Staljinove čistke u kojima je život izgubilo više milijuna ljudi, uključujući i velik broj stranaca.¹⁰⁹ Te iste godine britanski ministar vanjskih poslova pohvalio je Hitlerovu Njemačku prilikom sastanka u Berchtesgadenu kao „bedem protiv boljševičke opasnosti.“¹¹⁰ Münchenska konferencija u rujnu 1938. g. na kojoj su Velika Britanija, Francuska, Italija i Njemačka krojile sudbinu

¹⁰⁴ Kissinger, *Diplomacija*, 263-264.

¹⁰⁵ Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska: 1933-1941*. (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1976), 106-107.

¹⁰⁶ Kissinger, *Diplomacija*, 263-264.

¹⁰⁷ Ibid 273.

¹⁰⁸ Ibid 298.

¹⁰⁹ Ibid 300-301.

¹¹⁰ Ibid 273.

Čehoslovačke, a da pritom o tome nisu konzultirale SSSR koji je bio sporazumom vezan za zemlju, dodatno je pojačala Staljinovu sumnju.¹¹¹ Dotadašnjeg ministra vanjskih poslova Maksima Litvinova koji je bio najveći pristaša suradnje sa Zapadom i sustava kolektivne sigurnosti¹¹² zamijenio je Vjačeslav Molotov. Novi ministar odlučio se sporazumjeti s Njemačkom¹¹³ kako bi kupio vrijeme za SSSR i izbjegao eventualni rat koji je mogao biti pripreman od strane zajedničke suradnje zapadnih zemalja i nacista. Sve ovo je potvrda kako je ponašanje Zapada svakako rezultiralo nemogućnošću bilo kakvog zajedničkog djelovanja između Velike Britanije, Francuske i Sovjetskog Saveza u pravcu održavanja sistema kolektivne sigurnosti i svjetskog mira.

Treći razlog *politike popuštanja* svakako je bio nepoznavanje pravog karakter nacističke Njemačke od strane vodećih zapadnih političara. Naime gore je već spomenuto kako je Hitlerova Njemačka smatrana manjim zlom od Staljinove Rusije. Doduše njegove zamisli o stvaranju *Lebensrauma* odnosno životnog prostora za Nijemce na Istoku, antisemitizam i agresivni nacionalizam te rušenje versajskog poretka¹¹⁴ bile su izložene u *Mein Kampf*. No rijetko koji europski političar doslovno je shvaćao njegova piskaranja u zatvoru kao stvaran politički program. Nürnberški rasni zakoni iz 1935. g. proglasili su Židove i neke druge društvene skupine građanima drugog reda, ali agresivni progoni i masovna ubojstva Židova počela su tek u Drugom svjetskom ratu.¹¹⁵ Iako su mnogi Hitlera držali „nacionalističkim luđakom“, upravo je on svojim dolaskom na vlast politički i gospodarski stabilizirao Njemačku i učinio od nje zemlju budućnosti.¹¹⁶ Mnogi pritom nisu uzimali u obzir da Njemačka svoj ogromni gospodarski uspjeh duguje konstantnim velikim ulaganjima u ratnu industriju koja su išla na štetu životnog standarda stanovništva. Isto tako bilo je naivno od vodećih zapadnih političara vjerovati kako Hitler teži očuvanju mira dok će silno oružje koje se proizvodi samo ostati u njemačkim tvornicama.¹¹⁷ Njemačko društvo za vrijeme Hitlera bilo je podređeno totalitarnoj kontroli, a svaka kritika bila bi kažnjavana slanjem u logore, dok su novine bile podvrgnute strogoj državnoj kontroli.

¹¹¹ Kissinger, *Diplomacija*, 300-301.

¹¹² Ibid 299.

¹¹³ Ibid 307.

¹¹⁴ Mazower, *Mračni kontinent: europsko dvadeseto stoljeće*, 76.

¹¹⁵ <http://www.spiegel.de/international/europe/the-road-to-world-war-ii-why-wasnt-hitler-stopped-a-645707-5.html> (27. 02. 2018.)

¹¹⁶ Mazower, *Mračni kontinent: europsko dvadeseto stoljeće*, 143.

¹¹⁷ Kissinger, *Diplomacija*, 281.

3.6. Velika Britanija i Francuska u defanzivi

Nakon neuspjeha Lige naroda u sankcijama protiv Italije Njemačka je uvidjela da je nastao povoljan trenutak za promjenu još jedne odredbe versajskog mirovnog ugovora. Porajnje je trebalo ponovno militarizirati. U rano jutro 7. 03. 1936. g. 30 000 njemačkih vojnika ušlo je u demilitariziranu Rajnsku oblast, ali sa odredbom o povlačenju u slučaju francuske protureakcije.¹¹⁸ Kako klauzula o povlačenju nije bila poznata ni britanskim ni francuskim vlastima i jedna i druga zemlja bile su iznimno oprezne u svojim daljnjim potezima. Kako je Velika Britanija pitanje Porajnja smatrala isključivo belgijskim i francuskim problemom, ona je odlučila ostati pasivna, istovremeno vrativši milo za drago svojim francuskim kolegama zbog nedovoljne podrške oko krize u Etiopiji. Britanski ministar vanjskih poslova Anthony Eden također je dao do znanja Francuskoj kako Velika Britanija neće ući u rat zbog Porajnja.¹¹⁹ Protivnici politike popuštanja vjeruju kako je upravo u ožujku 1936. g. propuštena prilika Zapada da se odupre njemačkoj agresiji i da se spriječe daljnji događaji koji su doveli do Drugog svjetskog rata. Naime osobito je glasan bio britanski političar Winston Churchill koji je kasnije izjavio kako se nijedan rat nije mogao lakše izbjeći od Drugog svjetskog rata samo da se reagiralo u pravom trenutku i pokazalo zube Njemačkoj.¹²⁰ Vjerovalo se kako bi ulazak francuskih trupa u Porajnje uplašio Hitlera i naveo ga na povlačenje i oprezniju vanjsku politiku. Ovako je dobio potrebno samopouzdanje da nastavi s dotadašnjom revizionističkim planovima.¹²¹

Krvavi građanski rat koji je u srpnju 1936. g. buknuo u Španjolskoj bio je novi test za europski mir i politiku velesila. Nakon što je široka koalicija socijalista, anarhista, komunista i republikanaca poznata pod nazivom Narodna fronta odnijela pobjedu na izborima 1936. g., desničarski generali pod vodstvom Francisca Franca odlučili su podići ustanak protiv aktualne vlasti.¹²² Njemačka i Italija odlučile su se uključiti u sukob kako bi testirale svoje zračne snage, vojnu tehnologiju, ali i uvježbale vojne instruktore. Suradnja između dvije fašističke zemlje u Španjolskoj dovela je do njihova daljnjeg zbližavanja te porasta opasnosti za

¹¹⁸<http://www.spiegel.de/international/europe/the-road-to-world-war-ii-why-wasn-t-hitler-stopped-a-645707-5.html> (27. 02. 2018.)

¹¹⁹ Kissinger, *Diplomacija*, 270-271.

¹²⁰<http://www.spiegel.de/international/europe/the-road-to-world-war-ii-why-wasn-t-hitler-stopped-a-645707-5.html> (27. 02. 2018.)

¹²¹ Roberts, *Povijest Europe*, 569.

¹²² Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914. - 1949.*, 324.

europski mir.¹²³ S druge strane Velika Britanija i Francuska odlučile su na događaje u Španjolskoj ostati posve pasivne. Iako je i u Francuskoj u svibnju 1936. g. pobjedu odnijela Narodna fronta¹²⁴ koja je simpatizirala republikanske snage u Španjolskoj, pod utjecajem Velike Britanije, ali i teže unutrašnjopolitičke situacije bila je primorana proglasiti embargo na isporuku oružja¹²⁵. Nemiješanje Velike Britanije i Francuske otežalo je položaj republikanaca u Španjolskoj. Vladajući su izvana mogli računati jedino na podršku Sovjetskog Saveza te dobrovoljaca i aktivista diljem svijeta koji su dolazili u Španjolsku kako bi se borili na njihovoj strani. Uključivanje Sovjetskog Saveza bilo je motivirano trenutnim stavom Komunističke Internacionale kako su upravo fašističke snage glavna prijetnja za stabilnost svjetskog poretka te kako treba ujediniti sve ljevičarske i građanske grupacije u borbi protiv jačanja fašizma.¹²⁶ No Sovjetski Savez svojim sudjelovanjem samo je produžio trajanje rata, ne i pomogao republikancima da ostvare pobjedu.¹²⁷ U ožujku 1939. g. Francove snage porazile su republikance i potpuno zavladaše Španjolskom.¹²⁸ Španjolski građanski rat s jedne strane je doveo do poboljšanja odnosa između dvije fašističke sile, Njemačke i Italije, a s druge pokazao kako se nastavlja tendencija popustljive i pasivne vanjske politike Velike Britanije i Francuske prema tim zemljama. Sovjetski Savez bio je razočaran politikom Zapadnih zemalja te se dalje izolirao u svojoj politici uvidjevši kako u borbi protiv fašizma ni na koji način ne može računati na njihovu pomoć.¹²⁹ To je dodatno ojačalo položaj Njemačke i Italije, a oslabilo sve one koji su se željeli oduprijeti njihovoj politici.

Na meti agresivne njemačke vanjske politike iduća se našla Austrija. Nakon završetka Prvog svjetskog rata došlo je do raspada velikog Austro-Ugarskog imperija na niz malih nacionalnih država.¹³⁰ Jedna od tih bila je i Austrija kojoj je versajskim mirovnim sporazumom zabranjeno da se ujedini sa Njemačkom. Dugi niz godina zemlja se borila sa nestabilnom političkom situacijom i teškim gospodarskim stanjem zbog čega je bila iznimno laka meta za Hitlera. U travnju 1933. g. austrijski kancelar Adalbert Dollfuss uspostavio je

¹²³ Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.*, 333.

¹²⁴ Ibid 316

¹²⁵ Ibid 274.

¹²⁶ Ibid 318

¹²⁷ Ibid 332

¹²⁸ Vjeran Pavlaković, *The battle for Spain is ours: Croatia and the Spanish Civil War, 1936-1939.* (Zagreb: Srednja Europa, 2014), 343.

¹²⁹ Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.*, 333.

¹³⁰ Mazower, *Mračni kontinent: europsko dvadeseto stoljeće*, 51.

strogu diktaturu te započeo s progonom nacista.¹³¹ Glavni Dollfussov saveznik postao je Mussolini koji je sebe doživljavao „čuvarem austrijske nezavisnosti“ te se iznimno bojao mogućnosti da s *Anschlussom* Njemačka dođe na sjeverne talijanske granice.¹³² Međutim nakon sankcija Lige naroda i zbivanja u Etiopiji te zbog zajedničkog sudjelovanja u Španjolskom građanskom ratu odnosi između Hitlera i Mussolinija postali su srdačni te je otklonjena posljednja prepreka njemačkoj okupaciji Austrije.¹³³ S druge strane Velika Britanija i Francuska nastavile su s dotadašnjom politikom očuvanja mira putem popuštanja Hitleru te su na kraju krajeva Austriju smatrali njemačkim unutrašnjopolitičkim pitanjem.¹³⁴ Nakon ulaska Nijemaca u Austriju 12. 03. 1938. g.¹³⁵ Zapadne sile samo su bespomoćno protestirale zbog kršenja još jedne odredbe Pariškog sporazuma.¹³⁶ Pritom se malo uzimalo u obzir da je dotadašnji austrijski kancelar Kurt Schuschnigg želio provesti referendum u svojoj zemlji oko pitanja ujedinjenja sa Njemačkom, ali da je taj referendum zaustavljen okupacijom od strane njemačkih vojnih snaga.¹³⁷ Jedan članak u zagrebačkom *Jutarnjem listu* krizu u Austriji proglasio je „pobjedom Neumannove *Mittleurope*,“ odnosno postizanjem gospodarskog i političkog primata Njemačke u Srednjoj Europi. Isto tako zanimljiv je navod kako Prvi svjetski rat zapravo završava te 1938. g. i to pobjedom Njemačke budući da su sve odredbe versajskog mirovnog ugovora prekršene. Zapadne sile zakazale su budući da nisu uspjele obraniti Srednju Europu od njemačke dominacije.¹³⁸

Dok je Austrija mogla biti tretirana od strane Velike Britanije i Francuske kao isključivo pitanje Njemačke, sa Čehoslovačkom to nije mogao biti slučaj. Čehoslovačka je bila gospodarski razvijena zemlja sa postojanjem političke kulture demokracije.¹³⁹ Štoviše bila je jedina prava demokratska zemlja u Srednjoj Europi tridesetih godina prošlog stoljeća. Brojna njemačka, mađarska i poljska manjina imala su zagarantirana manjinska prava¹⁴⁰ i slobode koje su bile znatno veće od onih u susjednim zemljama. Kao takva bila je glavni adut francuskog sistema kolektivne sigurnosti kroz međuratno razdoblje i najznačajnija članica

¹³¹ Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska: 1933-1941.*, 15.

¹³² Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.*, 258.

¹³³ Lovrenčić, *Nemirni mir: svijet 1918.-1939.*, 224-225.

¹³⁴ Roberts, *Povijest Europe*, 569.

¹³⁵ Lovrenčić, *Nemirni mir: svijet 1918.-1939.*, 227.

¹³⁶ Ibid 230.

¹³⁷ Ibid 227-228.

¹³⁸ Jutarnji list, 20.02.1938., 14-15.

¹³⁹ Kissinger, *Diplomacija*, 277.

¹⁴⁰ Ibid 277.

Male Antante koju su uz nju još činile Jugoslavija i Rumunjska.¹⁴¹ Čehoslovačka kroz čitavi period 20-ih godina 20. st. nije imala stvarne vanjskopolitičke protivnike, budući da je u tom periodu Njemačka bila oslabljena ratom gospodarski i politički. No njezin položaj bitno se pogoršao Velikom gospodarskom krizom te dolaskom Hitlera i nacista na vlast u Njemačkoj.¹⁴² Naime u zemlji je počela jačati pronacistička Stranka Sudetskih Nijemaca pod vodstvom Konrada Heinleina koja je zahtijevala sve veći stupanj autonomije za njemačku manjinu. S druge strane u Slovačkoj je jačao pokret za nezavisnost pod vodstvom svećenika Hlinke i njegovih narodnjaka. Bijes manjina dodatno su pojačavale i Čehoslovačke susjede Mađarska i Poljska. Sredinom 1938. g. zemlja je bila okružena vanjskopolitičkim neprijateljima sa svih strana.¹⁴³ Velika Britanija od samih početaka krize opredijelila se za popuštanje Hitleru. Chamberlain je doputovao u Njemačku 15. 09. 1938. g. te se susreo s Hitlerom u Berchtesgadenu kako bi raspravio o pitanju Čehoslovačke. Na sastanku je Hitler okupaciju Sudeta pravdao činjenicom da su Nijemci u Čehoslovačkoj ugroženi te se nalaze u iznimno teškom položaju. Chamberlain je popustio, iako je par dana kasnije gotovo sve palo u vodu, budući da je Hitler zahtijevao hitnu okupaciju sudetskog teritorija. Pod Mussolinijevom inicijativom održana je konferencija u Münchenu bez sudjelovanja Čehoslovačke i Sovjetskog Saveza, gdje je dogovoreno da se zemlja podijeli. Sudeti su pripali Njemačkoj bez da se uopće konzultiraju čehoslovački politički lideri, a Sovjetski Savez koji je bio obrambenim ugovorima vezan za Čehoslovačku i Francusku uopće nije konzultiran.¹⁴⁴

Münchenska konferencija označila je vrhunac, ali i kraj politike popuštanja. Tadašnji premijeri Neville Chamberlain iz Velike Britanije i Eduard Daladier iz Francuske slavljani su kao junaci koji su uspjeli sačuvati mir i spasiti Europu od rata.¹⁴⁵ Chamberlain je par dana kasnije u Donjem domu britanskog parlamenta bio dočekan gromoglasnim pljeskom i poklicima podrške. Izjavio je kako je Münchenskim sporazumom uspio sačuvati mir.¹⁴⁶ Nakon završetka konferencije Mussolini je sebe počeo smatrati „velikim miriteljem“ pa je nastojao okončati i Španjolski građanski rat simbolično zahtijevajući povlačenje svih stranih

¹⁴¹ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 7.

¹⁴² Wandycz, *Cijena slobode*, 225, 274.

¹⁴³ Ibid 274.

¹⁴⁴ Kissinger, *Diplomacija*, 277-280.

¹⁴⁵ Ibid 280.

¹⁴⁶ Politika, 4.10.1938., 1.

sila na španjolskom teritoriju.¹⁴⁷ Hitler je navodno nakon Münchena bio krajnje nezadovoljan što je izbjegnuto ratni sukob, budući da se osjećao dovoljno jak da svlada Zapadne zemlje¹⁴⁸ i ostvari svoj glavni vanjskopolitički cilj, a to je životni prostor za Nijemce na Istoku Europe. *Führer* je stvarno te 1938. g. bio na svom vrhuncu moći. Razbijao je odredbe versajskog mirovnog sporazuma djelić po djelić, ponovno vojno i gospodarski ojačao zemlju, povratio neke izgubljene dijelove teritorija te još dobio Austriju i Sudete kao bonus. Da je tu stao, vjerojatno bi u Njemačkoj bio slavljen kao junak, a ne najveći tragičar njemačke povijesti 20. stoljeća. S druge strane Chamberlain i Daladier bili bi zapamćeni kao ličnosti koje su najviše zaslužne za očuvanje svjetskog mira i koje su to postigle isključivo pametnom i razboritom vanjskom politikom.¹⁴⁹

No Sudeti Hitleru nisu bili dovoljni. Gubitkom teritorija Čehoslovačka je izgubila svoj jak obrambeni sustav na granici s Njemačkom te postala laka meta za Hitlera i njegove saveznike u ožujku 1939. g. Hitler je okupirao ostatak Češke, a Slovačka je postala nezavisna država. Dio svog plijena dobile su i Poljska i Mađarska.¹⁵⁰ Velika Britanija i Francuska postale su svjesne da su izigrane. Hitler je prešao granicu i po prvi puta okupirao dijelove teritorija koji nisu naseljeni etničkim njemačkim stanovništvom. Chamberlain i Daladier postali su svjesni kako se Njemačka ne može zaustaviti diplomatskim putem nego isključivo oružjem. Zbog toga je Poljska krajem ožujka 1939. g. dobila jamstva od Francuske i Velike Britanije kako će u slučaju njemačkog napada te dvije zemlje stati u njezinu obranu. Nijemci su od Poljaka zahtijevali koridor do Istočne Pruske i prepuštanje Danziga. Ministar vanjskih poslova Jozef Beck odbio je takve zahtjeve i odlučno prihvatio ponudu o savezništvu Velike Britanije i Francuske.¹⁵¹ Bilo je jasno da će obrana Poljske biti iznimno težak zadatak. Geografski ogromna zemlja za razliku od Čehoslovačke bila je strateški teško branjiva, a isto tako zbog vojne nepripremljenosti bila je preslaba da se odupre njemačkom vojnom stroju.¹⁵²

¹⁴⁷ Politika 7. 10. 1938., 7.

¹⁴⁸ Kissinger, *Diplomacija*, 280.

¹⁴⁹ <http://www.spiegel.de/international/europe/the-road-to-world-war-ii-why-wasnt-hitler-stopped-a-645707-5.html> (27. 02. 2018.)

¹⁵⁰ Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.*, 356.

¹⁵¹ <http://www.spiegel.de/international/europe/the-road-to-world-war-ii-why-wasnt-hitler-stopped-a-645707-5.html> (27. 02. 2018.)

¹⁵² Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.*, 356-357.

4. EKONOMSKI ŽIVOT I VANJSKA POLITIKA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE OD 1929. DO 1941. G.

4.1 „Uvod u tridesete“: glavna obilježja jugoslavenske vanjske politike od 1918. do 1929. g.

Prije nego što se posvetimo glavnoj temi ovog diplomskog rada treba se dotaknuti događaja i obilježja u vanjskoj politici koji su prethodili Velikoj ekonomskoj krizi i promjenama u političkom životu Jugoslavije. Naime Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca stvoreno je 1. 12. 1918. g. proglasom regenta i budućeg kralja Aleksandra.¹⁵³ Nova država od samih svojih početaka imala je mnogo vanjskopolitičkih briga. Prvo je trebalo ishoditi priznanje međunarodne zajednice, zatim je trebalo pokušati popraviti odnose sa opasnim susjedama kao što su Italija, Mađarska ili Bugarska te konsolidirati zemlju u novim međunarodnim prilikama.¹⁵⁴ Glavnu riječ u vanjskopolitičkom životu vodio je kralj Aleksandar i to neposredno u suradnji sa svojim ministrom vanjskih poslova. Naime članak 51 Vidovdanskog ustava proglašava kralja „glavnim predstavnikom u odnosima sa drugim državama“ i čovjekom koji odlučuje o ratu i miru svoje države.¹⁵⁵ Sam Ustav iz 1921. g. davao je Aleksandru velike mogućnosti u upravljanju državom i parlamentarnim životom Kraljevstva zbog čega je svaki ministar vanjskih poslova bio odgovoran i premijeru, ali i kralju. Momčilo Ninčić bio je taj koji je navodno prvi uveo običaj da se za sva važnija vanjskopolitička pitanja ministar treba konzultirati sa kraljem¹⁵⁶.

Prva vanjskopolitička briga kralja Aleksandra i prvog ministra vanjskih poslova u vladi Stojana Protića, Ante Trumbića, bila je ishoditi međunarodno priznanje za Kraljevstvo SHS od strane vodećih država toga perioda. Međunarodno priznanje prvo je u veljači 1919. g. došlo od strane Sjedinjenih Američkih Država, dok su preostale članice Antante, Francuska i Velika Britanije odbijale učiniti isto. Glavni razlog tome bila je činjenica da su one Londonskim ugovorom svojoj saveznicu u ratu Italiji obećale povećanje dijelove istočne jadranske obale koji su sada bili u sastavu nove jugoslavenske države. Na kraju do priznanja je ipak došlo nakon dužih razgovora sa američkom stranom u lipnju 1919. g. od strane i jedne

¹⁵³ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.* (Zagreb: Europapress Holding: Novi Liber, 2008), 26.

¹⁵⁴ Branislav Gligorijević, *Kralj Aleksandar Karađorđević*, sv. 3 (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2002), 9.

¹⁵⁵ Ibid 5.

¹⁵⁶ Ibid 9.

i druge države.¹⁵⁷ Drugi veliki problem u jugoslavenskom vanjskopolitičkom životu svakako je predstavljao odnos sa njezinim susjedama i neriješena granična pitanja. Naime Jugoslavija je sa samo dvije od sedam susjednih država po završetku rata imala prijateljske odnose.¹⁵⁸ Najopasnija susjedna država, Italija, tražila je da se po završetku rata ispoštuje sve ono što joj je obećano Londonskim ugovorom. Zbog toga su talijanske trupe krajem 1918. g. ušle u Istru, na dalmatinske otoke i druge dijelove istočnojadranske obale kako bi osigurale svoj novostećeni teritorij.¹⁵⁹ Međutim kako su se nakon osnutka Kraljevstva SHS ti teritoriji našli na strani pobjednika bilo je nemoguće da Velika Britanija i Francuska u potpunosti ispoštuju ugovor. Problem jugoslavenske obale konačno je riješen potpisivanjem Rapallskog ugovora u studenom 1920. g. kojim je Italija dobila čitavu Istru osim općine Kastav i otoka Krka, Zadar te otoke Cres, Lošinj, Lastovo i Palagružu. Rijeka je trebala postati nezavisna država pod kontrolom Lige naroda.¹⁶⁰ Problem rijeke na svoj je način odlučio riješiti pjesnik Gabriele D'Annunzio koji je 1921. g. sa svojim fašističkim trupama umarširao u grad.¹⁶¹ Pripadnost Rijeke Italiji konačno je potvrđena 1924. g. dogovorom između tadanjeg jugoslavenskog premijera Nikole Pašića i talijanskog premijera Mussolinija.¹⁶² No Italija ni izbliza nije bila zadovoljna dobivenim te je bilo jasno kako će kroz čitav međuratni period biti veliki problem za stabilnost Kraljevstva SHS. Druge dvije najopasnije susjede nakon završetka Prvog svjetskog rata, Mađarska i Bugarska, također će biti veliki faktor jugoslavenske vanjskopolitičke nesigurnosti. Mirovnim ugovorom u Trianonu 4. 06. 1920. g. Mađarska je izgubila više od bilo koje druge europske države. Naime Mađari su ostali bez 2/3 svoga teritorija te sa problemom velike manjine izvan domovine.¹⁶³ Kako je u Vojvodini živio velik broj Mađara bilo je jasno da će revizionistički raspoložena Mađarska učiniti sve kako bi povratila dio svog teritorija. Isto je bilo i sa Bugarskom koja je Makedoniju smatrala svojim teritorijem. Uz mnogobrojne političke probleme koji su mučili vodeće jugoslavenske političare u 20-im godinama prošlog stoljeća, zemlja se našla i u ekonomskim nedaćama.

¹⁵⁷ Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941: diplomatsko- historijski pregled* (Zagreb: Školska knjiga, 1975), 14-15.

¹⁵⁸ Gligorijević, *Kralj Aleksandar Karađorđević*, 9.

¹⁵⁹ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 9.

¹⁶⁰ Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, 38-39.

¹⁶¹ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 38.

¹⁶² Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008*, 41.

¹⁶³ Wandycz, *Cijena slobode*, 254.

4. 2. Ekonomska kriza u Jugoslaviji

Ekonomski život u Jugoslaviji karakterizirala je velika razlika u razvijenosti sjevera odnosno Vojvodine, Slovenije i Hrvatske, naspram juga zemlje kojeg su činile Srbija, Crna Gora i Makedonija.¹⁶⁴ Jugoslavija je bila siromašna agrarna zemlja za nerazvijenom industrijom i zastarjelim načinom proizvodnje unatoč tome što je posjedovala bogatu sirovinsku bazu.¹⁶⁵ Svega 8,6% stanovništva zemlje bilo je zaposleno u industriji,¹⁶⁶ a sve ono što je proizvedeno u Jugoslaviji teško je u pogledu cijene i kvalitete moglo konkurirati na međunarodnom tržištu. Poljoprivredna proizvodnja u zemlji je bila zastarjela i većinom autarkična. Kako se većina seoskog stanovništva nalazila na posjedima do 7 hektara veličine, njih čak 67%, ona je bila isključena iz sustava akumulacije kapitala.¹⁶⁷ To je značilo da su seoska gospodarstva prvenstveno bila pasivna i proizvodila robu za vlastite potrebe.¹⁶⁸ Na taj način do viškova se teško dolazilo, a problem su bili i državni porezi koje seljaci jednostavno nisu mogli platiti. Pitanjem isušivanja močvarnog područja i navodnjavanjem vlade se nisu bavile, dok je interes za mehanizacijom bio iznimno malen.¹⁶⁹

Velika ekonomska kriza osobito je teško pogodila poljoprivredne zemlje Srednje i Jugoistočne Europe. Jugoslavija, Rumunjska i Mađarska bile su suočene sa problemom velikog broja prezaduženih seljačkih gospodarstava, niskim cijenama poljoprivrednih proizvoda i nemogućnošću da svoju robu prodaju među susjednim zemljama.¹⁷⁰ Iako je svjetska kriza izbila 1929. g., ona je u obliku agrarne krize u državama Jugoistočne Europe bila prisutna mnogo ranije i to već od 1926. g.¹⁷¹ Naime nakon završetka Prvog svjetskog rata Europa je izgubila svoju glavnu žitnicu, Sovjetsku Rusiju, koja se s novom boljševičkom vlašću okrenula izolacionističkoj politici. Kako Sjedinjene Američke Države, Kanada i Australija nisu još prodrle na europsko tržište, zemlje Srednje i Jugoistočne Europe postale su glavni izvoznik žita zapadnim zemljama.¹⁷² Međutim nakon njihova prodora od sredine 20-ih godina prošlog stoljeća, iznimno visoke cijene poljoprivrednih proizvoda i žitarica počele su

¹⁶⁴ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest* (Zagreb: Golden Marketing, 1999), 90.

¹⁶⁵ Milan Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.* (Titovo: Užice, 1969), 133.

¹⁶⁶ Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 90.

¹⁶⁷ Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 133.

¹⁶⁸ Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 92.

¹⁶⁹ Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 133.

¹⁷⁰ Ibid 65.

¹⁷¹ Ibid 54.

¹⁷² Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 93.

padati. Uz jeftinije cijene poljoprivrednih dobara smanjila se i potreba za proizvodima iz primjerice Jugoslavije, Rumunjske ili pak Mađarske.¹⁷³ Kako su po svojoj gospodarskoj strukturi to većinom bile agrarne zemlje, prve intervencije države nakon izbijanja krize pojavile su se u poljoprivrednom životu. Država je počela određivati cijene poljoprivrednih proizvoda te su osnovana udruženja za njihov otkup od seljaka. Prvi zakon o regulaciji cijena žitarica donesen je 27. kolovoza 1930. g. Prema njemu iako je cijena jugoslavenskih proizvoda i dalje bila niska, ona će biti viša od cijena na međunarodnom tržištu što je značilo da će za tu robu biti teže pronaći kupca.¹⁷⁴ U Jugoslaviji je proglašen moratorij na seljačke dugove u travnju 1932. g. koji je potrajao sve do 1936. g. Nakon toga dugovi seljaka bankama koji ne prelaze svotu od 25 000 dinara reducirani su za 50%, dok su oni veći od toga smanjeni u iznosu od 30-50%. Poljoprivredna banka stvorena još 1919. g. na sebe je preuzela dugove te postala jedini kreditor seljaka.¹⁷⁵

Slom Bečke banke 1931. g. dodatno je pogoršao krizu na jugoistoku Europe. U Jugoslaviji dolazi do velike deflacije, sloma prihoda i sloma dinara. Kredit koji je dobiven od Francuske korišten je upravo kako bi se stabilizirala jugoslavenska valuta.¹⁷⁶ Kao što je to bio u slučaj u poljoprivredi, tako je uslijed krize i u deviznom i trgovinskom poslovanju jačala protekcionistička politika. Tako je vlada ograničila trgovanje devizama, uvela kliring, kontingente, žitni režim i tražila preferencijalne ugovore.¹⁷⁷ Ukidanje stare devizne politike dovelo je do naglo povlačenja stranog kapitala iz zemlje i smanjivanja rezervi Narodne Banke Jugoslavije. Situacija je postala kud i kamo teža nakon što su domaće štediša počele izvlačiti novac iz banaka. Tako ni domaće banke više nisu imale mogućnosti da daju kredite poljoprivrednicima i industrijalcima. Na taj način Jugoslavija je ušla u budžetni deficit, državne zalihe su se topile, a platna bilanca postajala je negativna.¹⁷⁸ Daljnji pad cijena žitarica i smanjenje izvoza drva značio je novi udarac za jugoslavensku vanjsku trgovinu. Slabio je i prihod od radnika u inozemstvu, a također i prihod od turizma. Padala je cijena dinara, ali i padale su cijene općenito. Prema klirinškom ugovoru s Austrijom od 16. siječnja

¹⁷³ Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 54.

¹⁷⁴ Vuk Vinaver, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929.-1934.* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1987), 42-43.

¹⁷⁵ M. C. Kaser i E. A. Radice, ur., *The Economic History of Eastern Europe 1919-1975*, sv. 2. (Oxford: Clarendon Press, 1985), 22-24.

¹⁷⁶ Vinaver, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju*, 105.

¹⁷⁷ Ibid 43.

¹⁷⁸ Ibid 105-106.

1932. g. u zemlju više nisu stizale ni devize, a Narodna banka je 3. ožujka 1932. g. prestala davati devize uvoznicima, što je značilo da se sav izvoz po novom odvijao u dinarima. Te iste godine došlo je do sloma dinara i proglašenje moratorija na dugove inozemstvu. Takva politika svakako je otjerala potencijalne uvoznike i ulagače. U krizi je nastala opća štednja što je značilo i ukidanje konzulata u Bordeauxu, Münchenu, Montrealu i Bratislavi, a povučen je i pomorski ataše u Londonu.¹⁷⁹ Isto tako proglašenje Uredbe o zaštiti seljačkog posjeda dodatno je oštetilo banke čiji su gubici iznosili preko 6 milijardi dinara.¹⁸⁰

4. 2.1 Potencijalna rješenja za krizu

Teška ekonomska situacija zahtijevala je dinamična rješenja u vidu dogovora sa jugoslavenskim saveznicima. Jugoslavensko – francuska politička suradnja bila je još od završetka Prvog svjetskog rata ugrožena slabom privrednom suradnjom. Naime jugoslavenski krugovi žalili su se kako je trgovina s Francuzima je posve slaba budući da je uvoz iznosio svega 4 %, a izvoz 4,5%. Marinković se nakon izbijanja ekonomske krize žalio da Francuska tretira Jugoslaviju kao svoju koloniju: ne pomaže joj, ne kupuje njezinu robu, a sprječava da uspostavi čvršće trgovinske veze s konkurentima. Razlog slabe trgovinske razmjene bio je vođen francuskom idejom autarkije što znači da ona nije imala potrebu za jugoslavenskim poljoprivrednim proizvodima. U vrijeme najžešće krize spomenuti postotak uvoza i izvoza još se dodatno smanjio.¹⁸¹

Iako je Jugoslavija kroz čitavo razdoblje 20-ih godina prošlog stoljeća s političkog aspekta tijesno surađivala sa ostalim članicama Male Antante i Francuskom, na ekonomskoj razini veze su bile vrlo slabe. Trgovina između Jugoslavije i Rumunjske bila je iznimno mala, dok je Čehoslovačka više izvozila svoja industrijska dobra u te dvije zemlje, nego što je izvozila iz njih. Negativna bilanca u trgovačkim vezama s Čehoslovačkom svakako je smetala obje članice Male Antante te će u budućnosti predstavljati stanovit problem.¹⁸² Svjetska ekonomska kriza koja je izbila 1929. g. teško je pogodila Jugoslaviju i njezine dotadašnje saveznice. Vlade velikog broja država nastojale su pronaći rješenje sazivanjem međunarodnih konferencija u kojima bi se raspravljalo o privrednim problemima. Vezano za Balkan i

¹⁷⁹ Vinaver, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju*, 160-161.

¹⁸⁰ Ibid 165.

¹⁸¹ Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska: 1933-1941.*, 414.

¹⁸² Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 61.

Podunavlje u Bukureštu je od 21. svibnja do 4. lipnja 1930. g. održana konferencija proizvođača pšenice Mađarske, Rumunjske i Jugoslavije. Cilj je bio da se odrede preferencijalne tarife za poljoprivredne proizvode od zemalja uvoznica, da se ukine agrarni protekcionizam u europskim industrijskim zemljama i odobre krediti kako bi se riješili problemi seljačkih dugova i poljoprivredne racionalizacije. U istom tonu održane su i mnogobrojne konferencije u Sinaju, Bukureštu, Varšavi, Ženevi i drugim gradovima. Iako su se vodile beskonačne rasprave među zemljama Srednje i Jugoistočne Europe, slobodno se može reći kako konferencije nisu urodile pronalaskom rješenja za krizu. Industrijske zemlje i dalje nisu željele uvesti olakšice za uvoz agrarnih proizvoda iz europskih zemalja, već su i dalje prvenstveno uvozile žitarice iz prekomorskih zemalja.¹⁸³

Kako Francuska nije osjetila krizu 1929. g., njezina moć i kapital mogli su biti rješenje za gospodarski osiromašene zemlje.¹⁸⁴ Francuska je 1930. g. pokušala sačuvati svoje saveznike putem kreditnih zajmova. U svibnju 1931. g. Jugoslaviji je odobren kredit od 1025 milijuna franaka od čega je najviše dala Francuska, i to čak 675 milijuna. Preko međunarodnih organizacija Francuska je nastojala ugovoriti i preferencijalne tarife za agrarne države poput Jugoslavije, Rumunjske ili Mađarske.¹⁸⁵ Francuski premijer donio je po njemu kasnije nazvani *Tardieuov plan* koji je podrazumijevao ekonomsku reorganizaciju Srednje Europe kako bi se to područje izvuklo iz krize. Plan se prije svega odnosio na Austriju, Mađarsku, Čehoslovačku, Jugoslaviju i Rumunjsku.¹⁸⁶ Prema tom planu industrijske zemlje poput Austrije i Čehoslovačke morale bi uspostaviti preferencijalne tarife za agrarne proizvode prema poljoprivrednim državama. Zemlje poput Italije, Njemačke i Švicarske trebale bi na sebe uzeti određeni fiksni iznos njihovih proizvoda. To je značilo da bi porasle cijene poljoprivrednih proizvoda u regiji što bi dovelo do poboljšanja situacije u svim agrarnim državama.¹⁸⁷ No i Italija i Njemačke odbile su takav prijedlog želeći da se trgovačke povlastice daju svakoj državi pojedinačno, a ne da su iste za sve. Isto tako i jedna i druga su

¹⁸³ Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 61.

¹⁸⁴ Enes Milak, *Italija i Jugoslavija : 1931.-1937.* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1987), 67.

¹⁸⁵ Vinaver, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju*, 97.

¹⁸⁶ Stephen Bethlen, „The Danube States and the Tardieu Plan,” *Political Science Quarterly* 47 (1932): 352.

¹⁸⁷ *Ibid* 359.

strahovale da bi Francuska svojim nastojanjima značajno povećala svoju političku moć na prostoru Podunavlja i Balkana.¹⁸⁸

Uz *Tardijeov plan* početkom 30-ih godina prošlog stoljeća postojali su još neki pokušaji da se pronađe rješenje za gospodarsku krizu u Srednjoj Europi i Balkanu. Tako je osobito jaka bila i ideja Podunavske zajednice. Ona je podrazumijevala stvaranje regionalnog ekonomskog bloka koji bi omogućio lakše suočavanje sa gospodarskom krizom.¹⁸⁹ Za tu soluciju ipak nisu bile ni Austrija, ni Mađarska, ali ni Čehoslovačka jer su antagonizmi među tim zemljama ipak bili preveliki.¹⁹⁰ Isto tako ideja stvaranja zajedničkog gospodarstva na području Podunavlja koje bi uključilo Austriju, Mađarsku i zemlje Male Antante također nije zaživjela. Naime takva unija ne bi riješila problem poljoprivrednih viškova budući da sva poljoprivredna roba ne bi mogla biti prodana na tom području. Čehoslovačka ni austrijska potreba za poljoprivrednim proizvodima jednostavno nije bila toliko velika da bi se riješio problem viškova. Isto tako ulazak Austrije u bilo kakvu vrstu carinske unije u Podunavlju priječila je Njemačka kojoj bi eventualan put prema *Anschlussu* u budućnosti jednostavno bio zatvoren.¹⁹¹

Na zasjedanju Stalnog savjeta Male Antante u lipnju 1933. g. u Pragu dogovoreno je osnivanje Privrednog savjeta koji bi se sastojao od tri sekcije sa dovoljnim brojem ekonomskih stručnjaka, a bavio bi se trgovinskom politikom, pitanjem poljoprivrede, financijskim problemima, kreditima i bankama. To je podrazumijevalo da će se sve tri zemlje konzultirati u gotovo svim ekonomski pitanjima, a dogovarat će se oko pitanja uvoza-izvoza, carina i o preferencijalnim tarifama.¹⁹² Prvo zasjedanje Privrednog savjeta Male Antante održano je u siječnju 1934. g. u Pragu gdje je utvrđen zajednički program mjera kako bi se ojačala privredna suradnja među zemljama članicama. Najvažnija točka dogovora podrazumijevala je da program izvoza iz Jugoslavije i Rumunjske u Čehoslovačku mora narasti za 50% u odnosu na 1932. g. Na taj način bi industrijski razvijena Čehoslovačka pomagala svojim siromašnijim saveznicama i jačale bi se ekonomske veze između te tri

¹⁸⁸ Milak, *Italija i Jugoslavija : 1931.-1937.*, 67.

¹⁸⁹ Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 65.

¹⁹⁰ Ibid 66.

¹⁹¹ Ibid 66-67.

¹⁹² Vinaver, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju*, 93.

zemlje.¹⁹³ Unatoč osnivanju Privrednog savjeta u narednim godinama mjesto glavnog jugoslavenskog trgovinskog partnera umjesto Italije neće preuzeti Čehoslovačka, već njezin najopasniji susjed, Njemačka. To će biti jedan od razloga, uz slabljenje Francuske, zbog kojeg će u narednim godinama na diplomatskom i gospodarskom planu Mala Antanta sve više nestajati kao relevantan faktor.

4.2.2. Njemačka u prvom planu

Jugoslavensko – njemački odnosi u vremenu trajanja gospodarske krize varirali su od dobrih prema hladnima. S jedne strane politička suradnja Jugoslavije s Francuskom svakako je bila uteg u njihovim međusobnim odnosima, a isto tako Njemačka se često žalila na težak položaj njezine manjine u Jugoslaviji. Kralj Aleksandar ovisno o ponašanju Italije često je mijenjao svoje mišljenje prema Njemačkoj i mogućnosti *Anschlusa*.¹⁹⁴ Prvi znaci da se Njemačka okreće Jugoistoku Europe bilo je osnivanje ureda za unaprjeđenje privrednih odnosa između Jugoslavije i Njemačke u srpnju 1930. g. koji je čak izdavao svoj poseban list. Godinu dana kasnije u Beogradu je osnovano i jugoslavensko – njemačko društvo, a položaj njemačke manjine u Jugoslaviji bitno je popravljen. Europski tisak pisao je kako je 1931. g. politički vezana za Jugoslaviju, ali gospodarski za Njemačku.¹⁹⁵ Krajem godine kralj Aleksandar ipak je otputovao u Francusku da vidi na kakvu pomoć može računati. Francuska je u tom trenutku vodila pregovore s Italijom te je Jugoslaviji obećala sređivanje napetih talijansko-jugoslavenskih odnosa.¹⁹⁶ Međutim kako u ekonomskom smislu Francuska i Čehoslovačka nisu mogle obećati nikakvu potporu Jugoslaviji, bilo je jasno kako će ona morati pronaći nove saveznike. Već krajem 1931. bilo je vidljivo kako Jugoslavija bilježi porast u trgovini s Njemačkom.¹⁹⁷ Kralj Aleksandar počeo je uviđati kako bi suradnja s Njemačkom činila dobru protutežu talijanskoj opasnosti. U Njemačkoj je pak suradnja bila potrebna iz razloga jer je sve više jačala ideja kako bi se sirovine za njemačku industriju trebale uvoziti s Jugoistoka.¹⁹⁸

¹⁹³ Vinaver, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju*, 94.

¹⁹⁴ Ibid 30-31.

¹⁹⁵ Ibid 81, 94.

¹⁹⁶ Ibid 113.

¹⁹⁷ Ibid 127-128.

¹⁹⁸ Ibid 168-169.

Dolazak nacista na vlast značio je i veliku promjenu u ekonomskom životu Njemačke. Naime kao što je to bio slučaj i u političkom životu, nacisti su preuzeli potpunu kontrolu nad cjelokupnim gospodarstvom zemlje. Radi ambicioznog vanjskopolitičkog plana koji je podrazumijevao stvaranje *životnog prostora* na Istoku Europe Njemačka je vapila za sirovinama za njezinu industriju i za agrarnom robom. Direktor *Reichsbanke* i od 1934. g. ministar gospodarstva Hjalmar Schacht odlučio je da zemlja treba trošiti čim manje deviza na način da uvozu robu plaća svojim industrijskim proizvodima.¹⁹⁹ Prvi trgovinski ugovor s Jugoslavijom na tom principu potpisan je 1. svibnja 1934. g. Njime je Njemačka kupovala poljoprivredne proizvode u Jugoslaviji po cijenama 30-40% višima od onih na tržištu, a plaćala putem kliringa kroz svoju industrijsku robu.²⁰⁰ Njemačka je time jačala svoj utjecaj na Jugoistoku Europe budući da je zemlje vezala za sebe kao kupce. Od jeseni 1934. g. tako je uzimala 16% robe od Austrije, 21% od Čehoslovačke, 22 % od Mađarske i 15% od Jugoslavije. Izvori u britanskom ministarstvu vanjskih poslova komentirali su kako u Jugoslaviji slabe simpatije prema Francuskoj, a jačaju one prema Njemačkoj.²⁰¹ Nakon što je Francusku 1934. g. pogodila teška ekonomska kriza i politička nestabilnost, bilo je jasno kako ona gubi svoje tradicionalne saveznike, Pregovori između Francuske i Italije i sklapanje sporazuma između dvije zemlje u siječnju 1935. g. dalje su odbili Jugoslaviju.²⁰² Svi su u zemlji smatrali kako je Laval predao Srednju Europu i Balkan u ruke Mussolinija.²⁰³

Sankcije koje je Liga naroda izglasala Italiji u listopadu 1935. g. zbog njezinih osvajačkih pohoda u Etiopiji osobito su teško pogodile Jugoslaviju i pojačale ovisnost o Njemačkoj. Uvoz iz Italije zabranjen je u potpunosti, dok je izvoz ograničen samo djelomično. Tako su se najvažnije sirovine za ratnu industriju poput ugljena, nafte i čelika i dalje uvozili u Italiju dok je recimo stavljen veto na tegleće životinje i stoku. Jugoslavija je zbog takvih uvjeta osobito teško stradala, dok su primjerice Mađarska i Austrija odbile prihvatiti sankcije.²⁰⁴ Zahvaćene zemlje tražile su da im se svi eventualni gubici moraju kompenzirati. Prijedlog je išao u smjeru da zemlje poput Velike Britanije ili Francuske na

¹⁹⁹ Vinaver, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju*, 230.

²⁰⁰ Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 137.

²⁰¹ Vinaver, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju*, 231.

²⁰² Ibid 260.

²⁰³ Ibid 261.

²⁰⁴ Milak, *Italija i Jugoslavija : 1931.-1937.*, 143-144.

sebe preuzme sve viškove koji bi nastali nakon primjene sankcija.²⁰⁵ No ipak takav prijedlog nije zaživio te je Njemačka preuzela na sebe uvoz jugoslavenskih viškova. Novi trgovinski ugovor potpisan je 3. listopada 1936. g.²⁰⁶

4. 3. Jugoslavenski sistem savezništva: Francuska, Mala Antanta i Balkanski sporazum

4.3.1 Savezništvo s Francuskom

Francusko-jugoslavensko savezništvo nakon završetka Prvog svjetskog rata počivalo je na dobrim vezama koje su stvorene zajedničkom suradnjom između Kraljevine Srbije i Francuske u vrijeme trajanja sukoba. Naime zbog zajedničkih operacija srpske vojske i snaga Antante na solunskom frontu, Kraljevina Srbija nalazila se u snažnoj pregovaračkoj poziciji, kako među Južnim Slavenima, tako i prema susjednim državama.²⁰⁷ Zapadne zemlje davale su veliku podršku srpskim delegatima predvođenim Nikolom Pašićem naspram članova Jugoslavenskog odbora koji su bili tretirani kao predstavnici gubitničke Habsburške Monarhije. Zbog toga je ujedinjenje Kraljevine Srbije i Države Srba, Hrvata i Slovenaca bilo provedeno na način da su gotovo svi uvjeti diktirani od strane Beograda i išli protivno zamisli članova Jugoslavenskog odbora.²⁰⁸ Jedan od glavnih vanjskopolitičkih problema Kraljevstva SHS koji se izravno ticao i francuske strane bilo je pitanje Tajnog londonskog ugovora iz 1915. g. kojime su sile Antante obećale Italiji velike dijelove istočne Jadranske obale koja se u tim trenucima nalazila unutar protivničke Austro-Ugarske Monarhije.²⁰⁹ Ipak ugovor je bitno narušen nakon Wilsonova načela o pravu naroda na samoodređenje te nastankom Kraljevstva SHS. No kako pitanje Istočne jadranske obale nikad nije bilo najviše na listi prioriteta vladajuće elite i Srbi i Francuzi složili su se kako je najvažnije riješiti spor s Italijom pa čak i pod cijenu gubitka jugoslavenskog teritorija.²¹⁰ Tako je Francuska *Rapalski ugovor* smatrala diplomatskim uspjehom, ali i izgubila simpatije hrvatskog stanovništva i vodećih političara.²¹¹

²⁰⁵ Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 125-126.

²⁰⁶ Miodrag Perić, „Vanjska politika Prve Jugoslavije 1935-1941“ *Politička Revija* 50 (2008): 206.

²⁰⁷ Miro Kovač, *Francuska i hrvatsko pitanje 1914.-1929.* (Zagreb: Dom i svijet, 2005), 132.

²⁰⁸ Ibid 169.

²⁰⁹ Kissinger, *Diplomacija*, 215.

²¹⁰ Kovač, *Francuska i hrvatsko pitanje 1914.-1929.* 168.

²¹¹ Ibid 191.

Ipak jaka jugoslavenska država itekako je bila potrebna Francuskoj zbog stvaranja defanzivnog bloka u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi koji bi bio zaštita protiv širenja Njemačke na Istok ili prodiranja komunističke Rusije na Zapad.²¹² Unatoč brojnim političkim problemima u kojima se nova država nalazila za Francuze je donošenje Vidovdanskog Ustava bio „ povijesni čin.“²¹³ Isto tako kralj Aleksandar bio je „pošten i nepristran umjereni suveren“ na kojeg je djelovala grupica srpskih Radikala. Na taj način Francuska je kroz čitav period 20-ih godina prošlog stoljeća živjela u zabludi kako kralj ne podupire centralizam i nije kriv za stalne tenzije u zemlji.²¹⁴ Unatoč dobrim odnosima službeni sporazum o prijateljstvu između Francuske i Jugoslavije potpisan je tek 11. 11. 1927. g. Zanimljivo je kako je kao datum simbolično odabrana godišnicu potpisivanja Njemačke kapitulacije u Prvom svjetskom ratu. Na strani Jugoslavije ugovor je potpisao Vojislav Marinković, dok se na strani Francuske nalazio ministar vanjskih poslova Aristide Briand. Uz ugovor o prijateljstvu dvije strane potpisale su Konvenciju o arbitraži i tajni Tehnički sporazum. Potpisana vojna konvencija nije bila nikakvi vojni savez između Jugoslavije i Francuske, već je podrazumijevala razmjenu mišljenja i informacija između njihovih generalštaba.²¹⁵ Razlog zbog kojeg je sporazum tako kasno potpisan predstavljala je činjenica da je uz jugoslavensku, Francuska željela steći i talijansku naklonost. Zbog toga su se tijekom čitave 1926. g. vodili pregovori oko potpisivanja tripartitnog sporazuma između Francuske, Italije i Jugoslavije. No zbog previše neriješenih pitanja između Jugoslavije i Italije, Francuska je odlučila da je bolje učvrstiti veze s članicom Male Antante koja se činila kao daleko pouzdaniji saveznik od Mussolinijeve Italije.²¹⁶

4.3.2. Jugoslavenski sistem saveza: Mala Antanta i Balkanski savez

Nakon završetka Prvog svjetskog rata na prostoru Srednje Europe i Balkane većinom su stvorene male, slabe i još neafirmirane države. Zbog toga se od samih početaka raspravljalo o potrebi stvaranja stabilnih savezništva kako bi te države lakše funkcionirale u novom međunarodnom poretku. Prvotna ideja da se stvori nekakva vrsta saveza između Čehoslovačke, Jugoslavije, Rumunjske, Grčke i Poljske nije zaživjela zbog različitih interesa i

²¹² Kissinger, *Diplomacija*, 215.

²¹³ Kovač, *Francuska i hrvatsko pitanje 1914.-1929.*, 207.

²¹⁴ Kovač, *Francuska i hrvatsko pitanje 1914.-1929.*, 250-251.

²¹⁵ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 47.

²¹⁶ Sally Marks, *The Illusion of Peace: International relations in Europe 1918-1933*. (New York: Palgrave Macmillan, 2003), 95.

neriješenih graničnih pitanja, ali su neke od tih država pokazale spremnost za međusobnom suradnjom.²¹⁷ Kako između Čehoslovačke, Rumunjske i Jugoslavije nisu postajali nikakvi ozbiljni sporovi i sve tri zemlje graničile su sa Mađarskom, koja je zbog revolucionarnih zbivanja i teritorijalnih gubitaka u ratu predstavljala najveću opasnost u tom dijelu Europe, pregovori su nastavljeni samo između te tri države.²¹⁸ Mala Antanta nije nastala odjednom, već je stvorena od tri pojedinačna saveza između zemalja članica. Prvo je sklopljen regionalni obrambeni savez između Čehoslovačke i Kraljevstva SHS 14. kolovoza 1920. g., da bi 23. travnja 1921. g. bio zaključen i sporazum između Rumunjske i Čehoslovačke, a na kraju je potpisan i ugovor između Rumunjske i Jugoslavije u lipnju 1921. g.²¹⁹ Iako je Mala Antanta prvotno stvorena kao savez koji je pod svaku cijenu trebao spriječiti restauraciju Habsburgovaca na mađarsko prijestolje, postojali su i neki drugi motivi zbog kojih su te države dogovorile zajedničku suradnju. Neki od tih motiva svakako su bili opasnost od boljševičke Rusije i revizionističke Bugarske te blizina moćne Italije.²²⁰ Treba napomenuti kako Mala Antanta nije nastala pod pokroviteljstvom Francuske u Podunavlju, nego čak i protivno njezinoj volji. Tek kasnije savez će postati vrlo važnim osloncem za francusku vanjsku politiku i njezin utjecaj u Podunavlju.²²¹

Dvostrane ugovore i povremene sastanke ministara vanjskih poslova u 20-im godinama 20. st. u 30-im je zamijenilo osnivanje Stalnog Savjeta i sklapanje Pakta o organizaciji Male Antante na sastanku u Ženevi 16. veljače 1933. g. U uvodnom dijelu pakta ističu se osnovni ciljevi zemalja članica poput očuvanja mira, čvršće ekonomske suradnje i očuvanja statusa quo u Srednjoj Europi te jača međusobna suradnja.²²² Ugovor podrazumijeva i osnivanje Stalnog Savjeta koji su činili ministri vanjskih poslova Jugoslavije, Rumunjske i Čehoslovačke. Ministri su se od tada obavezno sastajali tri puta godišnje, a jedan od sastanka trebao se odvijati u vremenu zasjedanja Lige naroda u Ženevi. Tim izmjenama suradnja između zemalja članica postala je još čvršća i značajnija. Pakt o organizaciji uz Stalni savjet predviđao je i osnivanje Privrednog savjeta Male Antante koji bi regulirao privredne odnose

²¹⁷ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 32.

²¹⁸ Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 10.

²¹⁹ Ibid 10-11.

²²⁰ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 32-33.

²²¹ Ibid 36.

²²² Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 77.

između Jugoslavije, Rumunjske i Čehoslovačke.²²³ Potpisivanjem Pakta o organizaciji Male Antante formalno je stvoren ovaj Savez.²²⁴

Drugi savez od iznimne važnosti za jugoslavensku vanjsku politiku međuratnog razdoblja bio je Balkanski sporazum. Nakon potpisivanja ugovora u Locarnu 1925. g. Zapadne sile težile su tome da i balkanske države sklope neku vrstu sličnog sporazuma koji bi počivao na njihovoj međusobnoj suradnji i rješavanju graničnih pitanja.²²⁵ Nakon održavanja četiri balkanske konferencije u periodu između 1930. i 1934. g. konačno je dogovoreno sklapanje Pakta balkanskog sporazuma koji bi uključio velik broj balkanskih zemalja.²²⁶ Važnu ulogu pritom je imao kralj Aleksandar koji je otputovao u Sofiju, Carigrad i Atenu gdje se susreo sa vodećim čelnicima država kako bi ih uvjerio u potrebu sklapanja takve vrste sporazuma.²²⁷ Pakt balkanskog sporazuma potpisan je 4. veljače 1934. g. u Ateni između Grčke, Rumunjske, Jugoslavije i Turske s ciljem očuvanja mira na Balkanu i jamčenja sigurnosti svih balkanskih granica.²²⁸ To je značilo da ukoliko neka država na Balkanu pokuša nasilno mijenjati granice, sve zemlje potpisnice intervenirati će protiv te države. Kako je Bugarska jedina imala revizionističke ciljeve, ona nije željela postati dio sporazuma, a uz poštovanje prema Italiji koja je igrala vrlo važnu ulogu u njezinom političkom životu u pakt nije primljena niti Albanija. Treći članak sporazuma ipak je podrazumijevao mogućnost da i te dvije države pristupe savezu.²²⁹ Iako je jamčio nepovredivost balkanskih granica, sporazum nije sadržavao nikakvu odredbu u slučaju da neku balkansku državu napadne bilo koja izvanbalkanska zemlja. Do toga je došlo iz razloga jer neke od potpisnica poput primjerice Grčke, znajući kako su jugoslavensko-talijanski odnosi loši, nisu željele biti uvučene u rat protiv Italije, ako bi primjerice ona napala Jugoslaviju.²³⁰ Mussolini nije bio sretan potpisivanjem Balkanskog sporazuma zbog čega je Italija na takav potez odgovorila potpisivanjem Rimskih ugovora 17. ožujka 1934. g. sa Mađarskom i Austrijom.²³¹ Nakon tih

²²³ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 63-64.

²²⁴ Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 79.

²²⁵ Ibid 95.

²²⁶ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 66.

²²⁷ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 62.

²²⁸ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 66.

²²⁹ Ibid 67.

²³⁰ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 62.

²³¹ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 67.

ugovora područje Podunavlja i Balkana podijelilo se u dva bloka što osobito nije odgovaralo Francuskoj koja je strahovala od rastuće moći Njemačke.

4.4. Uloga kralja Aleksandra u promjeni kursa jugoslavenske vanjske politike

Još 1923 g. kralj Aleksandar nastojao je poboljšati svoje odnose sa susjednom Italijom uz pomoć ministra vanjskih poslova Momčila Ninčića. I Ninčić i Aleksandar smatrali su kako pitanje istočne jadranske obale nije dovoljno važan razlog zbog kojeg bi Kraljevstvo Srba Hrvata i Slovenaca te Italija bile u tako neprijateljskim odnosima. Potpisivanje Rimskih ugovora 1924. g. za kralja je značio veliki vanjskopolitički uspjeh, ali i neku vrstu popuštanja prema Italiji koje je bilo potrebno da se između njih normaliziraju odnosi.²³² Brojne izjave vladinih dužnosnika u korist pomirenja s Italijom bile su potvrda kako je vodećim političarim Kraljevstva SHS i te kako bilo stalo da nestane najveća opasnost sa njezinih istočnih granica.²³³ No unutrašnjopolitički događaji ovaj su puta utjecali na vanjsku politiku. Kako je 20. 06. 1928. g. došlo do krvoprolića u Narodnoj skupštini, Mussolini je zamoljen da se odgodi odluka o produženju Rimskih ugovora između Jugoslavije i Italije.²³⁴ Nestabilna politička situacija za Mussolinija je označila dobru priliku da se možda domogne čitave istočnojadranske obale budući da je vjerovao kako bi se Jugoslavija mogla raspasti iznutra. Iduće godine kralj Aleksandar suspendirao je Ustav i proglasio Šestosiječanjsku diktaturu. Parlament je raspušten, zabranjena su sva nacionalna obilježja i stranke, a kralj je de facto postao najmoćnija politička figura u čitavoj zemlji. Takvi potezi doveli su do stvaranja brojne nezadovoljne političke opozicije u izbjeglištvu. Jedna od njih bila je Ustaška organizacija pod vodstvom Ante Pavelića u Italiji i Mađarskoj. Kako je cilj ustaškog pokreta bio razbijanje Jugoslavije i stvaranje Nezavisne Hrvatske kroz čitav period 30-ih godina 20. st. Italija je koristila Pavelićev pokret u trenucima kada je željela oslabiti Jugoslaviju.²³⁵

Velika ekonomska kriza pogodila je i Italiju zbog čega je zemlja morala voditi znatno oprezniju i miroljubiviju politiku.²³⁶ Sam kralj Aleksandar nastojao je poboljšati jugoslavensko-talijanske odnose tajnim pregovorima sa dekoratorom dvora Guidom

²³² Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 41, 43.

²³³ Ibid 49.

²³⁴ Ibid 51.

²³⁵ Milak, *Italija i Jugoslavija : 1931.-1937.*, 47-48.

²³⁶ Ibid 51.

Malagolom Cappijem.²³⁷ Capi je sve kraljeve poruke prenosio direktno Mussoliniju u Rimu. Na službenoj razini pregovarali su jugoslavenski ministar vanjskih poslova Vojislav Marinković i talijanski Dino Grandi, ali nikakvi konkretni rezultati nisu postignuti.²³⁸ Zbog kraha pregovora kralj je pokušao samostalno dogovoriti susret s Mussolinijem. Aleksandar je bio svjestan da jedino stabilizacija odnosa s Italijom može dovesti do povoljnog vanjskopolitičkog položaja njegove zemlje.²³⁹ Ipak glavni kamen spoticanja u odnosima između Mussolinija i kralja Aleksandra ranih tridesetih godina prošlog stoljeća svakako je bila Albanija. Za Talijane Albanija je bila „njihova Belgija“ koja je predstavljala talijansku sigurnost na Jadranu. S druge strane Aleksandar je smatrao da Albanija mora ostati balkanska država te se nipošto ne smije zadirati u njezinu samostalnost. Potpadanje Albanije pod talijansku dominaciju označilo bi napad na sigurnost Jugoslavije i njezine životne interese.²⁴⁰ Ipak u veljači 1932. g. kralj je bio spreman podržati Italiju na međunarodnom planu, dati primat talijanskim proizvodima na jugoslavenskom tržištu te pronaći kompromisno rješenje po pitanju Albanije.²⁴¹ U razgovorima s Cappijem naglašavao je kako je sporazum s Italijom od vitalne važnosti budući da Jugoslavija nema nekih opasnih vanjskopolitičkih neprijatelja izuzev Italije. Takva nastojanja značila bi kompletnu promjenu odnosno preokret čitavog vanjskopolitičkog kursa Jugoslavije. Za njega Trst, Istra pa i Albanija nisu presudne da bi bile kamen spoticanja između dvije države, a isto tako gospodarska suradnja i mir na granicama koji bi Jugoslavija dobila zauzvrat svakako su bila dobra motivacija.²⁴² Aleksandrovu ruku pomirenja Mussolini je tada odbio, a ubrzo je uslijedio i Lički ustanak pripremljen od Ustaša zbog čega su pregovori bili potpuno prekinuti.²⁴³ Talijansko odbijanje pregovora navelo je Aleksandra da još jednom promijeni svoju dotadašnju vanjsku politiku. Shvaćajući da Italija i dalje ostaje najveća jugoslavenska opasnost na granicama kralj se odlučio zaštititi od nje pod svaku cijenu. Umjesto sklapanja sporazuma sa Italijom, sklopio je sporazum sa drugim balkanskim državama, a to je bio gore spomenuti Balkanski sporazum iz 1934. g. koji, iako je primarno bio usmjeren protiv revizionizma Bugarske, svakako nije bio po volji ni Italiji.

²³⁷ Milak, *Italija i Jugoslavija : 1931.-1937.*, 57.

²³⁸ Ibid 55, 59.

²³⁹ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 95.

²⁴⁰ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 53-54.

²⁴¹ Milak, *Italija i Jugoslavija : 1931.-1937.*, 62-63.

²⁴² Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 56.

²⁴³ Milak, *Italija i Jugoslavija : 1931.-1937.*, 62-63.

Druga potvrda da je kralj Aleksandar prvi započeo promjenu vanjskopolitičkog kursa Jugoslavije uslijed nestabilnih međunarodnih okolnosti, svakako je sklapanje privrednog sporazuma sa Njemačkom. Dolazak nacista na vlast kralj je gledao sa simpatijama, a u strahu od Italije 1931. g. davao je izjave kako bi rađe podržao njemačko-austrijsku carinsku uniju, nego da Austrija potpadne pod Mussolinijevu dominaciju.²⁴⁴ Isto tako Aleksandar je strahovao kako bi u politički nestabilnoj Austriji moglo doći do restauracije habsburške dinastije što bi bila izravna vanjskopolitička prijetnja jugoslavenskoj državi.²⁴⁵ Antikomunističko raspoloženje koje je vladalo kod Hitlera svakako je od strane Aleksandra popraćeno sa velikim simpatijama. *Rimski protokol* zaključeni između Italije, Austrije i Mađarske u ožujku 1934. g. bio je poticaj poboljšanju odnosa između Jugoslavije i Njemačke. Aleksandar je navodno još 1933. g. otišao u Njemačku gdje je vodio razgovore sa Göringom.²⁴⁶ Nakon dolaska nacista na vlast Njemačka je činila sve da pronade ekonomske saveznike na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe. Dok je ona vapila za sirovinama i hranom, Jugoslavija je uslijed francuske pasivnosti i borbe sa krizom težila pronalasku jakog trgovinskog partnera. Privredni sporazum potpisan je 1. 05. 1934. g. Tim sporazumom Njemačka je obećala Jugoslaviji da će kupovati poljoprivredne proizvode od Jugoslavije po cijenama višim od onih na svjetskom tržištu, a zauzvrat će Jugoslavija pristati na njemačko plaćanje putem kliringa, odnosno izvozom njezine industrijske robe u zemlju.²⁴⁷ Osim ekonomske uloge, taj ugovor je za Njemačku imao i političku. Naime Jugoslavija je gospodarski sve više bila ovisna o Njemačkoj što je značilo da će u budućnosti ona moći diktirati uvjete međusobne suradnje, ali i političke koncesije. Najbolje će zavisnost Jugoslavije o Njemačkoj biti vidljiva u kasnim tridesetim godinama prošlog stoljeća i u početnim godinama Drugog svjetskog rata. Time se pobija tvrdnja kako su knez Pavle i Milan Stojadinović izmijenili kurs jugoslavenske vanjske politike. Oni su samo nastavili tamo gdje je Aleksandar stao, dodatno pojačavajući i učvršćujući suradnju s još nekim drugim revizionističkim silama.

²⁴⁴ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 79-80.

²⁴⁵ Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković-Maček* (Beograd: Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, 1965), 31.

²⁴⁶ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 79-80.

²⁴⁷ Ibid 81.

Francuski ministar vanjskih poslova Louis Barthou nije bio sretan jugoslavenskim potezima u vanjskoj politici što je rezultiralo njegovom posjetom kralju u lipnju 1934. g.²⁴⁸ Aleksandru svakako nisu odgovarali Barthouovi pokušaji da spriječi širenje njemačkog utjecaja putem jačanja veza s Sovjetskim Savezom i neprijateljskom Italijom.²⁴⁹ Kako su talijansko-jugoslavenski odnosi tada bili iznimno hladni kralju su smetala nastojanja Barthoua da ga nagovori da popusti Mussoliniju te u tome podrži Francuze.²⁵⁰ U Beogradu je dogovoreno da će kralj posjetiti Francusku u listopadu 1934. g. Međutim kako se za točan datum i mjesto kraljeva dolaska znalo u javnosti, Ante Pavelić i njegovi članovi ustaškog pokreta odlučili su da će u Francuskoj izvršiti dugo planirani atentat na kralja Aleksandra. Velebitski ustanak 1932. g. i neuspješan pokušaj atentata na kralja u Zagrebu 1933. g. bili su potvrda velikog jugoslavenskog problema sa separatističkom hrvatskom skupinom.²⁵¹ Isto tako nije bila ni neka velika tajna da su jugoslavenske susjede Mađarska i Italija dopuštale slobodno djelovanje ustaškog pokreta na svojim teritorijima. Ustaše su tijesno surađivale sa drugom terorističkom emigrantskom skupinom koja se nazivala Unutrašnja Makedonska Revolucionarna Organizacija, skraćeno VMRO, a težila je postizanju nezavisne Makedonije. Isti ciljevi spojili su ta dva pokreta pa je u Marseillesu 8. 10. 1934. Veličko Georgijev Kerin, član VMRO-a ubio Aleksandra,²⁵² a odgovornost i zasluge preuzeo ustaški prvak Ante Pavelić. Uz Aleksandra od posljedica ranjavanja smrtno je stradao i francuski ministar L. Barthou što je označilo kraj kursa njegove vanjske politike koja je išla u smjeru Istočnog Locarna.²⁵³

Budući da su Italija i Mađarska potpomagale ustaški pokret i dopuštale slobodno djelovanje na njihovim teritorijima Jugoslavija je pred Ligom naroda odlučila kao glavne krivce za atentat i smrt kralja optužiti upravo te dvije zemlje.²⁵⁴ Cijeli taj slučaj jugoslavenski politički vrh dao je na razmatranje Ligi naroda krajem 1934. g. No bilo je jasno kako najmoćnije članice Lige, Velika Britanija i Francuska koje su težile poboljšanju odnosa sa Italijom, nipošto ju neće proglasiti krivcem za atentat. Kompromisna rezolucija 10. 12. 1934.

²⁴⁸ Milak, *Italija i Jugoslavija : 1931.-1937.*, 77.

²⁴⁹ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 67.

²⁵⁰ Milak, *Italija i Jugoslavija : 1931.-1937.*, 77.

²⁵¹ Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret : od nastanka do travnja 1941. godine* (Zagreb : Školska knjiga, 2006), 298-299.

²⁵² Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše* (Zagreb : Globus, 1986), 141-142.

²⁵³ Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska: 1933-1941.*, 83.

²⁵⁴ Ibid.

g. osuđivala je terorizam i okrivila Mađarsku za pružanje utočišta teroristima. Italija nije bila spomenuta niti jednom jedinom riječju, a Mađarska nije snosila nikakve sankcije.²⁵⁵ Mađarska je jedino dobila zadatak da sprovede istragu na svom teritoriju te da sama kazni eventualne krivce.²⁵⁶ Tom rezolucijom Liga je svakako pala u očima jugoslavenske vrhuške. Ona više nije djelovala kao čuvar mira i međunarodnog poretka, a Jugoslavija se osjećala osamljenom i izoliranom od strane svoje glavne saveznice Francuske.²⁵⁷

4.5. Promjena na vrhu: Knez Pavle i Milan Stojadinović

Smrt kralja Aleksandra zbog maloljetnosti njegova sina Petra u prvi plan lansirala je Aleksandrova bratića kneza Pavla. Pavle se školovao u engleskim školama te je bio znatno blaže naravi od svog prethodnika. Vanjska politika zanimala ga je više od unutrašnje te je njoj posvetio najviše energije.²⁵⁸ Kako navodi Krizman u svojoj knjizi glavna obilježja njegove politike bila su izraziti antikomunizam, podrška njemačko-engleskom zbližavanju, čuvanje teritorijalnog integriteta Jugoslavije i poboljšanje odnosa sa Njemačkom i Italijom.²⁵⁹ U osobi Milana Stojadinovića vidio je pravu ličnost za mjesto predsjednika jugoslavenske vlade. Literatura, osobito u socijalističkoj Jugoslaviji Stojadinovića je titulirala kao „fašista“ te „slijepog pijuna“ Hitlerove Njemačke i Mussolinijeve Italije.²⁶⁰ Međutim kroz njegove memoare i poteze koje je povlačio u razdoblju svog premijerskog položaja, možemo primijetiti kako je njegova vanjska politika bila izuzetno realna, dogovorana u suradnji s knezom Pavlom te plod trenutnih međunarodnih okolnosti. U vrijeme dolaska na premijersku poziciju Stojadinović je uživao reputaciju „anglofila“, a za njegovo imenovanje premijerom i ministrom vanjskih poslova 24. 06. 1935. g. pomogla je i preporuka britanskog poslanika u Beogradu Hendersona. On je vjerovao kako će Stojadinović biti pravi i lojalan saveznik.²⁶¹

Nakon dolaska nacista na vlast 1933. g. Njemačka je sve više vojno i gospodarski jačala. S druge strane dok je Njemačka doživljavala gospodarski preporod, Francuska je bila teško zahvaćena ekonomskom krizom. Zbog stalnih političkih trzavica i teške gospodarske

²⁵⁵ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 71-72.

²⁵⁶ Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska: 1933-1941.*, 90.

²⁵⁷ Ibid 91.

²⁵⁸ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 70.

²⁵⁹ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 84.

²⁶⁰ Ferdo Čulinović *Jugoslavija između dva rata, SV 2.* (Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961), 98-99.

²⁶¹ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 83.

situacije, ona je nastojala pronaći nove saveznike protiv jake Njemačke. Kao najizgledniji saveznik našao se Sovjetski Savez, što nije bilo osobito po volji niti Velikoj Britaniji, ali ni pojedinim članicama Male Antante. I knez Pavle i Milan Stojadinović bili su izraziti antikomunisti i protivnici obnavljanja bilo kakvih veza sa Sovjetskim Savezom.²⁶² Nakon zasjedanja Male Antante na Bledu 29. i 30. travnja 1935. g. Milan Stojadinović obavijestio je svoje suradnike kako Jugoslavija neće uspostaviti diplomatske odnose sa Sovjetskim Savezom. Već je tada bilo jasno kako se smjer jugoslavenske politike počeo razlikovati od onoga kojeg su u tom trenutku zastupale Čehoslovačka i Francuska.²⁶³ Obje države potpisale su Paktove o uzajamnoj pomoći sa SSSR-om dok Jugoslavija nije željela niti diplomatski priznati Staljinovu državu.²⁶⁴ Isto tako i za jednu i za drugu zemlju iznimno je zabrinjavajuća bila činjenica da je Stojadinović još kao ministar financija u prethodnoj vladi bio pristaša ekonomskog zbližavanja sa Njemačkom. Nakon dolaska na premijersku funkciju odgodio je sastanak Stalnog savjeta ministara Male Antante koji je trebao biti održan u lipnju, a isto tako nije se odmah odazvao na poziv da dođe u Francusku.²⁶⁵ Iako se ovakvi potezi mogu činiti nevažnima, ipak su dokaz da Stojadinović nastavlja ono što je njegov prethodnik započeo. No za razliku od Aleksandra koji je jugoslavenski politički sistem vezao uz Malu Antantu, sastanak na Bledu u kolovozu 1935. g. odbio je Stojadinovića od politike Rumunjske, a osobito Čehoslovačke. Prema njemu funkcija Male Antante trebala je biti samo ta da spriječi restauraciju Habsburgovaca i ništa više.²⁶⁶

Ekonomске sankcije koje je Liga naroda nametnula Italiji nakon napada na Etiopiju dodatno su otežale lošu ekonomsku situaciju Jugoslavije. Italija je bila veliko izvozno tržište za jugoslavenske sirovine te agrarne proizvode i jedan od najvažnijih jugoslavenskih trgovinskih partnera.²⁶⁷ Jugoslavenski privredni krugovi upozoravali su kako sankcije mogu i te kako naštetiti zemlji budući da će Italija nakon njihove primjene uvoziti robu iz Mađarske i Austrije koje nisu prihvatile naputak Lige.²⁶⁸ Unatoč tome Stojadinović je šefu jugoslavenske delegacije u Ženevi dao instrukciju 12. rujna da u talijansko-etioopskom sukobu stajalište Jugoslavije bude u skladu sa onime koje prihvaćaju članice Male Antante i Balkanskog

²⁶² Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 121.

²⁶³ Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 123-124.

²⁶⁴ Ibid 120.

²⁶⁵ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 83-84.

²⁶⁶ Ibid 84-85.

²⁶⁷ Milak, *Italija i Jugoslavija : 1931.-1937.*, 125.

²⁶⁸ Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 126.

sporazuma.²⁶⁹ Nakon što su sankcije stupile na snagu, zemlje poput Rumunjske i Jugoslavije bile su najviše pogođene, zbog čega su tražile kompenzaciju za eventualne gubitke u vanjskoj trgovini.²⁷⁰ Postojala je ideja kako će Velika Britanija, Francuska i Čehoslovačka preuzeti uvoz jugoslavenskih proizvoda koji su do tada bili namijenjenih Italiji. No kako niti jedna od njih nije imala potrebu za preuzimanjem jugoslavenskih viškova to se nije dogodilo.²⁷¹ Uz činjenicu da nisu pomogle Jugoslaviji u ekonomskom pogledu, Zapadne zemlje pale su u očima Jugoslavije nakon što je van izašla ideja francuskog premijera Laval i britanskog ministra vanjskih poslova Hoarea da se talijanski apetiti zadovolje prepuštanjem velikih dijelova Etiopije. To je značilo da velike sile više nisu djelovale kao zaštitnice manjih država te da je identična sudbina mogla jednog dana zadesiti i njih. Zbog toga je stare saveznike bilo potrebno zamijeniti novima.²⁷² Nakon uspostave sankcija Jugoslavija je vapila za snažnim ekonomskim partnerom i saveznikom, a to je našla u oživljenoj nacističkoj Njemačkoj.

4.6. Put ka neutralnosti

Reakcija Lige naroda nakon atentata u Marseillesu i njezin fijasko vezan uz Etiopiju bio je pokazatelj jugoslavenskim vlastima kako Liga više ne djeluje kao čuvar sustava kolektivne sigurnosti i branitelj malih zemalja.²⁷³ Francuska je ekonomski i politički bila suviše slaba da brani Jugoslaviju od njemačke opasnosti, a Velika Britanija suviše nezainteresirana i suviše daleko. Knezu Pavlu i Stojadinoviću bilo je jasno da uslijed velikih nacionalnih napetosti u unutrašnjopolitičkom životu zemlje treba postići njezinu vanjskopolitičku stabilnost kako bi ona opstala. Ta stabilnost mogla je biti ostvarena putem sređivanja odnosa sa dotada najopasnijim susjedima, Bugarskom, Italijom i Mađarskom. Sa svakom od tih zemalja Jugoslavija je imala neriješena granična i manjinska pitanja. Sve tri zemlje bile su nezadovoljne mirovnim poretom uspostavljenim u Versaillesu, revizionistički raspoložene te od sredine 30-ih godina 20. st. Njemačke saveznice. Jugoslaviji je bilo jasno da samo korektni politički odnosi s tim zemljama te ekonomska suradnja s Njemačkom mogu biti jamstvo njezine vanjskopolitičke sigurnosti budući da je bilo očito kako se odnos snaga u Europi mijenja.

²⁶⁹ Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 124.

²⁷⁰ Ibid 125.

²⁷¹ Milak, *Italija i Jugoslavija : 1931.-1937.*, 133.

²⁷² Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 126-7.

²⁷³ Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska: 1933-1941.*, 169.

4.6.1. Sporazum o vječnom prijateljstvu

Jugoslavensko-bugarski odnosi međuratnog perioda bili su obilježeni pitanjem Makedonije i dopuštenim djelovanjem terorističke revolucionarne organizacije VMRO na bugarskom teritoriju. Pokušaji poboljšanja tih odnosa još ranih dvadesetih godina umrli su zajedno s vođom Zemljoradničke stranke Aleksandrom Stambolijskim.²⁷⁴ Dva suverena, Aleksandar i Boris, nikada nisu bila u pretjerano dobrim odnosima zbog dopuštanja slobodnog djelovanja makedonskih terorista na prostoru Bugarske.²⁷⁵ Balkanski pakt sklopljen za Aleksandrova života u veljači 1934. g između Turske, Grčke, Rumunjske i Jugoslavije izostavio je Bugarsku zbog pretjeranih revizionističkih zahtjeva te je na neki način smatran i paktom uperenim protiv nje same jer je imao zadaću „jamčenje sigurnosti granica balkanskih država od agresije bilo koje balkanske države.“ Dakle sam pakt bio je antirevizionistički te usmjeren protiv bilo koje balkanske države koja želi nasilnu promjenu granica na Balkanu.²⁷⁶ Odnosi između Jugoslavije i Bugarske spali su na još nižu razinu nakon što je član revolucionarne makedonske organizacije bio glavni atentator na jugoslavenskog kralja 1934.g.

Pitanje Makedonije i jugoslavensko-bugarskih odnosa za Milana Stojadinovića bio je najdosadniji, ali jedan od važnijih problema jugoslavenske vanjske politike.²⁷⁷ Ujesen 1936. g. na poticaj Velike Britanije²⁷⁸ došlo je do početka pregovora oko stabilizacije odnosa nakon što je Milan Stojadinović posjetio bugarskog kralja Borisa i premijera KJoseivanova prilikom povratka iz Turske.²⁷⁹ Kako je jugoslavenski premijer smatrao da kralj ima najveću političku moć i utjecaj u zemlji, on je bio jedina osoba s kojom je prema Stojadinoviću bilo vrijedno pregovarati. Prilikom posjeta dogovoreno je kako će Bugarska i Jugoslavija sklopiti Pakt o vječnom prijateljstvu što je značilo normalizaciju odnosa između dvije ugovorne strane. Pakt je službeno potpisan par mjeseci kasnije i to u Beogradu 1937. g.²⁸⁰ Tim sporazumom jamčila se neutralnost između dvije zemlje te se Bugarska obvezala kako neće posezati za Makedonijom, Caribrodom i Bosiljgradom. Isto tako Bugarska će podržati zahtjeve

²⁷⁴ Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, prev. Dražen Budiša i Božidar Petrač (Zagreb: Globus, 1990), 127.

²⁷⁵ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 62.

²⁷⁶ Ibid.

²⁷⁷ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 407.

²⁷⁸ Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije: (1918-1991): hrvatski pregled* (Zagreb: Naklada Pavičić, 1998), 197.

²⁷⁹ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 403.

²⁸⁰ Ibid 406-407.

Jugoslavije za Solunom, dok će Jugoslavija zauzvrat podržati bugarske pretenzije na Egejsko more.²⁸¹ Taj sporazum bio je potvrda kako Bugarska službeno odustaje od pretenzija na Makedoniju, a isto tako priznaje teritorijalni integritet jugoslavenske države.

Unatoč sporazumu zbog revizionističkih pretenzija Bugarska nikada nije ušla u Balkanski pakt. Nastojanja Velike Britanije da ujedini sve balkanske države protiv rastuće Njemačke 1939. g. nisu urodila plodom upravo zbog prevelikih bugarskih teritorijalnih zahtjeva.²⁸² Zbog toga je u Drugom svjetskom ratu Bugarskoj bilo draže ući u savez sa Njemačkom i Italijom nego statu na stranu Zapadnih zemalja.

4. 6. 2. Talijanski izazov

Najteži zalogaj za jugoslavensku vanjskopolitičku stabilnost svakako je bila Italija budući da je Jugoslavije s njome imala najveće teritorijalne sporove i neriješene probleme. Neispunjeni uvjeti Tajnog londonskog ugovora iz 1915. g., neriješena pitanja vezana uz jugoslavensku manjinu u Italiji, Albanija ili pak djelovanje ustaške revolucionarne organizacije na talijanskom teritoriju samo su bili neki od problema u odnosima između dvije države. Iako su Rapallski i Rimski ugovori bili jamac kakve takve stabilnosti uvijek je agresivna fašistička talijanska politika nastojala oslabiti Jugoslaviju kako bi ostvarila svoje teritorijalne pretenzije. Italije je primjerice oduvijek podupirala vanjskopolitičke revizionističke prohtjeve Bugarske i Mađarske koji su išli na štetu jugoslavenske države.²⁸³

Dopuštanje slobodnog djelovanja Ustaša na talijanskom teritoriju i financijska pomoć koju je Mussolinijeva vlada davala Ustašama bili su veliki problem za stabilizaciju odnosa između Jugoslavije i Italije. Od samih početaka Ustaški pokret ovisio je o ciljevima talijanske vanjske politike te se odnos vladajuće struje u Italiji prema ustaškom pokretu mijenjao s obzirom na trenutne jugoslavensko-talijanske odnose.²⁸⁴ Nakon atentata na kralja u Marseilleu Mussolinijev ton prema Jugoslaviji postao je znatno pomirljiviji.²⁸⁵ Tome su pridonijeli pokušaji francusko-talijanskog zbližavanja nakon dolaska Hitlera na vlast i sve veće jačanje

²⁸¹ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 11-12

²⁸² Ibid 177.

²⁸³ Ibid 58-59.

²⁸⁴ Milak, *Italija i Jugoslavija : 1931.-1937.*, 81.

²⁸⁵ Ibid 111.

Njemačke.²⁸⁶ No ta nastojanja nisu popravila odnose između Jugoslavije i Italije već dodatno pojačale sumnjičavost vlasti u Beogradu prema svojoj najvažnijoj saveznicu Francuskoj. Kako Hoptner navodi u svojoj knjizi odjednom se Jugoslavija osjetila osamljenom i izdanom od najvažnije saveznice, a okruženom neprijateljima.²⁸⁷ Zbog toga su knez Pavle i Milan Stojadinović odlučili da Jugoslavija u sve nestabilnijim vanjskopolitičkim okolnostima tridesetih godina 20. st. mora izgledati odnose sa svojom najopasnijom susjedom Italijom. Nakon što je Mussolinijeva etiopska avantura izazvala bijes Velike Britanije i Francuske te su Italiji nametnute sankcije putem Lige naroda, došlo je do zahlađenja odnosa između te tri sile.²⁸⁸ Kako je Njemačka izašla iz Lige naroda Hitler je iskazao podršku Mussoliniju te odbio prihvatiti sankcije zbog čega je Italija sve više mijenjala kurs svoje vanjskopolitičke orijentacije. Najveći kamen spoticanja u talijansko-njemačkim odnosima, pitanje Austrije, prestao je biti problem onog trenutka kad je Mussolini prihvatio da je Austrija isključivo unutrašnjopolitičko pitanje nacističke Njemačke.²⁸⁹ Španjolski građanski rat i podrška Franciscu Francu dodatno je pojačala suradnju između te dvije zemlje te bila uvod u ono što će kasnije biti poznato pod nazivom Osovina Rim-Berlin.

Nakon velikog gospodarskog booma u Njemačkoj Jugoslavija je ekonomski i u svojoj vanjskoj trgovini sve više postajala ovisna o Trećem Reichu. Neki su smatrali da je upravo prevelika ekonomska ovisnost Jugoslavije o Njemačkoj bila povod za reguliranje odnosa sa talijanskom susjedom. Naime vjerovalo se da će bolji odnosi sa Italijom biti korišteni kao protuteža rastućem njemačkom utjecaju i biti faktor boljeg vanjskopolitičkog položaja Jugoslavije. Isto tako to je značilo da će Italija povratiti svoju privrednu poziciju u Jugoslaviji koju je izgubila nakon nametanja ekonomski sankcija od strane Lige naroda.²⁹⁰ Drugi su pak smatrali da je pomirenju s Italijom doprinijelo poboljšanje međusobnih odnosa između Italije i Velike Britanije te sklapanje *Gentlenskog sporazuma* u siječnju 1937. g. kojime je Britaniji jamčena sigurnost na Sredozemlju.²⁹¹ Italije je tim sporazumom s druge strane dobila priznanje svih svojih osvajanja u Etiopiji.²⁹² Kako su jugoslavenski politički vrh prije svega činili anglofilski nastrojeni političari poput kneza Pavla ili čak Milana Stojadinovića, oni su

²⁸⁶ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 409.

²⁸⁷ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 68-69.

²⁸⁸ Kissinger, *Diplomacija*, 266-267.

²⁸⁹ Milak, *Italija i Jugoslavija : 1931.-1937.*, 126.

²⁹⁰ Ibid 131.

²⁹¹ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 98.

²⁹² Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska: 1933-1941.*, 205.

taj sporazum vidjeli kao ohrabrenje da sklope vlastitu inačicu *gentlenskog sporazuma* vezanog za Jadran.²⁹³ Čak je Britanski poslanik u Beogradu Neville Henderson savjetovao kneza kako je došao pravi trenutak da se reguliraju odnosi sa Italijom.²⁹⁴ Navodno je nakon poboljšanja njemačko-talijanskih odnosa i Njemačka bila iznimno zainteresirana da se postigne sporazum oko svih neriješenih pitanja između Jugoslavije i Italije. Smatrala je kako je za stabilnost Balkana i Jugoistočne Europe, područja koje je bilo od vitalne važnosti za njemački gospodarski sustav, potrebno pronaći kompromis između zavađenih susjeda, Italije i Jugoslavije.²⁹⁵

Povod sa poboljšanje međusobnih odnosa nije došao s jugoslavenske, već s talijanske strane. Naime Mussolini je 1. 11. 1936. g.²⁹⁶ u Milanu održao svoj poznati govor u kojem je istaknuo kako konačno postoje uvjeti da se uspostave prijateljski odnosi između Jugoslavije i Italije.²⁹⁷ Talijanski ministar vanjskih poslova i Mussolinijev zet grof Ciano prvi je povukao potez obrativši se jugoslavenskom poslaniku u Rimu Romanu Dučiću.²⁹⁸ Dogovoreno je da će u Rim s jugoslavenske strane biti upućena dva poslanika, jedan za ekonomska, a drugi za politička pitanja. Predstavnik za ekonomska pitanja bio je dr. Milivoj Pilja, a za politička dr. Ivan Subotić.²⁹⁹ Nakon višemjesečnog pregovaranja konačno su dogovoreni uvjeti sporazuma te je on potpisan 25. 03. 1937. g. u Beogradu do strane Ciana i Stojadinovića. Beogradskim sporazumom između ostalog je zajamčeno međusobno poštivanje zajedničkih granica, neutralnost jedne potpisnice u slučaju da druga bude napadnuta od neke treće strane, izbjegavanje rata kao rješavanja međusobnih sporova te zabrana pomaganja bilo kakve aktivnosti koja je uperena protiv teritorijalnog integriteta druge strane.³⁰⁰ Ova zadnja stavka bila je iznimno važna zbog djelovanja ustaškog pokreta na talijanskom teritoriju. Naime tim sporazumom Jugoslavija je dobila pravo da u Italiju pošalje svog izaslanika koji će nadzirati kretanje pripadnika ustaškog pokreta, a isto tako svi članovi ili su bili internirani u logoru na Liparima ili su se nalazili u kućnom pritvoru.³⁰¹ S druge strane Jugoslavija je isto tako

²⁹³ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 98.

²⁹⁴ Ibid 120.

²⁹⁵ Milak, *Italija i Jugoslavija : 1931.-1937.*, 130.

²⁹⁶ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 12.

²⁹⁷ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 411.

²⁹⁸ Ibid 412.

²⁹⁹ Ibid 417.

³⁰⁰ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 97.

³⁰¹ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 419-420.

prihvatila da dopusti povratak u zemlju svim emigrantima koji nisu sudjelovali u atentatu protiv Aleksandra i koji se nisu bavili nikakvim terorističkim aktivnostima.³⁰² Važna točka prijepora između Aleksandra i Mussolinija, Albanija, riješena je tako da Italiji pripadne privilegiran položaj u toj zemlji.³⁰³ Riješeno je i pitanje 500 000 Jugoslavena na talijanskom teritoriju koji su sporazumom dobili pravo na uporabu vlastitog jezika, tiskanje knjiga i novina te otvaranje škola na narodnom jeziku.³⁰⁴ Sporazum je sadržavao i pogodnosti vezane uz privrednu suradnju, a trebao je trajati 5 godina te se prešutno produživati svaku narednu godinu.³⁰⁵

Neki povjesničari smatrali su kako je sporazum Jugoslaviji donio puno više nego Italiji budući da se njime Mussolini odrekao pretenzija na Istočnu jadransku obalu, potpuno oslabio ustaški pokret i dao prava jugoslavenskoj manjini. Hoptner navodi kako je to Mussolini učinio zbog straha od Njemačke, budući da je Italiji koja je bila oslabljena u Etiopiji i Španjolskom građanskom ratu trebao saveznik poput Jugoslavije.³⁰⁶ Moguće je da je njime gospodarski i vojno oslabljena Italija kupovala vrijeme i tražila saveznike da ponovno ojača kako bi u narednom periodu ostvarila svoje ambiciozne vanjskopolitičke ciljeve. Beogradski sporazum sadržavao je i dopunski privredni sporazum kojime je pojačana ekonomska suradnja između Jugoslavije i Italije. Italiji je svakako bilo stalo da nakon zamrznutih ekonomskih odnosa i sankcija Lige naroda vrati svoje privredne pozicije u Jugoslaviji.³⁰⁷ Iako je Njemačka i dalje ostala glavni jugoslavenski trgovinski partner, zbog blizine tržišta te potrebe za sirovinama, drvom i agrarnim proizvodima Jugoslavija je Italiji bila i te kako važan trgovinski partner.³⁰⁸

4. 6. 3. Revizionistička Mađarska

Mađarska je raspadom Austro-Ugarske i mirovnim ugovorom u Trianonu izgubila gotovo 2/3 vlastitog teritorija. Slovačka ili nekadašnja Gornja Ugarska ušla je u sastav nove zemlje Čehoslovačke, a Transilvanije je pripala Rumunjskoj. Južni dijelovi nekadašnjeg Ugarskog kraljevstva ušli su u sastav države Južnih Slavena, Kraljevstva Srba, Hrvata i

³⁰² Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 420.

³⁰³ Ibid 421.

³⁰⁴ Ibid 420-421.

³⁰⁵ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 97-98.

³⁰⁶ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 114.

³⁰⁷ Milak, *Italija i Jugoslavija : 1931.-1937.*, 137.

³⁰⁸ Ibid 146-7.

Slovenaca. To je značilo da je Mađarska završetkom Prvog svjetskog rata izgubila najviše, zbog čega se čitavo međuratno razdoblje njezina vanjska politika kretala u revizionističkom tonu. Vojvodina i oko 500 000 Mađara ugovorom u Trianonu pripali su Kraljevstvu SHS zbog čega je manjinsko pitanje tijekom čitavog međuratnog razdoblja činilo ogroman problem za stabilizaciju odnosa između te dvije zemlje.³⁰⁹ Dok su u prvim godinama Mađari vjerovali kako će brzo povratiti dijelove teritorija izgubljene u Trianonu, nacionalno pitanje nije se nalazilo na dnevnom redu njihove politike. Međutim nakon što je postalo jasno da se to neće dogoditi pitanje manjina postalo je važnom sastavnicom mađarskog revizionizma.³¹⁰ Ipak južni pravac mađarskog revizionizma bio je najslabiji zbog pokušaja Jugoslavije da se poprave narušeni odnosi.³¹¹ Nakon uspostave Aleksandrove diktature položaj manjine se bitno pogoršao i uslijedile su brojne tužbe Ligi naroda.³¹²

Kao i Italiji Mađarskoj je bilo stalo da nakon uspostave Aleksandrove diktature oslabi ili razbije Jugoslaviju znajući koliki su bili njezini unutrašnjopolitički problemi i netrpeljivost među narodima koji u njoj žive. Tako su mađarske vlasti podržavale makedonski VMRO i hrvatski revolucionarni pokret koji su težili razbijanju Jugoslavije i uspostave samostalnih država za svoje narode.³¹³ Zbog mađarske podrške Ustašama dolazilo je do povremenih incidenata na mađarsko-jugoslavenskoj granici. Koliko je situacija bila ozbiljna govori podatak kako je početkom 1934. g. od jugoslavenskih graničara u 5 mjeseci ubijeno 17 ljudi.³¹⁴ Zbog graničnih incidenata i puškaranja dolazilo je čak do tužbi Ligi naroda.³¹⁵ Nakon atentata na kralja Aleksandra mađarsko-jugoslavenski odnosi dodatno su pogoršani. Pomaganje ustaškom pokretu bio je motiv jugoslavenskim političarima da Italiju i Mađarsku pokažu odgovornima za incident u Marseillesu. Tužba Ligi naroda predana je u studenom 1934. g., a mjesec dana kasnije stigao je odgovor kako mađarske vlasti moraju organizirati istragu na svom teritoriju vezanu uz ustaški pokret. To je svakako bila pobjeda Mađarske i Italije budući da nijedna ni druga nije bila odgovorna za događaje u Marseillesu.³¹⁶

³⁰⁹ Zoran Janjetović, *Deca Careva, pastorčad kraljeva: nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941.* (Beograd: INIS, 2005), 65.

³¹⁰ Ibid 378.

³¹¹ Ibid 379.

³¹² Ibid 380.

³¹³ Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska: 1918-1933.* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1971), 431.

³¹⁴ Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska: 1933-1941.*, 57.

³¹⁵ Ibid 58.

³¹⁶ Ibid 90-91.

Novi premijer Milan Stojadinović težio je poboljšanju odnosa sa svojom drugom opasnom susjedom. Kako su jugoslavensko-njemački odnosi postojali sve bolji bilo je jasno da je u obostranom interesu da se normalizira situacija i sa Mađarima. Međutim unatoč nastojanjima Njemačke i dalje je manjinsko pitanje bilo velik uteg u odnosima između dvije države.³¹⁷ Sporazum o nacionalnim manjinama koje je Mađarska ponudila 1937. g. odbijen je od strane Jugoslavije budući da ga nisu prihvatile jugoslavenske saveznice iz Male Antante, Čehoslovačka i Rumunjska.³¹⁸ S druge strane Mađarska još nije zaboravila gubitke u Prvom svjetskom ratu i mir u Trianonu zbog čega je bilo teško za vjerovati da će se odreći revizionističkih nastojanja i želje za promjenom granica.

Promjena u unutrašnjopolitičkom životu Mađarske krajem 1936. i početkom 1937. g. dovela je na scenu prozapadnije političare koji su težili sporazum čak i sa zemljama Male Antante.³¹⁹ Mađarska je od Male Antante tražila pristajanje na vojnu ravnopravnost, a one su zauzvrat nastojale od nje ishoditi izjavu o nenapadanju.³²⁰ Jedini uvjet da se postigne sporazum bio je da sve tri države potpišu s Mađarskom bilateralni pakt o nenapadanju koji bi sadržavao točku o definiranju agresora. Takav dogovor među članicama Male Antante značio je da sporazum između Jugoslavije i Mađarske neće biti sklopljen ako takav isti ne potpišu Rumunjska i Čehoslovačka. Zauzvrat Stojadinović je dobio priznanje sporazuma koje je potpisao ranije sa Bugarskom i Italijom.³²¹ Pregovori nisu urodili nikakvim pozitivnim rezultatima budući da nijedna ni druga strana nije bila spremna na kompromis. Na mađarske zahtjeve o zaštiti manjina Rumunjska nije željela pristati. Isto tako Stojadinović nije bio zainteresiran da putem sporazuma s Mađarskom izazove negativne reakcije u svojoj zemlji.³²²

Ipak 1938. g. došlo je do nastavka pregovora. U trenucima kada je započinjala njemačka kampanja protiv Čehoslovačke, Mađarska je igrala dvostruku igru. S jedne strane se nastojala sporazumjeti s Italijom protiv Jugoslavije, a s druge se željela sporazumjeti s njom. Čak je nudila priznanje ugovora u Trianonu u slučaju da Jugoslavija obeća neutralnost ako Mađarska zarati s bilo kojom susjedom. Naravno tu su Mađari prije svega mislili na Čehoslovačku. No zbog postojanje Male Antante Stojadinović je to morao odbiti. Postignut je

³¹⁷ Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska: 1933-1941*, 130-131.

³¹⁸ Janjetović, *Deca Careva, pastorčad kraljeva*, 380.

³¹⁹ Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska: 1933-1941.*, 188.

³²⁰ Ibid 216.

³²¹ Ibid 217.

³²² Ibid 254-255.

sporazum između Male Antante i Mađarske što je objavljeno na posljednjem zasjedanju zemalja članica na Bledu. Uz postizanje ravnopravnosti u naoružanju između Male Antante i Mađarske postignut je sporazum vezan za pitanje manjina između Jugoslavije i Mađarske te Rumunjske i Mađarske.³²³ Položaj mađarske manjine u Jugoslaviji tako je bitno popravljen te su se počeli otvarati paralelni razredi u školama i brojna kulturna udruženja.³²⁴ Sa Čehoslovačkom su manjinska pitanja trebala biti riješena kasnije, ali njezinim komadanjem nakon Münchena nije više bilo ni potrebe.³²⁵

U ožujku 1939. g. bilo je jasno da je versajski sustav potpuno razoren. Jedna od najstabilnijih demokracije Srednje Europe, Čehoslovačka bila je potpuno okupirana, a Mala Antanta razorena. Revizionističke zemlje doživjele su potpuno pobjedu. Mađarska i Jugoslavija na kraju su uspjele sklopiti sporazum o vječnom prijateljstvu, ali on je stigao prekasno. Jugoslavija je bila okružena zemljama Osovine sa svih strana i pod velikim pritiskom Hitlera da pristupi Trojnom paktu. Na inzistiranje Njemačke, Mađarska je u studenom 1940. g. poslala prijedlog jugoslavenskom ministru vanjskih poslova Cincar-Markoviću o potpisivanju zajedničkog sporazuma. Nakon jugoslavenskog pristanka 12. 12. 1940. g. došlo je do sklapanja pakta koji je podrazumijevao samo prijateljstvo i suradnju između dvije države, ali nije spominjao nikakvu promjenu granica. To je značilo da bi granična pitanja mogla doći na dnevni red u daljnjem toku rata.³²⁶ Sporazum je povoljno djelovao na položaj mađarske manjine budući da je Mađarski kulturni savez osnovan 24. 11. 1940. g. razvijao značajne aktivnosti.³²⁷ Ipak da je sporazum o prijateljstvu ostao samo mrtvo slovo na papiru svjedoči činjenica da je u ratu protiv Jugoslavije svega tri mjeseca kasnije mađarska strana sudjelovala u napadačkim operacijama pod vodstvom Trećeg Reicha. Teleki je zbog toga 3. travnja 1941. g. počinio samoubojstvo.³²⁸

4.7. Politika popuštanja i Jugoslavija

Savezništvo Jugoslavije i Francuske bilo je temelj jugoslavenske vanjske politike međuratnog razdoblja sve do izbijanja i dugog trajanja ekonomske krize te francuskih

³²³ Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska: 1933-1941*, 258.

³²⁴ Janjetović, *Deca Careva, pastorčad kraljeva*, 380.

³²⁵ Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska: 1933-1941.*, 258.

³²⁶ Ibid 393.

³²⁷ Janjetović, *Deca Careva, pastorčad kraljeva*, 380.

³²⁸ Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska: 1933-1941.*, 401.

vanjskopolitičkih poteza koji se nisu sviđjeli vodećim jugoslavenskim političarima. U tim trenucima bilo je vidljivo da čvrsti savez između te dvije zemlje polako puca, a *politika popuštanja* koju su Velika Britanija i Francuska provodile od sredine tridesetih godina bila je dodatni motiv Jugoslaviji da preispita aktualnu politiku saveza. Mala Antanta, Balkanski sporazum i Francuska jednostavno nisu bile dovoljan oslonac protiv sve jače Njemačke i uvijek opasne Italije.

Remilitarizacija Porajnja u ožujku 1936. g. i pasivna politika Francuske bila je potvrda balkanskim zemljama da se odnos snaga u Europi mijenja i da Francuska prestaje biti ključan igrač na Balkanu i branitelj versajskog mirovnog poretka. Male balkanske zemlje postale su svjesne da su prepuštene same sebi te da ih Francuska neće biti u stanju obraniti od bilo kakvog pritiska i napada Njemačke.³²⁹ Ona se jednostavno povukla gradeći obrambenu Maginotovu liniju, time štiteći svoje državne granice.³³⁰ Nakon remilitarizacije Porajnja jugoslavenski politički vrh bio je protiv bilo kakvih eventualnih sankcija koje bi Liga naroda nametnula Njemačkoj budući da je jugoslavensko-njemačka trgovinska razmjena bilježila značajan porast te da su se sankcije Italiji pokazale promašenima.³³¹ Najbolji dokaz toga bio je sastanak zemalja članica Male Antane 11. 03. 1936. g. u Ženevi gdje se Stojadinović protivio bilo kakvoj izjavi koja bi značila njihovu podršku Francuskoj.³³² Par dana kasnije po pitanju remilitarizacije Porajnja održano je i zasjedanje Savjeta Lige naroda u Londonu na kojemu je sudjelovao i jugoslavenski predstavnik u Parizu Purić. On je dobio naputak od Stojadinovića da ne ustaje protiv Njemačke te da upozori Titulescua kako u ime svih članicam Male Antante ne daje nikakve izjave koje bi mogle biti usmjerene protiv Trećeg Reicha.³³³

Španjolski građanski rat bio je druga prilika da se Zapadne zemlje odupru agresivnoj njemačkoj politici. Njemačka i Italija nastupale su zajedno i davale podršku Franciscu Francu dok se Sovjetski Savez odlučio pridružiti republikanskoj strani. Međutim Velika Britanija je prisilila francusku vladu Narodne fronte da se suzdrži od reakcije i pomoći republikanskim snagama te da prihvati politiku nemiješanja. Strah od Sovjetskog Saveza i dalje je bio jači od

³²⁹ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 10.

³³⁰ Kissinger, *Diplomacija*, 271.

³³¹ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 84-85.

³³² Perić, „Vanjska politika Prve Jugoslavije 1935-1941,“ 205.

³³³ Ibid.

potencijalne njemačke opasnosti.³³⁴ Jugoslavenska vlada odlučila je prigriliti stajalište „neutralnosti pod svaku cijenu.“ Nakon što su Francuska i Velika Britanija u kolovozu 1936. g. dogovorile politiku nemiješanja u španjolskom građanskom ratu, taj stav prigrilile su i jugoslavenske vlasti. Zbog toga je službeni režim to pitanje odlučio prikazati kao irelevantno za jugoslavenski politički život te zabranjivao da se u novinama puno piše o tim događajima. Odlazak dobrovoljaca iz Jugoslavije koje je organizirala jugoslavenska Komunistička partija koja je djelovala u ilegali, nastojao se spriječiti pod svaku cijenu. Isto tako prikupljanje materijalnih dobara i novčane pomoći bilo je nešto što je jugoslavenski službeni vrh suzbijao zakonskim putem. Na taj način jugoslavenska vlada je slijedila pasivnu liniju Velike Britanije i Francuske, prvenstveno zbog straha da se ne radikaliziraju prilike u Jugoslaviji i ne pogorša već i onako napeta unutrašnja politička situacija u državi.³³⁵ Stojadinovićeve vlada služila se politikom zastrašivanja i represijom u unutrašnjopolitičkom životu kako bi zadržala stav neutralnosti u vanjskoj politici.³³⁶

Pitanje Austrije bio je sljedeći test za Zapadne zemlje i opstojnost versajskog mirovnog poretka. Naime jedna od odredbi Pariškog sporazuma bila je da se Austrija i Njemačka ne smiju ujediniti.³³⁷ Pokušaj sklapanje Carinske unije 1931. g. skršila je tada moćna Francuska, ali 1938. g. Njemačka je bila prejakda da bi naišla na bilo kakav otpor.³³⁸ Kralj Aleksandar prema navodima Hoptnera bio je protiv ujedinjenja Njemačke i Austrije zbog savezništva sa Čehoslovačkom i činjenice da bi se tada Njemačka našla na jugoslavenskim granicama. No kada bi jačala opasnost od Italije za kralja bi to pitanje postalo irelevantno.³³⁹ Prema navodima beogradske *Politike* u broju od 1. lipnja 1933. g. kralj je istaknuo kako je bolje „da postoji jaka, snažna i dobro organizirana Njemačka, nego mala i slaba Austrija.“³⁴⁰ Isto tako kralj je smatrao kako je sigurnije za Jugoslaviju da se Italija i Njemačka svađaju oko Austrije nego primjerice oko njegove zemlje. Austrija je ranih 30-ih godina 20. st. okupirala talijansku pažnju što je rasteretilo Jugoslaviju.³⁴¹ Drugi faktor zbog kojeg se Jugoslavija oduvijek ponašala rezignirano prema *Anschlussu* Austrije svakako je

³³⁴ Pavlaković, *The battle for Spain is ours*, 58-60.

³³⁵ Ibid 61-64.

³³⁶ Ibid 73-74.

³³⁷ Kissinger, *Diplomacija*, 276.

³³⁸ Milak, *Italija i Jugoslavija : 1931.-1937.*, 60.

³³⁹ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 136.

³⁴⁰ Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 104.

³⁴¹ Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska: 1933-1941.*, 22.

činjenica da su se Aleksandar i Stojadinović oduvijek više bojali ponovne restauracije vlasti Habsburgovaca u Austriji nego da ona pripadne pod njemačku okupaciju. Anschluss je jednom za svagda otklonio tu opasnost.³⁴² Stojadinović je u više navrata istaknuo kako je pitanje Austrije isključivo pitanje unutrašnje njemačke politike. Za njega je prirodno bilo da se Nijemci u Austriji ujedine sa svojim susjedima u Njemačkoj.³⁴³ Milan Stojadinović odbio je prijedlog francuske vlade 12. 02. 1938. g. da britanska, francuska i jugoslavenska vlada izdaju zajednički protest kojime bi se dala podrška nezavisnosti Austrije. Tvrdio je kako u tim pitanjima treba biti oprezan te da neće uložiti ništa, osim ako se ne angažira i Italija koja je u istom položaju kao i Jugoslavija. Njegovo stajalište kako je najbolje ne miješati se u pitanje Austrije prihvatio je i Balkanski sporazum.³⁴⁴ Naime u Ankari su se susreli Milan Stojadinović, Aras i Metaxes gdje su raspravljali o aktualnoj vanjskopolitičkoj situaciji. Njihova filozofija bila je „ mir u njihovim zemljama, ali i mir u svijetu.“³⁴⁵ Stalni savjet balkanskog sporazuma tada je priznao Francovu vladu u Španjolskoj, ali i talijansko carstvo u Etiopiji te naglasio kako ostaje vjeran idejama Lige naroda.³⁴⁶ Mjesec dana prije *Anschlusa* Austrije, kada su se stvari po nju počele nepovoljno razvijati, Italija i Velika Britanija bile su izrazito pasivne i trome.³⁴⁷ I jedna i druga odbile su francuske prijedloge za novom Stresom i ulaganjem protesta iz razloga jer je Mussolini stajao uz Hitlera, a Velika Britanija je nastojala spriječiti rat pod svaku cijenu.³⁴⁸ Za Italiju pitanje Austrije spadalo je u sferu Trećeg Reicha i potpuno odgovara unutrašnjopolitičkim prilikama u Austriji.³⁴⁹ Britanski premijer Neville Chamberlain u par navrata istaknuo je kako je sustav kolektivne sigurnosti uništen te da se treba prilagoditi novim prilikama u Europi i svijetu.³⁵⁰ Liga naroda je „ bogalj“ u kojeg se ne može pouzdati niti jedna država. Naravno da su takve izjave koje su se mogle pročitati u jugoslavenskim novinama svakako bile još jedan argument protiv podupiranja Zapadnih sila i suprotstavljanju Njemačkoj.³⁵¹ Nemirnu opoziciju koja je postajala u zemlji Stojadinović je uvjeravao kako je Osovina Rim-Berlin moćnija od Francuske i Velike Britanije te kako Hitler

³⁴² Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 457.

³⁴³ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 85., 118, 260-261.

³⁴⁴ Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 199-200.

³⁴⁵ *Politika*, 25. 02. 1938., 1.

³⁴⁶ *Politika*, 26. 02.1938., 1.

³⁴⁷ *Jutarnji list*, 18.02. 1938., 4.

³⁴⁸ *Jutarnji list*, 19.02. 1938., 2.

³⁴⁹ *Jutarnji list*, 20.02.1938., 2.

³⁵⁰ *Jutarnji list* 23.02.1938., 1.

³⁵¹ *Jutarnji list*, 8. 03. 1938., 16.

neće učiniti ništa na štetu nezavisnosti i teritorijalnog integriteta Jugoslavije.³⁵² Nakon *Anschlusa* ni Čehoslovačka, ni Francuska, ni Italija nisu reagirale što je značilo da će i Jugoslavija ostati pasivna na te događaje.³⁵³ Stojadinović je od Hitlera dobio satisfakciju u vidu njegova obećanja o nepovredivosti jugoslavenskog teritorija, a jugoslavenska i njemačka policija surađivale su zajedno u pitanjima osiguranja granica.³⁵⁴ U novinama je objavljen i službeni stav jugoslavenske vlade po kojemu se ona neće miješati u pitanja koja se tiču Austrije. Austrijsko pitanje vezano je isključivo uz njemački narod te je bolje da se na granicama s Jugoslavijom nalazi 80 milijuna njemačkih prijatelja, umjesto neprijatelja.³⁵⁵

U Hitlerovim planovima iduća se na redu našla Čehoslovačka. Za Jugoslaviju ta zemlja je bila od znatno većeg interesa budući da je bila članica Male Antante te važan jugoslavenski saveznik kroz čitav međuratni period. Nakon što je francuski utjecaj počeo slabiti te je Njemačka preuzela primat u Europi, odnosi između Jugoslavije i Čehoslovačke postajali su sve hladniji. Sastanak Male Antante u Bratislavi od 13. do 14. 09. 1936. g.³⁵⁶ pokazao je da postoji razdor među članicama. Premijer Čehoslovačke Eduard Beneš iznio je prijedlog da Mala Antanta preraste u savez uzajamne obrane u slučaju napada od bilo koje sile. To je značilo da bi svaki eventualni njemački napad na Čehoslovačku rezultirao protureakcijom Rumunjske i Jugoslavije.³⁵⁷ Novi rumunjski premijer Antonescu i Milan Stojadinović ustali su protiv takvog prijedloga³⁵⁸ smatrajući kako nijedna od te dvije zemlje ni vojno, ali ni gospodarski nije bila spremna suprotstaviti se Hitlerovoj Njemačkoj.³⁵⁹ Za razliku od prethodnika Titulescu, novi rumunjski predstavnik Antonescu bio je znatno popustljiviji prema Njemačkoj. S druge strane na Stojadinovićevu odluku uvelike je utjecala i sugestija njegova generalštaba kako Jugoslavija nije vojno sposobna da se suprotstavi jakoj Njemačkoj.³⁶⁰ Francuska je krajem 1936. g. pristala da u slučaju njemačkog pritiska priskoči Čehoslovačkoj u pomoć isključivo ako to učine ostale članice Male Antante. Kako je bilo jasno da ni Jugoslavija ni Rumunjska to neće učiniti, Francuska se uspjela osigurati od sukoba

³⁵² Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 202.

³⁵³ Jutarnji List 13.03.1938., 2

³⁵⁴ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 138.

³⁵⁵ Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 204-205.

³⁵⁶ Perić, „Vanjska politika Prve Jugoslavije 1935-1941,“ 205.

³⁵⁷ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 92.

³⁵⁸ Perić, „Vanjska politika Prve Jugoslavije 1935-1941,“ 205.

³⁵⁹ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 92.

³⁶⁰ Perić, „Vanjska politika Prve Jugoslavije 1935-1941,“ 205.

sa Njemačkom radi pitanja Čehoslovačke.³⁶¹ Stojadinović je u prosincu 1937. g. izjavio grofu Cianu kako više neće voditi brigu oko Čehoslovačke.³⁶² Također pred Senatom je te iste godine naglasio kako je Mala Antanta stvorena i postoji isključivo sa svrhom da spriječi restauraciju Habsburgovaca u bilo kojoj zemlji na području bivše Monarhije. Nestajanjem habsburške opasnosti za Stojadinovića je taj sporazum izgubio svaku svrhu.³⁶³ Isto tako i još prije gubitka Sudeta Stojadinović je bio svjestan kako Mala Antanta i dobri odnosi s Njemačkom jednostavno ne mogu ići zajedno. Kad-tad će se Njemačka, Mađarska i Poljska obračunati sa Čehoslovačkom što će uzrokovati njezin gubitak utjecaja, ali i teritorija.³⁶⁴ Sastanak na Bledu u kolovozu 1938. g. značio je formalni kraj Male Antante. Iako su u novinama pljuštale izjave zadovoljstva postignutim sporazumom između Male Antante i Mađarske, ništa konkretno o Čehoslovačkom problemu nije bilo iznešeno. Naglašavao se jedino uspjeh djelovanja Privrednog savjeta i potreba za čvršćom ekonomskom suradnjom. Bilo je jasno da na političkoj razini odnosi između Čehoslovačke s jedne strane te Rumunjske i Jugoslavije s druge strane nisu tako dobri.³⁶⁵ Nakon Münchena i pasivnosti Male Antante Stojadinović se opravdavao kako tu nije bilo moguće učiniti ništa budući da su Velika Britanija i Francuska ostale pasivne.³⁶⁶ Britanski premijer Chamberlain istaknuo je kako njegova zemlja ne planirati dati nikakve garancije Čehoslovačkoj³⁶⁷ te ne planira vojno intervenirati u korist drugih zemalja.³⁶⁸ Isto tako tijekom trajanja krize, kao i u slučaju Austrije, Stojadinović je vjerovao kako sudetski Nijemci imaju pravo na samoopredjeljenje.³⁶⁹ Takva stajališta mogla su biti s jedne strane opravdavana činjenicom da je Jugoslavija bila gospodarski zavisna od Njemačke, a s druge pak da je jugoslavenski premijer simpatizirao nacističkog vođu i njegove poteze. Čehoslovačka je dobila što je zaslužila, napominje on, budući da je previše vjerovala velikim silama koje nisu bile u mogućnosti da joj pruže

³⁶¹ Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska: 1933-1941.*, 185.

³⁶² Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 227.

³⁶³ Ibid 228-229.

³⁶⁴ Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, 32.

³⁶⁵ Politika, 24.08.1938., 1

³⁶⁶ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 434.

³⁶⁷ Jutarnji list, 24.09.1938., 4.

³⁶⁸ Jutarnji list, 17.09.1938., 14-15.

³⁶⁹ Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 273.

zaštitu.³⁷⁰ Jugoslavija i Rumunjska također su smatrale da trebaju ostati pasivne kako bi izbjegle oružani sukob koji bi imao katastrofalne posljedice za obje zemlje.³⁷¹

4. 8. Kraj Stojadinovićeve ere i vanjska politika u vrijeme Dragiše Cvetkovića

Milan Stojadinović ambiciozno je proglasio prijevremene izbore vjerujući kako je sve ono što je postignuto na vanjskopolićkom planu biti dovoljno da ostvari premoćnu pobjedu. Umjesto neprijateljima, Jugoslavija je sporazumima s Bugarskom i Italijom postala okružena saveznicima.³⁷² Odnosi s Njemačkom i Zapadnim zemljama bili su korektni, a u njegovo vrijeme Beograd je postao i važan diplomatski centar.³⁷³ No tijesna pobjeda Stojadinovićeve liste u prosincu 1938. g, nad opozicijom demantirala je premijerov stav.³⁷⁴ Unutrašnje prilike u državi i dalje su bile nesređene, a napeti srpsko-hrvatski odnosi i međunacionalne tenzije u Kraljevini Jugoslaviji glavna prijetnja njezinoj opstojnosti u teškim međunarodnim okolnostima. Zbog toga, ali i profašistićkih obilježja njegove vladavine, u veljaći 1939. g. knez Pavle odlučio je smijeniti Milana Stojadinovića i na njegovo mjesto postaviti lojalnijeg političara, do tada ministra socijalne politike Dragišu Cvetkovića. Knez je Cvetkoviću kao glavni zadatak dao rješavanje *hrvatskog pitanja* kako bi se smanjile tenzije u zemlji. S druge strane funkcija ministra vanjskih poslova i funkcija premijera razdvojene su zbog čega je knez Pavle preuzeo glavnu ulogu u vođenju jugoslavenske vanjske politike uz asistenciju novog ministra vanjskih poslova.

Taka potez izazvao je veliku zabrinutost među zemljama Osovine koje su Milana Stojadinovića vidjele kao glavnog oslonca i podupiratelja njihove politike u Jugoslaviji. Ipak nova vlada nastojala je umiriti Italiju i Njemačku postavivši na poziciju ministra vanjskih poslova bivšeg jugoslavenskog poslanika u Berlinu Cincara-Markovića.³⁷⁵ Cvetkovićeva vlada tako je odlučila zadržati postojeći smjer u jugoslavenskoj vanjskoj politici.³⁷⁶ Neutralnost i variranje između Sila Osovine s jedne i Velike Britanije i Francuske s druge strane i dalje su bila glavna obilježja vanjskopolićkog života.³⁷⁷ U unutrašnjoj politici

³⁷⁰ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 580.

³⁷¹ Vanku, *Mala Antanta 1920-1938.*, 274.

³⁷² Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 500.

³⁷³ Ibid

³⁷⁴ Ibid 507.

³⁷⁵ Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, 90.

³⁷⁶ Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljaćke stranke 1928-1941.*, sv. 2 (Zagreb: Liber, 1974), 10.

³⁷⁷ Ibid 83.

Dragiša Cvetković morao je riješiti međunacionalne tenzije i postići sporazum s opozicijom predvođenom Hrvatskom seljačkom strankom i dr. Vladkom Mačekom. Münchenski sporazum i pripajanje Sudeta Njemačkoj u rujnu 1938. g. te konačno komadanje Češke i autonomija Slovačke u ožujku 1939. g. bili su znak vladajućima da u slučaju nepostignutog dogovora sa opozicijom isti scenarij može zadesiti i Jugoslaviju.³⁷⁸ Osobito zagrebačke novine s pozornošću su pratile zbivanja u Čehoslovačkoj te pisale o velikom razdoru između Čeha i Slovaka.³⁷⁹ Čehoslovačka je kao i Jugoslavija bila savez dva različita naroda sa drugačijim jezicima, povijesnim prilikama, društvenom strukturom i stupnjem gospodarske razvijenosti. U unutrašnjoj politici Jugoslavije stvar je bila još i teža buduće da je nju činilo više naroda. Kako je sukob Hrvata i Srba bio velika prijetnja njezinoj opstojnosti, zbivanja u Čehoslovačkoj još su više uvjerila kneza Pavla da se kompromis između dva zavađena naroda jednostavno mora postići. Odmah po preuzimanju premijerske funkcije Cvetković je počeo davati izjave o potrebi za brzim i efektivnim rješavanjem hrvatskog pitanja.³⁸⁰ I na raspravi o budžetima u parlamentu nije se libio dotaknuti iste teme te naglastiti kako je „ šteta da se oteže nešto što se u biti može jako brzo riješiti.“³⁸¹ Osudio je i politiku Milana Stojadinovića i njegovih ministara smatrajući ju destruktivnom.³⁸² Vijest kako je proglašena nezavisna Slovačka te da su Mađarska, Poljska i Njemačke započele s okupacijom njezinih dijelova u Jugoslaviji je izazvala veliki šok i senzaciju.³⁸³ U Beogradu su se javljali glasovi kako bi Jugoslaviju mogla zadesiti ista sudbina, odnosno i ona bi mogla biti raskomadana na način da Hrvati dobiju autonomni status pod protektoratom Njemačke, a zemlja bude podijeljena između gramzivih susjeda poput Mađarske, Italije i Bugarske. Jugoslavenski vanjskopolitički položaj raspadom Čehoslovačke bio je bitno pogoršan, a njezina ekonomska zavisnost o Njemačkoj gubitkom jednog privrednog partnera postala je još veća.³⁸⁴ Maček je toga i te kako bio svjestan te je vjerovao kako su međunarodne okolnosti dovoljno povoljne da Hrvati dobiju čim više ustupaka iz Beograda.³⁸⁵

³⁷⁸ Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941.*, 79, 82.

³⁷⁹ Jutarnji list, 4.03. 1939., 4

³⁸⁰ Jutarnji list, 27.02.1939.,12.

³⁸¹ Jutarnji list, 3.03.1939.,4

³⁸² Jutarnji list, 5.03.1939.,1.

³⁸³ Jutarnji list, 15.03.1939. 4.

³⁸⁴ Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941.*, 82.

³⁸⁵ Ibid 29.

U to vrijeme političari iz Hrvatske pokušali su voditi i neku vrstu nezavisne vanjske politike kako bi vidjeli postoji li interes za hrvatsko pitanje i među vodećim europskim silama toga vremena. Bilo je potrebno osigurati neku vrstu alternative u slučaju da ne dođe do sporazuma između Beograda i Zagreba. Glavni akter u zbivanjima u Čehoslovačkoj, Njemačka, bila je krajnje indiferentna prema mogućnosti hrvatske autonomije i *hrvatskom pitanju*. Njezina umiješanost svakako je mogla naljutiti glavnu saveznicu, Italiju. Dok je Talijane bilo briga za Čehoslovačku, Jugoslavija i Mediteran i te kako su spadali u njezinu vanjskopolitičku sferu interesa te su od Njemačke očekivali nemiješanje u jugoslavensko pitanje.³⁸⁶ Putovanja prvaka HSS-a u Italiju, Veliku Britaniju i Francusku bila su motivirana znatiželjom za ispitivanjem terena i raspoloženja prema *hrvatskom pitanju*, a ne konkretnim potezima za autonomiju.³⁸⁷ U Londonu je glavni tajnik HSS-a Juraj Krnjević obaviješten kako Jugoslavija mora ostati jedinstvena te da se Britanija nema namjere miješati u *hrvatsko pitanje*. Razlog tome svakako treba tražiti u činjenici da su političke veze kneza Pavla sa članovima britanske aristokracije bile i te kako snažne.³⁸⁸ Raspoloženje Francuske bilo je donekle slično. I Velika Britanija i Francuska težile su tome da Jugoslavija ostane jedinstvena budući da će se samo na taj način moći obraniti od eventualne njemačke agresije u budućnosti.³⁸⁹

Strategijski položaj Jugoslavije u odnosu na sile Osovine dodatno je pogoršan talijanskom okupacijom Albanije u travnju 1939. g.³⁹⁰ Naime Italije je iskoristila povoljan trenutak nakon Hitlerove okupacije Česke i Moravske te bez ikakvog sudjelovanja Jugoslavije potpuno zauzela Albaniju. Dok su u siječnju 1939. g. Ciano i Stojadinović pregovarali o nekoj vrsti kompenzacije Jugoslaviji putem teritorija, sada je Italija odlučila uopće se ne konzultirati sa albanskom sjevernom susjedom.³⁹¹ Dva tjedna nakon okupacije novi ministar vanjskih poslova Cincar-Marković posjetio je Italiju i Njemačku. Osovini je obećana potpuna neutralnost i opskrba sirovinama u slučaju ratnog sukoba.³⁹² Kao i političari iz HSS-a, tako je i knez Pavle u pratnji svog ministra vanjskih poslova odlučio otputovati u Rim i Berlin kako

³⁸⁶ Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941.*, 85-87.

³⁸⁷ Ibid 98.

³⁸⁸ Ibid 90-92.

³⁸⁹ Ibid 95-96.

³⁹⁰ Ibid 97.

³⁹¹ Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, 91.

³⁹² Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 105.

bi preispitao raspoloženje Osovine prema Jugoslaviji.³⁹³ U jednom razgovoru koji su vodili Göring i Mussolini u travnju 1939. g. zaključeno je kako Jugoslaviju vrijedi očuvati samo ako ona bude prijateljski raspoložena prema silama Osovine. Isto tako vjerovali su kako je rušenje Stojadinovića zapravo bio državni udar potaknut od strane kneza Pavla i proveden uz blagoslov Velike Britanije.³⁹⁴ Ipak britanska politika u to je vrijeme bila puna razumijevanja prema Kraljevini Jugoslaviji upravo iz razloga jer je bila svjesna kako je njezin položaj prema zemljama Osovine daleko najteži. Garancije u slučaju njemačkog napada koje su nakon okupacije Češke u ožujku 1939. g. dobile i Grčka i Rumunjska i Poljska, namjerno su zaobišle Jugoslaviju. Glavno traženje Velike Britanije išlo je u smjeru kako Jugoslavija mora ostati neutralna.³⁹⁵

Zbog okruženosti zemljama Osovine nikakva preorijentacija Jugoslavije prema Zapadu nije bila moguća.³⁹⁶ I Njemačka i Italija težile su tome da Jugoslavija napusti poziciju neutralnosti te se svrsta na stranu Osovine. To bi značilo napuštanje Lige naroda i njezino pristupanje *Antikominterna paktu*. Ako knez na to ne pristane, od njega se u slučaju ratnog sukoba tražila potpuna neutralnost Jugoslavije, nastavak ekonomske suradnje i opskrbljivanje Njemačke sirovinama.³⁹⁷ Pitanje povlačenja Jugoslavije iz Lige naroda bilo je aktualno još u vremenu dok je predsjednik vlade bio Milan Stojadinović. Naime kako Boban ističe, Stojadinović je još 1939. g. planirao Jugoslaviju povući iz organizacije budući da ona više nije imalo nikakvu funkciju. Tijekom idućih mjeseci Njemačka je stalno zahtijevala od Cincar-Markovića i kneza Pavla da Jugoslavija napusti Ligu naroda, međutim oni su isticali kako su veze s Ligom bitno oslabiljene i kako za takav potez nije povoljan trenutak.³⁹⁸ Pitanje jugoslavenskog pristupa *Antikominterna paktu* predstavljalo je drugi zahtjev zemalja Osovine. No knez i Cincar-Marković isticali su kako unutrašnjopolitičke prilike u zemlji jednostavno ne dopuštaju takav potez Jugoslavije. Naime prema njihovom mišljenju javnost mora biti dobro pripremljena i čvrsto upoznata s pristupanjem Jugoslavije u Trojni pakt.³⁹⁹ Isto tako Njemačkoj je smetala uključenost Jugoslavije u Balkanski pakt budući da se Turska nalazila u

³⁹³ Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941.*, 109-110.

³⁹⁴ Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, 92-93.

³⁹⁵ Ibid 100-103.

³⁹⁶ Ibid 92-93.

³⁹⁷ Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941.*, 109-110.

³⁹⁸ Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, 95.

³⁹⁹ Ibid 96.

iznimno prijateljskim odnosima sa Velikom Britanijom i Francuskom. Kako ona ne bi bila prisiljena napustiti Balkanski sporazum trudila se da sve izjave saveza nastupaju s pozicije neutralnosti.⁴⁰⁰ Iako Jugoslavija nije uvažila velik broj zahtjeva Njemačke i Italije, u razgovorima između Hitlera i Mussolinija ponavljala se misao kako je u glavnom interesu Osovine status quo i jedinstvena Jugoslavija.⁴⁰¹

No u kolovozu 1939. g. raspoloženje Osovine se naglo mijenja usred Hitlerovih priprema za napad na Poljsku. Naime *Führer* je vjerovao kako bi njemačku okupaciju Poljske uvelike olakšao talijanski napad na Jugoslaviju. To je značilo da bi otvaranje dvije fronte, jedne u Poljskoj, a druge na Balkanu dodatno otežalo položaj Zapada u slučaju intervencije i onemogućilo njegov efektivan otpor. Jugoslavija je kako Hitler navodi „slab i nepouzdan saveznik“ što je potvrđeno posjetom kneza Pavla Londonu u kojoj je davao potpuno neprijateljske i neprimjerene izjave na štetu Osovine.⁴⁰² Mussolini se ipak odlučio na neutralnost jer se bojao da je talijanska vojska u tom trenutku jednostavno preslaba sa sukob.⁴⁰³

Samo tri dana nakon što je svijet prestrašila vijest o sklapanju Njemačko-sovjetskog pakta o nenapadanju, 26. 08. 1939. g. konačno je sklopljen sporazum Cvetković – Maček.⁴⁰⁴ Uredbom o Banovini Hrvatskoj Maček je dobio toliko željenu hrvatsku autonomiju, a vladajući u Beogradu lojalnu hrvatsku opoziciju. Nažalost taj dogovor stigao je prekasno budući da je samo par dana kasnije Njemačka napala Poljsku i započela Drugi svjetski rat. To je značilo da se do kraja Jugoslavije 1941. g. sporazum neće moći realizirati zbog nepovoljnih ratnih okolnosti.

4. 9. Drugi svjetski rat i Jugoslavija

Odmah nakon početka rata jugoslavenska vlada izjavila je da ostaje potpuno neutralna.⁴⁰⁵ Na kraju krajeva, iako je knez Pavle simpatizirao Veliku Britaniju i Zapad⁴⁰⁶ Jugoslavija je na geografskoj karti bila okružena zemljama Osovine. Proglašenje savezništva

⁴⁰⁰ Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, 98.

⁴⁰¹ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 105.

⁴⁰² Ibid 107.

⁴⁰³ Ibid 108.

⁴⁰⁴ Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941.*, 143.

⁴⁰⁵ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 40.

⁴⁰⁶ Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941.*, 139.

sa Velikom Britanijom i Zapadom u danom trenutku bilo bi ravno samoubojstvu. Zbog toga 1939. g. rat za Jugoslaviju jednostavno nije bio opcija. Uz stav vladajuće klike prema zemljama Osovine, treba istaknuti da je Jugoslavija bila gospodarski siromašna zemlja. Nerazvijena industrija, velik broj seoskog stanovništva koje je živjelo na rubu siromaštva te teško branjive granice bile su dodatan motiv da Jugoslavija odugovlači s ulaskom u ratni sukob. Unatoč zavidnoj brojci od gotovo milijun i pol ljudi, jugoslavenska vojska bila je slabo tehnički opremljena, nesložna i vođena pod čvrstom stegom srpskog oficirskog kadra. Jednom riječju bila je bespomoćna pred njemačkom artiljerijom, tenkovima te dobro uvježbanim i opremljenim vojnicima.⁴⁰⁷ Stoga se knez Pavle trudio da ne naljuti Osovinu i zadrži Jugoslaviju od ratnog sukoba čim dulje moguće. Takav stav isprva je odgovarao i Hitleru budući da je zbog engleske pomorske blokade⁴⁰⁸ Njemačka u obilju mogla nabavljati žito u Mađarskoj, poljoprivredne proizvode i rude u Jugoslaviji te naftu u Rumunjskoj.⁴⁰⁹ No isto tako *Führer* je bio uvjeren kako je neutralan stav kneza Pavla bio motiviran strahom od Osovine, a ne otvorenim simpatijama zbog čega je bilo samo pitanje vremena kada bi se Jugoslavija mogla naći u suparničkom taboru.

Pitanje Jugoslavije Hitler je pokušao riješiti još uoči početka Drugog svjetskog rata. Kako je strahovao da bi njegov napad na Poljsku mogao rezultirati reakcijom zapadnih zemalja tražio je od Mussolinija i Italije da otvori još jedno bojište na Balkanu čime bi se znatno otežao položaj Velike Britanije i Francuske. No Mussolini je odbio Hitlerovu sugestiju da napadne Jugoslaviju smatrajući kako s jedne strane Italija još nije spremna za rat, a s druge nije želio zaratiti sa Zapadnim zemljama.⁴¹⁰ Zbog toga su Zapadne zemlje vjerovale kako bi mogle steći prednost u ratu na način da Italiju privuku u svoj tabor.⁴¹¹ Italija se već pokazala kao prevrtljiva saveznica u Prvom svjetskom ratu napustivši Njemačku i Austro-Ugarsku u zamjenu za istočnojadransku obalu i Tajni londonski ugovor. Zatim Italija je izbijanjem Drugog svjetskog rata ostala neutralna iz razloga jer je bila vojno preslaba da iz rata izađe kao pobjednica. Nadalje Italija je i dalje zadržala normalne diplomatske odnose sa svim zemljama koje su zaratile protiv Njemačke.⁴¹² Diplomatskim putem posebice je Velika Britanija

⁴⁰⁷ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 173-174.

⁴⁰⁸ Ibid 40.

⁴⁰⁹ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 110.

⁴¹⁰ Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941.*, 113.

⁴¹¹ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 110.

⁴¹² Ibid.

nastojala oformiti blok neutralnih balkanskih država koji bi uključivao i Italiju. Na taj način u postojećem ratnom sukobu Njemačka bi bila bitno slabija i osamljena u svojim ciljevima.⁴¹³ Italija je pak mogućnost balkanskog bloka gledala kao sredstvo kojime bi uspostavila svoju dominaciju na balkansko-podunavskom prostoru. Tu dominaciju opravdavala je činjenicom da zaštititi balkanski prostor od sovjetske opasnosti⁴¹⁴ No kako je Njemačka u samom startu bila protiv ideje stvaranja bloka neutralnih balkanskih država, ni Italija ni balkanske države nisu pristale na takvu ideju. Isto tako ne treba ni naglašavati kako su balkanske zemlje imale previše neriješenih graničnih pitanja i drugih međusobnih sporova zbog čega je teško bilo za vjerovati da bi se među njima mogao postići kompromis.⁴¹⁵ Najbolji primjer toga su neriješena granična pitanja između Rumunjske i Mađarske koja su jednostavno bila prevelika prepreka za bilo koju vrstu kompromisa.⁴¹⁶ Od osobitog interesa za jugoslavenski politički vrh bilo je stajalište Italije budući da je njezina neutralnost bila garancija da će Jugoslavija ostati izvan sukoba. Sam knez zamjerao je Zapadu što su Italiju proglasili vodećom neutralnom državom u Europi smatrajući da je njezina neutralnost lažna te je pitanje vremena kad će se ona uključiti u sukob na strani Njemačke⁴¹⁷

4. 9. 1. Diplomatsko priznanje Sovjetske Rusije

Odnosi između Sovjetskog Saveza i Kraljevine Jugoslavije bili su hladni i gotovo neprijateljski čitav međuratni period. Jugoslavija nikada nije priznala Sovjetski Savez iz nekoliko razloga. Prvi je svakako taj da je Carska Rusija podupirala i ponašala se iznimno prijateljski prema Kraljevini Srbiji još u periodu prije Prvog svjetskog rata. Isto tako Srbe i Ruse vezala je zajednička pravoslavna vjera, ali i činjenica da su carska dinastija Romanov i Karađorđevići bili povezani rodbinskim vezama. Zbog toga je Aleksandru, ali i ostatku kraljevske obitelji bilo osobito mrsko kada je čitava obitelj Romanov stradala od strane boljševičke ruke. Velik broj ruskih carista odnosno Bjelogardijaca nakon završetka Prvog svjetskog rata pronašao je svoje utočište upravo u Beogradu i Jugoslaviji. U Beogradu je zbog

⁴¹³ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 40.

⁴¹⁴ Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941.*, 310-311.

⁴¹⁵ Ibid 312.

⁴¹⁶ Ibid 309.

⁴¹⁷ Ibid 306-307.

toga kroz čitav međuratni period mjesto ruskog ambasadora obnašao predstavnik carske Rusije pod imenom Strandtman.⁴¹⁸

Sporazum o nenapadanju koji su 26. 08. 1939. g. potpisale Njemačka i Sovjetski savez bio je ulaznica velike sovjetske Rusije na područje Balkana iz kojeg je bila izgurana prije nešto više od dvadeset godina. Iako su knez Pavle i ostali jugoslavenski političari odbili priznati Sovjetski savez te bili neprijateljski nastrojeni čitav međuratni period, sada su se stvari promijenile te se simpatizirala mogućnost britansko-francusko-sovjetske suradnje kao protuteža Njemačkoj i Italiji.⁴¹⁹ Isto tako intervenirajući u Poljskoj Sovjetski Savez se pojavio na granicama s Rumunjskom što je otvaralo mogućnost stvaranja protuteže prema Njemačkoj na prostoru Balkana.⁴²⁰ Uz stvaranje protuteže prema Njemačkoj drugi razlog zbog kojeg je Jugoslavija počela razmišljati o obnovi diplomatskih odnosa sa Sovjetskom Rusijom bio je strah od sve agresivnije Italije. Naime iako je Mussolini odbio napasti Jugoslaviju u kolovozu 1939. g., veliki uspjesi Njemačke na Zapadnom bojištu godinu dana kasnije bili su dobar poticaj Italiji da zgrabi svoj dio kolača u buktećem ratnom sukobu. Zbog toga je u proljeće 1940. g. Mussolini inzistirao i molio Hitlera da mu dopusti razbijanje „versajске tvorevine“ Jugoslavije. Opasnu Italiju sprječavala je jedino činjenica da je Hitleru te 1940. g. odgovarala neutralnost Jugoslavije i Balkana.⁴²¹

U prvim razgovorima između jugoslavenskog i sovjetskog predstavnika u Ankari Terentjev je dao do znanja Šumenkoviću kako Sovjetski Savez želi neutralnost balkanskog prostora u ratu. Smatrao je kako je status quo najbolje rješenje za Balkan.⁴²² Zbog toga je već u tim razgovorima dogovoren susret između predstavnika obje zemlje. Sovjetska i jugoslavenska delegacija predvođene sovjetskim ambasadorom u Sofiji Lavrentijevim i bivšim jugoslavenskim ministrom financija Đorđevićem prvi puta su se susrele krajem travnja i početkom svibnja 1940. g. u Moskvi. Prvo je dogovorena obnova trgovinskih veza potpisivanjem ugovora o trgovini i plovidbi, ugovora protokola o načinu plaćanja robe i sporazuma o otvaranju trgovinskih predstavništva u Beogradu i Moskvi. Ugovori su potpisani na obostranu korist budući da je Sovjetski Savez želio jugoslavenski bakar, a Jugoslavija

⁴¹⁸ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 186-187.

⁴¹⁹ Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941.*, 308.

⁴²⁰ Ibid 309.

⁴²¹ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 184-185.

⁴²² Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 112.

sovjetsku naftu i plin. Dokumente je s ruske strane potpisao istaknuti sovjetski predstavnik Anastas Mikojan.⁴²³ Nakon gospodarskih veza 24. 06. 1940. g. uspostavljeni su i diplomatski odnosi između Sovjetskog Saveza i Kraljevine Jugoslavije. Kao prvi ambasador od strane Jugoslavije je u Moskvu poslan vođa Udružene Opozicije i Srpske zemljoradničke stranke Milan Gavrilović. Njegova zadaća bila je samo jedna, a to da Rusima predoči kakvo je stanje i položaj Jugoslavije u ratnom sukobu.⁴²⁴

4. 9. 2. Iskušenje jugoslavenske neutralnosti

Obnova diplomatskih odnosa sa Sovjetskim Savezom za jugoslavenski politički vrh značila je nekakvu vrstu osiguranja od opasnih zemalja Osovine.⁴²⁵ Njemačka i Italija svakako su iskazivale nezadovoljstvo takvim jugoslavenskim potezom. No u trenutku dok su trajali pregovori između Jugoslavije i SSSR-a činilo se da Njemačka sigurno korača prema poziciji uspostave hegemonije u Europi. Do kraja lipnja 1940. g. redom su pale Poljska, Danska Norveška, zemlje Beneluksa i konačno Francuska. Niti godina dana od početka sukoba bila je potrebna Hitleru da učini ono što carskoj njemačkoj vojsci nije pošlo za rukom kroz čitav period Prvog svjetskog rata. Jedino je još valjalo riješiti problem Velike Britanije sklapanjem primirja ili invazijom.

Kako je Hitler odlučio svu svoju pažnju usmjeriti na Veliku Britanije, inzistirao je da područje Balkana mora ostati neutralno. Međutim Mussolini nije nipošto želio čekati. Kako mu nije bilo dopušteno da napadne Jugoslaviju, ujesen 1940. g. pripremao je napad na Grčku.⁴²⁶ Talijanska invazija na Grčku započeta 28. 10. 1940. g. uznemirila je jugoslavenski politički vrh. Knez Pavle isti dan se odlučio na sastanak sa svojim najbližim suradnicima. Iako je knez sugerirao da se vojska postavi na južne granice, tadašnji ministar obrane Nedić smatrao je kako treba pričekati reakciju Njemačke. No vrlo brzo Nedić je smijenjen sa svoje pozicije zbog otvorenih simpatija prema Osovini i izjavama da se Jugoslavija mora svrstati na stranu Njemačke i Italije.⁴²⁷

⁴²³ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 187.

⁴²⁴ Ibid 188.

⁴²⁵ Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska: 1933-1941.*, 368.

⁴²⁶ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 113-114.

⁴²⁷ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 193-195.

Nakon pristupanja Mađarske Trojnom paktu 20. 11. 1940. Hitler je vjerovao kako bi istu stvar valjalo ponuditi i Jugoslaviji.⁴²⁸ Mussolinijeva avantura u Grčkoj vrlo brzo se pokazala neuspješnom i iziskivala je uplitanje i pomoć Njemačke. Talijanski ministar vanjskih poslova Ciano pohitao je u studenom 1940. g. u Njemačku kako bi od Hitlera zatražio pomoć u Grčkoj, a ovaj mu je odgovorio kako to neće biti moguće prije ožujka 1941. g.⁴²⁹ Jedini put kojim je Njemačka vojska mogla doći do Grčke vodio je kroz Rumunjsku. Već u siječnju 1941. g. Jugoslaviju je uznemirila vijest kako su Njemačke trupe ušle u Rumunjsku. Uz osiguranje rumunjske nafte primarni cilj njemačkog poteza bio je da se pomogne Italiji u Grčkoj. Zbog toga je Hitleru vrlo važno bilo da Jugoslavija proglasi svoju neutralnost i uđe u tabor Osovine.⁴³⁰ Nada da bi Sovjetski Savez mogao stati na stranu Jugoslavije vrlo brzo je ugašena budući da su Sovjeti poručili jugoslavenskom predstavniku u Moskvi kako žele izbjeći rat pod svaku cijenu.⁴³¹

Na sastanku u Salzburgu 4. 02. 1941. g. Hitler je obavijestio Cincar – Markovića i kneza Pavla kako je jedino što traži od Jugoslavije to da ona pristupi Trojnom paktu.⁴³² Nakon što je to isto učinila i Bugarska 1. 03. 1941. g. bilo je jasno kako je Jugoslavija okružena sa svih strana.⁴³³ No kako je kroz cijeli taj period knez nastojao da čim više odugovlači sa jugoslavenskim odgovorom, početkom ožujka 1941. g. susreli su se ponovno Pavle i Hitler u njegovoj rezidenciji u Berghofu. Hitler je u svom monologu na sastanku koji je trajao više od pet sati obećao knezu da će pristupanjem Jugoslavije Trojnom paktu Njemačka jamčiti njezin teritorijalni integritet, da neće tražiti nikakav vojni angažman jugoslavenske vojske te da će nakon pada Grčke Jugoslavija dobiti Solun. Knez je istaknuo kako ga u pristupanju Trojnom paktu i takvom raspletu priječi grčko podrijetlo njegove supruge i neprijateljstvo prema Italiji te dobri odnosi sa Engleskom.⁴³⁴ Međutim iako je knez gajio simpatije prema Velikoj Britaniji, u tom trenutku nije postojala nikakva mogućnost za britansku pomoć Jugoslaviji u slučaju da ova zarati sa Osovinom. U nagovaranje da Jugoslavija ne pristupi Trojnom paktu

⁴²⁸ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 197.

⁴²⁹ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941.*, 114.

⁴³⁰ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 209-210

⁴³¹ Ibid 213.

⁴³² Ibid 215.

⁴³³ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 221.

⁴³⁴ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941.*, 124-125.

uključio se i američki predstavnik Lane, ali sve je to bilo bez ikakvog rezultata budući da niti američka strana nije nudila nikakvu konkretnu vojnu pomoć.⁴³⁵

Daleko od očiju javnosti knez je nakon razgovora s Hitlerom sazvao sastanak Krunskog savjeta 6. 03. 1941. g. kako bi ispitao raspoloženje svojih najbližih suradnika prema mogućnosti da se Jugoslavija priključi Trojnom paktu. Knez je bio mišljenja kako je bolje da Jugoslavija bude svedena na robovski položaj prema Njemačkoj nego da bude raskomadana i uništena kao Poljska. Uz kneza su na sastanku bili prisutna 2 namjesnika, Cincar-Marković, ministar dvora Antić, ministar vojske i mornarice Pešić, predsjednik vlade Cvetković i Kulovec.⁴³⁶ Nakon što je ministar Pešić izložio kako su obrambene mogućnosti Jugoslavije iznimno slabe te kako će zemlja od Osovine biti okupirana u vrlo kratkom vremenu, svi prisutni odlučili su kako je najbolje da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu.⁴³⁷

Njemački izaslanik u Beogradu Heeren obaviješten je kako će Jugoslavija pristupiti Trojnom paktu, a svečano potpisivanje protokola o Trojnom paktu održano 25. 03. 1941. je u bečkom dvorcu Belvedere. Jugoslavenska delegacija bila je predvođena Dragišom Cvetkovićem i Cincar-Markovićem, dok je Osovina bila predvođena ministrima vanjskih poslova Italije, Njemačke i Japana.⁴³⁸ Pristupanjem Trojnom paktu Jugoslavija je dobila obećanje kako će biti poštivan njezin suverenitet i teritorijalni integritet, kako se od nje neće tražiti nikakva vojna pomoć ni prolaz trupa Osovine preko granice te da će prilikom prekrajanja granica nakon završetka rata Jugoslavija dobiti Solun.⁴³⁹ Lijepa obećanja Njemačke koja su dovela do jugoslavenskog pristupanja Trojnom paktu bila su zapravo i njezin kraj. Iako se Stojadinović još tridesetih godina 20. st. bojao kako će vanjskopolitička prijetnja uništiti Jugoslaviju, dogodilo se suprotno. Jednostavno Jugoslavija je razorena iznutra. Dušan Simović i skupina proengleskih oficira izvela je dva dana kasnije puč koji je srušio kneza Pavla i vladu Cvetković-Maček. Prijestolonasljednik Petar proglašen je punoljetnim i stavljen na mjesto vladara Jugoslavije. Unatoč obećanju Osovine da se ništa neće promijeniti i da će Jugoslavija ostati u Trojnom paktu Hitler je izgubio strpljenje te

⁴³⁵ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 235.

⁴³⁶ Ibid 222-223.

⁴³⁷ Ibid.

⁴³⁸ Ibid 238.

⁴³⁹ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941*, 126.

Direktivom 25 izdao napad na Jugoslaviju. Bilo je potrebno 11 dana da se svlada Jugoslavija te je ona kapitulirala 17. 04. 1941. g.⁴⁴⁰

5. ZAKLJUČAK

Međuratni period svakako predstavlja jedno od najturbulentnijih razdoblja svjetske povijesti. Živa i bolna iskustva Prvog svjetskog rata, Oktobarska revolucija, Velika ekonomska kriza, diktature i slabost demokracije samo su neka od događanja koja su obilježila taj period. U takvim nestabilnim i promjenjivim okolnostim vanjska politika svakako je bila važan faktor u političkom životu bilo koje države. Nakon završetka Prvog svjetskog rata po prvi puta uspostavljena je vrhovna međunarodna organizacija koja je trebala povezati države iz čitavog svijeta i čija je uloga bila očuvanje svjetskog mira. No izolacionizam Sjedinjenih Američkih Država, najmoćnije zemlje koja je izašla iz rata, te neprimanje Sovjetskog Saveza zbog revolucionarnih zbivanja od samog su starta značile da Liga ne može imati nikakvu globalnu međunarodnu dimenziju. Od samog starta ona je bila instrument Velike Britanije i Francuske da gubitničkoj Njemačkoj i ostalim zemljama nametnu svoju volju. Mirovni sporazumi koji su u raznim gradovima bili potpisani sa gubitnicama rata poput Njemačke, Austrije, Mađarske, Bugarske i Turske bili su iznimno teški i gotovo neprihvatljivi za poražene zemlje. Te dvije činjenice, oslabljena Liga naroda i nezadovoljstvo poraženih, značile su da međunarodni poredak stvoren nakon završetka ratnog sukoba počiva na vrlo slabim temeljima. Raspad ogromnih Carstava poput Osmanskog, Ruskog i Austro-Ugarske Monarhije doveo je do stvaranja malih i slabih nacionalnih država sa brojnim političkim i ekonomskim problemima te neriješenim graničnim pitanjima. Unatoč suprotnom mišljenju Francuske, nove države nisu bile dovoljno jake da budu bedem protiv velike Njemačke ili Sovjetskog Saveza. Iako su se nakon završetka Prvog svjetskog rata političke i gospodarske prilike stabilizirale u drugoj polovici dvadesetih godina 20. st., situaciju je poremetila Velika ekonomska kriza koja se iz SAD-a prelila na čitav svijet. Uz ekonomske neprilike ona je uzrokovala brojne socijalne i političke probleme te dovela do buđenja radikalnih grupacija, bilo lijeve ili desne, u brojnim zemljama. Uslijed sveopćeg kaosa, siromaštva i nezaposlenosti jačale su revizionističke grupe koji su težile rušenju

⁴⁴⁰ Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.*, 259-260.

sistema uspostavljenog na pariškom mirovnoj konferenciji. Radikalni desničar Adolf Hitler 1933. g. preuzeo je kancelarsku funkciju u Njemačkoj i započeo svoj rušilački pothvat. Nakon izvlačenja Njemačke iz gospodarskog rasula putem programa naoružanja zemlje, započeo je svoju agresivnu vanjsku politiku. Prvo je vraćao teritorije koji su mu uzeti za vrijeme versajske mirovne konferencije, a zatim je krenuo u „Prodor na istok“ odnosno širenje Njemačke na štetu Čehoslovačke, Austrije i Poljske. Velika Britanija i Francuska u strahu od ratnog sukoba mogle su samo pasivno promatrati kako Hitler grabi komadić po komadić teritorija i kako Njemačka ponovno preuzima gospodarski i politički primat na Starom kontinentu. Politika popuštanja prema Njemačkoj predstavlja simbol neuspjeha demokratskih zemalja u nošenju sa agresorom budući da je Hitleru dala dodatan vjetar u leđa i omogućila njegovo razaranje versajskog mirovnog poretka bez adekvatnog otpora. Okupacija Porajnja, događaji u Španjolskom građanskom ratu, *Anschluss* Austrije i komadanje Čehoslovačke pokazali su svu nemoć Velike Britanije i Francuske naspram Njemačke i doveli do gubitka povjerenja manjih savezničkih zemalja.

Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca odnosno Kraljevina Jugoslavija u međuratnom periodu bila je vrlo nestabilna zemlja sa brojnim političkim i ekonomski problemima. Kako parlamentarna demokracija u Jugoslaviji nikada nije zaživjela, sve ključne političke odluke do smrti u Marseillesu 1934. g. donosio je kralj Aleksandar, a kasnije zbog maloljetnosti njegova sina Petra to je činio regent Pavle uz podršku svojih premijera. Vanjskopolitički položaj Kraljevstva SHS nakon završetka Prvog svjetskog rata bio je iznimno težak budući da nova zemlja nije imala čvrsto definirane granice te je trebala ishoditi diplomatsko priznanje od velikog broja država. Tajni londonski ugovor iz 1915. g. u zamjenu za sudjelovanje u ratu Italiji je jamčio velike dijelove istočne jadranske obale. No njegovo nepoštivanje od strane pobjedničkih sila u samom je startu donio Jugoslaviji jakog vanjskopolitičkog neprijatelja u njezinom susjedstvu. Uz Italiju prijatnju su predstavljale i susjedne Mađarska i Bugarska koje su kao poražene u ratu također izgubile određene dijelove svog teritorija u korist Jugoslavije. Nakon završetka ratnog sukoba Kraljevstvo SHS prvo je moralo ishoditi diplomatsko priznanje i pronaći jake saveznice kako bi se zaštitilo od opasnih susjednih zemalja. Savezničke veze uspostavljene su sa Čehoslovačkom i Rumunjskom budući da su sve tri zemlje povezivali zajednički interesi. Sve tri izašle su kao pobjednice Prvog svjetskog rata i sve tri bojale su se mađarskog revizionizma i restauracije habsburške dinastije u Mađarskoj ili Austriji. Zbog toga osnovale su organizaciju pod nazivom Mala Antanta koja je kasnije

funkcionirala pod pokroviteljstvom Francuske. Kao pobjednica Prvog svjetskog rata Francuska je nastojala ojačati manje europske zemlje u Srednjoj Europi i Balkanu kako bi stvorila jak sustav obrane protiv njemačke ili ruske odnosno sovjetske opasnosti.

Francuski sustav saveza i versajski mirovni poredak polako se počeo raspadati izbijanjem Velike ekonomske krize 1929. g. Iako Francuska na samom početku nije bila teško zahvaćena ekonomskom krizom, ona nije činila ništa kako bi pomogla gospodarski posrnulim savezničkim zemljama. S druge strane Njemačka je polako počela vraćati svoju gospodarsku snagu i postojala važan faktor u europskom političkom životu. Uz blagonaklonu revizionističku Mađarsku, Njemačka je vapila za gospodarskim partnerima koji bi joj omogućili lakše i nesmetano naoružavanje zemlje radi ambicioznih vanjskopolitičkih ciljeva. Sklopljeni su brojni trgovinski ugovori za zemljama jugoistočne Europe, uključujući i Jugoslaviju koji su počivali na klirinškom sustavu plaćanja. To je značilo da je Njemačka poljoprivrede proizvode i sirovine dobivala po cijenama koje su skuplje od onih na tržištu, ali zato plaćala putem svojih industrijskih proizvoda i na kredit, a ne putem deviza. Kako je kriza zahvatila i Francusku, a Njemačka je s druge strane gospodarski jačala, zemlje Srednje i Jugoistočne Europe ekonomski su postajale sve više zavisne o Trećem Reichu. Nakon što je Italija 1935. g. napala Etiopiju te je Liga naroda proglasila gospodarske sankcije protiv agresije, zavisnost Jugoslavije o Njemačkoj postala je još veća. Gubitkom svog ključnog trgovinskog partnera Italije i zbog činjenice da Francuska i Čehoslovačka nisu mogle apsorbirati nagomilane jugoslavenske viškove Njemačka je postala najznačajniji jugoslavenski partner u vanjskoj trgovini.

Naravno da su ekonomski motivi uvjetovali promjenu kursa jugoslavenske vanjske politike. Tako su premijer Milan Stojadinović i regent Pavle odlučili voditi jednu realnu politiku i pronaći nove saveznike budući da se stari sistem saveza jednostavno pokazao neodrživ za Jugoslaviju. Francuska je sve više politički slabila, a Mala Antanta nestankom opasnosti od Habsburgovaca gubila je svaku funkciju. Jugoslavenski političari nakon Etiopije i Porajnja uvidjeli su da su male države prepuštene same sebi te kako ih Zapadne zemlje i Liga naroda ne mogu zaštititi od agresivnih susjeda. Zbog toga su Pavle i Stojadinović odlučili da se trgovinski povežu s Njemačkom te sklope političke saveze sa dotad ljutim protivnicama, Italijom i Bugarskom. Na taj način poboljšao se jugoslavenski vanjskopolitički položaj, ali i njezina važnost i značaj u nepovoljnim međunarodnim okolnostima. No postavlja se pitanje

da li je Jugoslavija bila i mogla biti neutralna u takvoj situaciji kako je više puta isticao Stojadinović. Jasno je bilo da nije. Iz Stojadinovićevih memoara vidljivo je kako je jugoslavenski premijer simpatizirao fašističku Italiju i nacističku Njemačku, bio fasciniran njihovom veličinom i uspjesima. Uz njegove osobne simpatije prema fašističkim zemljama, kako su tridesete godine odmicala svojem kraju Kraljevina Jugoslavija je u svojoj vanjskoj trgovini postajala sve više zavisna o Trećem Reichu. Bilo je jasno da će putem ekonomske zavisnosti Njemačka moći određivati kurs jugoslavenske vanjske politike. Isto tako slabost Zapadnih zemalja i politika popuštanja odbili su Jugoslaviju od svojih starih saveznica i pokazali joj da su one jednostavno preslabe da joj pruže bilo kakvu vrstu zaštite. Najbolja potvrda da Jugoslavija nije mogla biti neutralna svakako je Drugi svjetski rat. Unatoč otvorenim simpatijama prema Zapadnim zemljama i otezanju kneza Pavla, Jugoslavija je bila primorana da pristupi zemljama Osovine i Trojnom paktu. Nije pomogla ni činjenica da je Jugoslavija na kraju 1940. g. diplomatski priznala Sovjetski Savez i pokušala na taj način pronaći još jednog saveznika. Jednostavno, promjena kursa jugoslavenske vanjske politike u periodu tridesetih godina prošlog stoljeća nije zemlju odvela ka neutralnosti, već ka Osovini. Naravno u takvim međunarodnim okolnostima teško da je moglo biti i drugog rješenja budući da se izbijanjem Drugog svjetskog rata Jugoslavija našla okružena zemljama Osovine. Velika Britanija ni SAD nisu nudile nikakva jamstva niti vojnu pomoć koja bi navela kneza Pavla da ne pristupi Trojnom paktu.

Promjena kursa jugoslavenske vanjske politike započela je već za života kralja Aleksandra. Trgovinski sporazum sa Njemačkom potpisan je par mjeseci prije atentata u Marseillesu, a kralj je u nekoliko navrata pokušao uspostaviti bolje odnose sa Mussolinijevom Italijom. Još ranih tridesetih godina kralj Aleksandar pokušao je preko posrednika voditi pregovore sa Mussolinijem kako bi se postigao sporazum sa Italijom. I on sam bio je svjestan kako se jugoslavenska vanjskopolitička stabilnost može postići jedino putem pronalaska zajedničkog jezika sa dotad najopasnijom protivnicom. Zbog toga je jasno kako smrt kralja Aleksandra nije bila nikakav prekid kontinuiteta sa dotadašnjim kursom jugoslavenske vanjske politike već su njegovi nasljednici nastavili tamo gdje je kralj stao. Ekonomski odnosi sa Njemačkom postajali su sve čvršći, a sa Italijom se nastojao postići kompromis. U par navrata Milan Stojadinović veličao je svoje uspjehe u jugoslavenskoj vanjskoj politici. Iako treba istaknuti kako je njegova politika bila iznimno realna, ona je bila i očekivana uslijed

zbivanja na Starom Kontinentu. Promijenjene vanjskopolitičke okolnosti u Europi bile su te koje su diktirale drugačiji smjer jugoslavenske vanjske politike. Knez Pavle i Stojadinović djelovali su kordinirano te Jugoslaviju približavali Njemačkoj, poboljšavali odnose sa revizionističkim zemljama poput Bugarske, Italije i Mađarske te sve manje podržavali politiku Francuske i Male Antante. Uz jačanje Njemačke dodatan motiv promjeni kursa jugoslavenske politike svakako je bilo ponašanje Lige naroda i *politika popuštanja* Velike Britanije i Francuske. Nakon što je okupirana Austrija i raskomadana Čehoslovačka uz blagoslov Zapadnih zemalja, jugoslavenskim političkim liderima bilo je jasno da Velika Britanija i Francuska nisu pouzdan saveznik te da valja te iste saveznike potražiti negdje drugdje. Ipak Stojadinović je pretjerao u svojim simpatijama prema fašističkim zemljama zbog čega ga je knez Pavle odlučio smijeniti početkom 1939. g. No tada je već bilo prekasno i gotovo nemoguće da Jugoslavija prekine dotašnju suradnju s zemljama Osovine. Izbijanje Drugog svjetskog rata i teška unutrašnjopolitička situacija dodatno su narušavali stabilnost zemlje. Nakon što je Jugoslavija pristupila Trojnom paktu prozapadni oficiri nezadovoljni vanjskopolitičkim smjerom regenta i vlade Cvetković-Maček zbacili su kneza Pavla i proglasili kralja Petra punoljetnim. No taj potez samo je značio posljednji čavao u lijes za Kraljevinu Jugoslaviju. Sredinom travnja 1941. g. zemlja je potpuno okupirana od strane vojske Osovine.

Od samih svojih početaka Kraljevstvo SHS odnosno kasnije Kraljevina Jugoslavija bila je osuđena na propast. Spajanje naroda sa različitim povijesnim naslijeđem, vjerskom orijentacijom i političkim sustavom pokazalo se kao nemoguća misija. Uz nacionalne tenzije, nemogućnost uspostave parlamentarne demokracije i brojne ekonomske nedaće zemlju su mučili i brojni vanjskopolitički problemi. Opasne revizionističke susjede poput Bugarske i Mađarske te talijanske pretenzije na istočnu obalu Jadrana samo su bile neke od njezinih briga nakon osnivanja nove države. Prvotna jugoslavenska taktika bila je povezati se sa pobjedničkim zemljama Prvog svjetskog rata kako bi se zaštitila od neprijateljskih susjeda. No izbijanje Ekonomske krize i pasivnost dotad najjčvršćih saveznica dovelo je do propitkivanja takve strategije. Jačanjem Njemačke nakon 1934. g. Jugoslavija se povezala sa zemljom od koje je imala najveću gospodarsku korist. Isto tako vodeći jugoslavenski političari zaključili su da je bolje pomiriti se sa dotada ljutim neprijateljima i možda pronaći nove saveznike nego ostaviti zemlju da bude propuštena sama sebi. Sporazumi sklopljeni s Bugarskom i Italijom te suradnja s Njemačkom Jugoslaviji su kupili vanjskopolitički mir na

par godina, ali isto tako udaljili ju od dotadašnjih saveznica. Bez ikakvog negodovanja Jugoslavije Njemačka je progutala Austriju i Čehoslovačku te učinila zemlju još više ovisnom o sebi. Iako je tijekom trajanja Drugog svjetskog rata knez Pavle pokušao s politikom neutralnosti Jugoslavije, na kraju je bilo jasno da je takva politika nerealna budući da je ekonomska i politička zavisnost zemlje o silama Osovine jednostavno je bila prevelika. Pristupanje Trojnom, paktu činilo se kao jedino rješenje, ali unutrašnjopolitički nemiri definirali su jugoslavensku sudbinu. Sve njezine tobožnje saveznice sudjelovale su u okupaciji Jugoslavije, a zemlja je prestala postojati 17. travnja 1941. g.

6. BIBLIOGRAFIJA

6. 1. Izvori

Jutarnji list, (Zagreb), 1938-1939.

Politika, (Beograd), 1938-1939.

6.2. Elektronički izvori

<https://medium.com/study-of-history/chamberlain-s-policy-of-appeasement-revisited-cdc6ced7e187> (27.02. 2018.)

https://justwars.org/2009/07/30/the-art-of-appeasement/#_ftn7 (20.05.2018.)

<http://www.spiegel.de/international/europe/the-road-to-world-war-ii-why-wasn-t-hitler-stopped-a-645707-5.html> (27. 02. 2018.)

<https://www.jstor.org/stable/4323317> (16.07.2018.)

6.3. Literatura

Berend, Ivan T. *Ekonomska povijest Europe dvadesetog stoljeća. Ekonomski režimi od laissez-fairea do globalizacije*. Preveo Luka Marković. Zagreb: Mate, 2010.

Bethlen Stephen. „ The Danube States and the Tardieu Plan.“ *Political Science Quarterly* 47, br. 3 (1932): 352-362.

Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden Marketing, 1999.

Boban, Ljubo. *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941*. Zagreb: Liber, 1974.

Boban, Ljubo. *Sporazum Cvetković-Maček*. Beograd: Institut društvenih nauka: Odeljenje za istorijske nauke, 1965.

Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata, sv 2*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961.

Dimuccio, Ralph B. A. „ The Study of Appeasement in International Relation: Polemics, Paradigms and Problems.“ *Journals of Peace Research* 35, br 2 (1998): 245-259.

Gligorijević, Branislav. *Kralj Aleksandar Karađorđević, sv. 3*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2002. (ćirilica)

Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918-2008*. Zagreb: EPH Liber, 2008.

- Hoptner, Jacob B. *Jugoslavija u krizi: 1934. – 1941.* Preveo Oto Livac. Rijeka: Otokar Keršovani, 1973.
- Janjetović, Zoran. *Deca Careva, pastorčad kraljeva: nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941.* Beograd: INIS, 2005.
- Jareb, Mario. *Ustaško-domobranski pokret : od nastanka do travnja 1941. godine.* Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- Johnson, Paul. *Moderna vremena: povijest svijeta od 1920-tih do 2000.* Preveo Zlatan Mrakužić. Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga, 2007.
- Krizman, Bogdan. *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941: diplomatsko-historijski pregled.* Zagreb: Školska knjiga, 1975.
- Kershaw, Ian. *Do pakla i natrag. Europa 1914.- 1949.* Preveo Vuk Perišić. Zagreb: Fraktura, 2017.
- Kissinger, Henry. *Diplomacija.* Prevele Jasna Grubić i Vesna Tomić. Zagreb: Golden marketing, 2000.
- Kovač, Miro. *Francuska i hrvatsko pitanje 1914.-1929.* Zagreb: Dom i svijet, 2005.
- Krizman, Bogdan. Ante Pavelić i ustaše. Zagreb : Globus, 1986.
- Lovrenčić, Rene. *Nemirni mir: svijet 1918.-1939.* Zagreb: Mala zvona, 2011.
- Marks, Sally. *The Illusion of Peace: International relations in Europe 1918-1933.* New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Matković, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije: (1918-1991): hrvatski pregled.* Zagreb: Naklada Pavičić, 1998.
- Mazower, Mark. *Mračni kontinent: europsko dvadeseto stoljeće.* Prevela Evelin Toth Mucciacciaro. Zagreb: Prometej, 2004.
- Milak, Enes. *Italija i Jugoslavija : 1931.-1937.* Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1987.
- Pavlaković, Vjeran. *The battle for Spain is ours: Croatia and the Spanish Civil War, 1936-1939.* Zagreb: Srednja Europa, 2014.
- Perić, Miodrag. „ Vanjska politika Prve Jugoslavije 1935-1941.“ *Politička Revija* 50 (2008): 199-215.
- Pribićević, Svetozar. *Diktatura kralja Aleksandra.* Preveli Dražen Budiša i Božidar Petrač. Zagreb: Globus, 1990.
- Roberts, John Morris. *Povijest Europe.* Prevele Neđeljka Batinović i Vida Kostrenčić Lukić. Zagreb: AGM, 2002.

- Stephen R. Rock, Stephen R. *Appeasement in International Politics*. Lexington: University of Kentucky Press, 2000.
- Stojadinović, Milan M. *Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata*. Rijeka: „Otokar Keršovani“, 1970.
- Struić, Gordan. „ Kolektivna sigurnost i njezini mehanizmi u paktu Lige naroda.“ *Pravni vjesnik* 33, br 3-4 (2017): 197-212.
- Vanku, Milan. *Mala Antanta 1920-1938*. Titovo: Užice, 1969.
- Vinaver, Vuk. *Jugoslavija i Mađarska: 1918-1933*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1971.
- Vinaver, Vuk. *Jugoslavija i Mađarska: 1933-1941*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1976.
- Vinaver, Vuk. *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929.-1934*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1987.
- Vukadinović, Radovan. *Politika i diplomacija*. Zagreb: Politička kultura, 2004.
- Vukadinović, Radovan. *Međunarodni politički odnosi*. Zagreb: Politička kultura, 2004
- Vukadinović, Radovan. „ Osnovni okviri istraživanja vanjske politike.“ *Politička misao* 1-2 (1980): 159- 174.
- Waltz, Kenneth N. *Čovjek, država i rat: teorijska analiza*. Preveo Damir Grubiša. Zagreb: Barbat: Institut za međunarodne odnose, 1998.
- Wandycz, Piotr S., *Cijena slobode: povijest Srednjoistočne Europe od srednjeg vijeka do danas*. Preveo Marko Majerović. Zagreb: Srednja Europa, 2004.